

ZAGREB I OKOLICA

UTJECAJ GRADSKOG ORGANIZMA NA REGIJU

Stanko Žuljić
(nastavak)

II OKOLICA ZAGREBA

- 1) *Obilježja okolice Zagreba*
- a) *Prostor*

Regionalna jedinica kojoj je Zagreb primarno gradsko središte nije zatvorena fiziogeografska cjelina¹. Upravo činjenica da Zagreb leži u području dodira panonskog, peripanonskog i perialpskog prostora je uvjetovala njegov razvoj u gradsko središte proširenog značenja. Zbog toga što leži na pravcu veza između panonskog, mediteranskog, alpskog i središnjeg planinskog prostora Jugoslavije. Zagreb se razvio u važno prometno i gospodarsko središte, te i regionalna cjelina koja se formirala oko prometno-geografskim faktorima istaknutog gradskog središta, ima složenu strukturu. ²a regionalne cjeline koje se formiraju oko velikih gradova je općenito karakteristično da one odstupaju od jednoznačno određenih prirodno-geografskih regija i da najčešće imaju obilježja kompleksnih regionalnih jedinica². Okosnicu područja koje je funkcional-

1 — J. Fleure (*«Human Geography in Western Europe»*, London 1918. i *«Human Regions»*, u: *Scot. Geog. Mag.* 35, 1919.) je jedan od prvih autora koji fiziografskim regijama suprostavlja antropogeografske regije. On se ograničava od ignoriranja fiziogeografskih cjelina, jer se uglavnom unutar njih razvijaju određene ljudske zajednice, ali se ipak više oslanja na »postojeće žive ljudske jedinice« nego na »bezzivotne fizičke jedinice«. Regionalne podjele na osnovu isključivo fizlogeografskih kriterija sve se više napuštaju, s time da se kao kriterij na osnovu kojeg se vrše regionalne podjele uvodi kompleksno geografsko gledanje. J. Roglič (*«Prilog regionalnoj podjeli Jugoslavije»*, u: *Geografski glasnik XVI—XVII*, Zagreb 1955, str. 9—22. konstatira da je »izdvajanje našeg državnog prostora prema prividnim reljefnim pojasi postalo nerearno. . .« Približavajući se kriteriju funkcionalne povezanosti uz istovremeno respektiranje specifičnih geografskih obilježja »planinske jezgre i graničnih planinskih krajeva« J. Roglič izdvaja »hrvatsko-slovensku regiju« kao zasebnu regionalnu jedinicu »rubnog pojasa Jugoslavije«.

2 — Konceptija kompleksnog geografskog gledanja na probleme geografske regionalne rajonizacije predstavlja sintezu koja proizlazi iz fiziogeografskih i antropogeografskih promatranja jednog prostora. R. Crowe ističe da važan zadatak geografije nije da stvori skladnu sintezu činjenica na način da nezostavno istakne »prirodni sklad u njegovom punom sjaju« već da uspore-

no povezano sa Zagrebom čini sjeverna Hrvatska. Obuhvaća rubne panonske i peripanonske mikroregionalne jedinice. To su gornja hrvatska Posavina, Hrvatsko Zagorje sa Međimurjem, Lonjsko-čazmanska zavala, bilogorska Podravina, te Pokuplje sa Banijom i Kordunom.

Razvoj prometa je rezultirao složenim gravitacionim odnosima između pojedinih gradskih središta i njihove okolice. Pojedine gospodarske djelatnosti i društvene funkcije su upućene na različite vrste prometnih veza, a ovisno o tome pojavljuje se nužnost razgraničenja gravitacionih područja odvojeno za svaku pojedinu društvenu djelatnost³. Pojedine funkcije određuju različiti stupanj gravitacione povezanosti sa užom, odnosno širom okolicom⁴. Složeni

duže sve činjenice, koje uključuju također i ostala podudaranja i da pokaže njihovu međuovisnost i organizacionu strukturu jednog prostora. Zaključuje da će jedan teritorij, jedinstven po svojoj unutarnjoj međuovisnosti vjerovatno najbolje odgovarati pojmu geografske regije (R. Crowe: »On Progress in Geography«, u: Scot. Geog. Mag., Jan. 1938. str. 10). J. Watson konstatira da: »... okolica nije samo fizička cjelina. Ona je odavno prestala to biti, ako je to ikada bila«. Pozivajući se na Vidal de la Blachea (»Principes de géographie humaine«, Paris 1941.) J. Watson zaključuje da je okolica kompozitna cjelina »koja okuplja i međusobno privlači po strukturi različite ljudske jedinice u zajedničku životnu međuovisnost«. (J. Watson: »The Sociological Aspects of Geography«, u: G. Taylor (ur.): »Geography in the Twentieth Century«, III izd. New York 1957. str. 465—467). P. Geddes se u pogledu geografske rajonizacije također odlučio za jedinstvo koje logično postoji u svakom prostoru, a sastoji se u trojnoj međuovisnosti između prirodnog prostora, radnih aktivnosti i ljudi (P. Geddes: »Cities in Evolution«, rev. izd. London 1949). D. Whittlesey smatra da je svaki pojedina regija, s ozbiljom na konkretno razgraničenje rezultanta jedne intelektualne koncepcije: »Svaki isječak, odnosno dio zemljine površine je jedna regija uoliko je na osnovu određenih kriterija rajonizacije homogeno područje«. »Ona je određena specifičnim kriterijima i ona je prema tome homogena samo u odnosu na te iste kriterije« (D. Whittlesey: »The Regional Concept and the Regional Method«, u: P. James i C. Jones (ur.): »American Geography: Inventory and Prospect«, Syracuse 1954. str. 30—32). R. Dickinson se posebno zalaže za funkcionalne kriterije kod regionalnih razgraničenja, imajući kod toga u vidu da su prirodni elementi i faktori unutar svakog pojedinog funkcionalnog faktora već došli do izražaja (R. Dickinson: »City Region and Regionalism«, London 1947., str. 10 — 11).

3 — Problem određivanja gravitacionog područja grada razčlanjuje H. Mayer, koji konstatira: »Definicija i razgraničenje gravitacionog područja je osnova za razumijevanje položaja gradova i njihovog prostiranja. Gravitaciono područje grada je pojam regije sa složenim unutarnjim obilježjima, kojoj je sjedište grad« (H. Mayer: »Urban Geography«, u P. James i C. Jones (ur.): »American Geography: Inventory and Prospect«, Syracuse 1954. str. 146—148). Gravitaciona područja gradova se ne mogu jednostavno razgraničiti, već predstavljaju konstrukciju, čiji rezultat ovisi o tome koji su elementi razgraničenja uzeti kao mjerodavni. U stvari treba razlikovati dvije osnovne definicije gravitacionog područja svakog pojedinog velikog grada: 1) uže gravitaciono područje, koje obuhvaća okolicu grada iz koje dio stanovništva svakodnevno komunicira sa gradom 2) šire gravitaciono područje, koje obuhvaća regiju kojoj je grad centar, a koje dio stanovništva održava povremene veze sa gradom centrom.

4 — Za pojedine funkcije grada karakteristične su različite prometne udaljenosti krajnjih tačaka gravitacionog područja od grada. Tako su na pr. kod kretanja radne snage na rad u proizvodne djelatnosti grada, gravitaciona

kriteriji pojavljuju se i kod razgraničenja gravitacionih utjecaja dva susjedna grada, jer ono ovisi o značenju svakog pojedinog gradskog središta unutar cjelokupnog sistema centara na teritoriju određene društvene zajednice. Na području Hrvatske gravitaciono područje većeg grada u načelu obuhvaća teritorij do na $\frac{2}{3}$ prometne udaljenosti prema susjednom manjem gradskom središtu.

Gravitaciono područje Zagreba kao primarnog gradskog središta se proširilo na istok obuhvativši zapadnu Slavoniju, na jugozapad i jugoistok obuhvativši ličko-goransko područje i Pounje, te prema zapadu na granično područje Slovenije uz rijeku Sutlu i donji tok rijeke Krke. Na taj način razvila se još u početnom razdoblju postojanja jugoslavenske države proširena funkcionalna regionalna cjelina kojoj je Zagreb primarni društveni centar. Kod ocjene značenja Zagreba i raščlanjivanja njegovih funkcija treba međutim uzimati u obzir ulogu lokalnih društvenih centara na tom području.

U strukturi regionalne cjeline kojoj je Zagreb centar, posebno se ističe određena pravilnost u razmještaju lokalnih gradskih centara, koji okružuju Zagreb na izotelnoj udaljenosti od 50—90 km. U taj sistem lokalnih središta, preko kojeg šira okolna područja korespondiraju sa Zagrebom, ulaze Karlovac, Sisak i Varaždin. Sjeveroistočno od Zagreba se uporedo razvijaju tri manja grada, tj. Križevci, Bjelovar i Koprivnica⁵. Za gravitaciona područja velikih gradova je karakteristično da ona u pogledu stupnja ovisnosti o primarnom gradskom centru imaju složenu unutarnju strukturu. To proizlazi iz činjenice, što su pojedini dijelovi gravitacionog područja velikog grada u različitoj mjeri ovisni o funkcijama lociranim u primarnom gradskom centru, budući da postoji određena

područja u načelu manja dok je gravitaciono područje viših prosvjetnih, viših zdravstvenih i svih specijaliziranih funkcija znatno šire. Gospodarska gravitacija iz poljoprivrednih područja u grad je teritorijalno znatno uža od gospodarske povezanosti industrijske privrede.

5 — Ova uopćena konstatacija bazira na rezultatima anketa provedenih u razdoblju 1954—1958. g. koje su tretirale gravitacione odnose gradova: Osijek, Slavonski Brod, Slavonska Požega, Virovitica, Nova Gradiška, Bjelovar, Križevci, Sisak, Karlovac, Varaždin, Gosp.č., Grača: i Bosanski Novi. Tako je na pr. Slavonska Požega u gravitacionom pogledu više povezana sa Zagrebom nego sa Osijekom do kojeg je prometna udaljenost manja. Pod istim okolnostima Grača: više gravitira Zagrebu, nego prometno manje udaljenom Splitu. U bližoj okolini Zagreba postoje daljnji primjeri smanjivanja gravitacionog područja manjeg grada u korist većeg grada. Tako su Vrbovec, uprkos blizine Križevaca i Jastrebarsko uprkos manje udaljenosti do Karlova, u gravitacionom pogledu više povezani sa Zagrebom.

6 — Koncentričan sistem lokalnih centara oko Zagreba je donekle poremećen jer u sjeverozapadnom kvadrantu nedostaje gradsko središte koje bi se po značenju moglo usporediti sa Siskom, Karlovcem i Varaždnom. Prirodni elementi su uvjetovali da se najbliže lokalno regionalno središte sjeverozapadno od Zagreba, tj. Celje, razvilo neovisno od Zagreba. Društveni faktori su uvjetovali neposrednu povezanost Celja sa Ljubljanom, zbog čega se ono ne može smatrati dije'om sistema lokalnih centara koji okružuje Zagreb.

raspodjela pojedinih funkcija na lokalna gradska središta. Gravitacioni odnosi se na cijelom području ne odvijaju izravno sa velikim gradom, već u skladu sa određenom raspodjelom funkcija na čitav sistem centara.

Zbog toga kod prostorne definicije okolice velikog grada iz teritorijalnog kompleksa sa kojim on održava gravitacione veze treba izlučiti dijelove gravitacionog područja unutar kojih postoje lokalni društveni centri koji umanjuju ovisnost tih područja o primarnom gradskom središtu. Obim teritorijalnih redukcija, nužnih za definiranje pojma okolice, proizlazi iz razvijenosti sistema lokalnih centara, te iz prometno-geografskih odnosa koji u određenoj mjeri utiču na stupanj gravitacione povezanosti pojedinih područja sa primarnim gradskim središtem. Kod analize funkcionalnih odnosa velikog grada sa područjem regije kojoj je on centar treba razlikovati slijedeće pojmove: 1) regija, 2) šire gravitaciono područje, 3) uže gravitaciono područje grada i 4) okolica grada⁷. Unutar regionalne cjeline kojoj je Zagreb primarno gradsko središte, postoje slijedeći odnosi⁸:

Pojam	Teritorij	Redukcija
Regija grada Zagreba	Sjeverna Hrvatska, zapadna Slavonija, Lika, Pounje i Krško polje	
Šire gravitaciono područje Zagreba	Okolica Zagreba, Hrvatsko Zagorje, dio lonjsko - čazmanske zavale, Pokuplje i Krško polje	Područja čiji su lokalni centri udaljeni od Zagreba više od 80 km ⁹
Uže gravitaciono područje Zagreba	Okolica Zagreba, Donje Zagorje i Krško polje	Gravitaciona područja Karlovca, Siska, Varaždina, Bjelovara i Kutina

7 — Teritorij regije je određen razgraničenjem najširih društvenih utjecaja grada. Šire gravitaciono područje velikog grada obuhvaća prostor koji je u gravitacionom pogledu sa njim povezan, uključujući i manje gradove koji u određenoj mjeri samostalno vrše osnovne društvene funkcije za svoje najuže okolice. Uže gravitaciono područje obuhvaća teritorij u kojem ne postoje razvijeni lokalni društveni centri i za koji je prema tome karakterističan viši stupanj povezanosti sa velikim gradom. Pod pojmom »okolica« treba podrazumijevati područje koje neposredno okružuje grad. U okolicu grada treba uključiti i one male gradove, odnosno trgovišta, čija je struktura neposredni odraz društvene i gospodarske povezanosti sa velikim gradom.

8 — Zaključci izvedeni iz ankete koja je provedena u razdoblju 1955—1958. g., a koja je tretirala gravitacione odnose Siska, Karlovca, Križevaca i Samobora, te gravitaciona kretanja radne snage unutar područja Donjeg Zagorja i u grad Zagreb.

9 — Računajući sa najkraćom cestovnom ili željezničkom vezom od svakog pojedinog centra do Zagreba.

Okolica Zagreba

Zagrebački dio Posavine, Medvedničko prigorje, područje donjeg toka Krapine, Brdovečko prigorje, samoborski kraj, Plješivičko prigorje, Turopolje, te dio područja Lonje

Slovenski dio užeg gravitacionog područja Zagreba, te područja čiji su lokalni društveni centri udaljeni od Zagreba više od 40 km⁹

Pojam »okolica« treba razlikovati od pojma »uže gravitaciono područje«; okolica obuhvaća one dijelove užeg gravitacionog područja grada koji su neposredno povezani sa gradom. Okolica je područje u kojem grad ne dijeli osnovne društvene funkcije niti sa jednim susjednim gradskim središtem. U tom području postoje isključivo mali gradovi, odnosno trgovišta, koji su ali izravno povezani sa centralnim gradom i to do mjere da u određenoj fazi razvoja poprimaju karakter »satelitskih centara« velikog grada. Područje oko Brežica, a posebno sela između potoka Bregana i rijeke Save imaju osnovna obilježja okolice Zagreba, ali su na razvoj tog prostora utjecali specifični faktori uvjetovani slovenskim etničkim karakterom toga područja. Slovenski dio užeg gravitacionog područja Zagreba se nije razvijao pod istim uvjetima kao ostali dijelovi užeg gravitacionog područja Zagreba, te ga kod razmatranja razvojnih tendencija okolice, a radi direktne uporedivosti elemenata međuovisnosti u razvoju grada i njegove okolice, treba isključiti iz kompleksa okolice Zagreba.

Pod pojmom »okolica Zagreba« ovdje je obuhvaćeno područje, koje je na osnovu dnevnih gravitacionih veza izravno povezano sa Zagrebom, koje je u pogledu osnovnih društvenih funkcija izravno upućeno na Zagreb, a koje nije pod utjecajem niti jednog susjednog centra, niti je dio jedne od Zagreba izrazito odvojene političko - teritorijalne jedinice. Okolicom grada ne mogu se smatrati udaljenija područja; ovo se odnosi i na slučajeve kada u njima ne postoje lokalni društveni centri i kada su ona zbog toga u gravitacionom pogledu povezana sa gradom; veća prometna udaljenost međutim onemogućava svakodnevni i neposredni kontakt stanovništva udaljenijih dijelova užeg gravitacionog područja sa gradom. U takvim područjima prometno-geografski faktori utiču na niži stupanj međusobne povezanosti, te su utjecaji grada na društveni razvoj takvog područja modificirani i nisu istovjetni onima koji su karakteristični za područja koja su svakodnevno i neposredno povezana sa gradom.

Na osnovu prethodno postavljenog kriterija da kao okolicu Zagreba treba smatrati područje

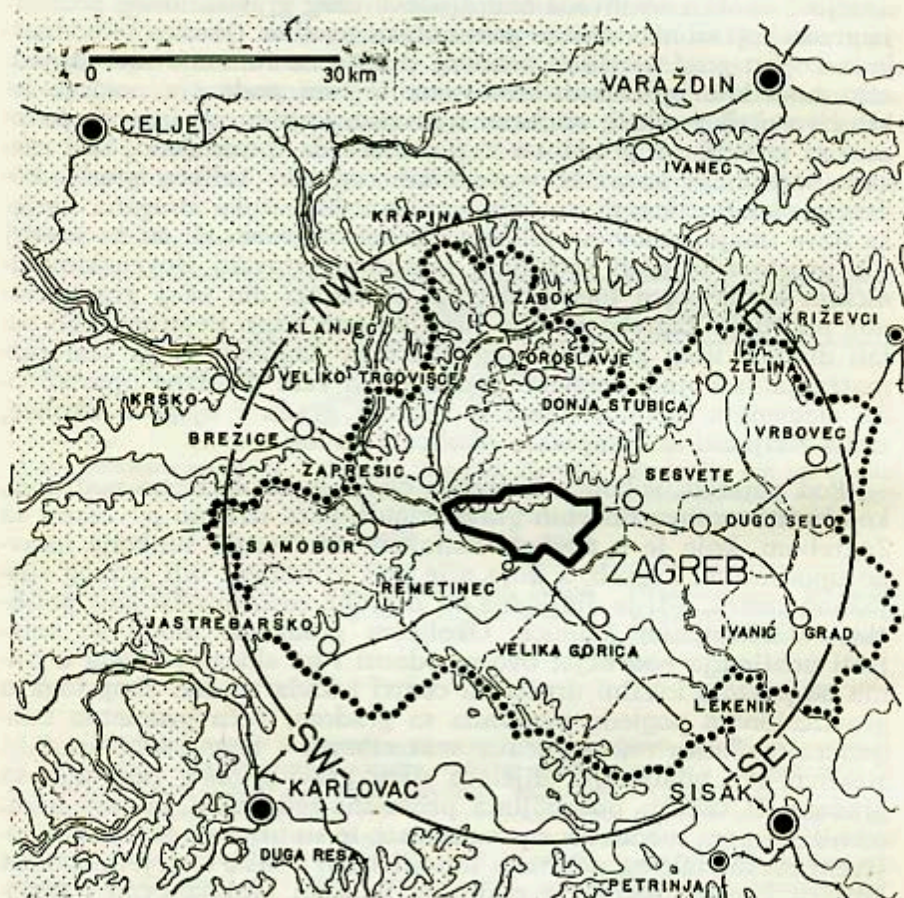
— koje je neposredno povezano sa gradom;

— koje se ne razvija pod društvenim utjecajima susjednog gradskog centra;

— koje, računajući lokalne društvene centre, nije udaljeno više od 40 km od Zagreba;

— koje nije u političko-upravnom pogledu izrazito odvojeno od Zagreba,

okolica Zagreba obuhvaća područje sa površinom od 2 928 km² (sl. 1). Pruža se na zapad do slovensko-hrvatske granice; na sjeveru obuhvaća područje do sela Dubravica u dolini Sutle, do sela Dobrovčan u dolini Horvatske, do Krapinskih Toplica u dolini Kos-

Sl. 1 Karta okolice Zagreba (Legenda: Krupnim tačkama je razgraničeno područje uključeno u okolice Zagreba; isprekidane crte označavaju granice općina unutar okolice Zagreba; tačkane površine označavaju područja iznad 200 m apsolutne visine)

Fig. 1 A map of Zagreb and its surroundings (Legend: Heavy dots mark the territory included in the surroundings of Zagreb, broken lines delimit the boroughs within the surroundings of Zagreb, dotted surfaces mark the areas lying 200 metres above sea level).

teljine, do sela Začretje u dolini Krapine; na sjeveroistok se pruža do sela Komin u dolini Lonje i sela Gradec u dolini Glogovnice; na istoku obuhvaća područje do kanala Glogovnica i sela Šumećani te Dubrovčak na rijeci Savi; krajnje južne tačke su sela Lekenik u Turopolju, Cerje Kravarsko i Dubranec u Vukomeričkim Goricama, Domagovečka šuma i Crna Mlaka.¹⁰ Okolica Zagreba predstavlja na osnovu funkcionalnih kriterija razgraničeni prostorni pojam. Zbog toga ona nije prirodnim elementima definirana jedinica niti je statička prostorna cjelina.¹¹

Okolica Zagreba obuhvaća dijelove geografskih prostora različitih obilježja. Tako su na osnovu povezanosti sa Zagrebom u njegovu okolicu uključeni dijelovi Posavine, Hrvatskog Zagorja i lonjsko-čazmanske zavale. Okosnicu područja predstavlja rijeka Sava, koja zagrebačku okolicu dijeli na veći sjeverni i manji južni dio. Na osnovu naglašenih prirodnih elemenata i to u prvom redu pružanja Medvednice, te pravca toka rijeke Save, okolica Zagreba se dijeli na četiri osnovna dijela:

D i o	P o d r u č j e	Teritorijalno - upravne jedinice ¹²	Površina u m ²	Broj stanovništva 1961. ¹³
Sjeverozapad	Brdovečko prigorje, sje-	Općine: Zaprešić, Veli-		
	verozapadni pristranci ko	Trgovišće, Zabok,		
	Medvednice, porječje do-	Oroslavlje, Donja Stubi-	573	78.951
	njeg toka Krapine	ca		
Sjeveroistok	Istočni dio Medvednič-	Općine: Sesvete, Zelina,		
	kog prigorja, krajni ju-	Dugo Selo, Vrbovec i		
	žni ogranci Kalničkog	Ivanić - Grad		
	prigorja i zapadni dio	lonjsko-posavske rav-	1.049	84.416
	нице			
Jugoistok	Odransko - posavska	Općina: Velika Gorica i		
	polja i sjeveroistočni pri-	Lekenik		
	stranci Vukomeričkih	Gorica	510	33.249
Jugozapad	Samoborski kraj, Plje-	Općine: Samobor, Jas-		
	šivičko prigorje, Crna	trebarsko i Remetinec		
	Mlaka, sjeverni pris-	tranci Vukomeričkih go-		
	rica i Lomničko - posav-	ska ravnica	796	76.606

10 — Podaci za područje okolice Zagreba na kojima baziraju analize i uključujući obuhvaćaju područje općina: Zaprešić, Veliko Trgovišće, Zabok, Donja Stubica, Oroslavje, Sesvete, Zelina, Dugo Selo, Vrbovec, Ivanić grad, Velika Gorica, Lekenik, Remetinec Samobor i Jastrebarsko prema razgraničenju na osnovu Zakona o području kotara i općina u NR Hrvatskoj od 12. VII 1955. g.

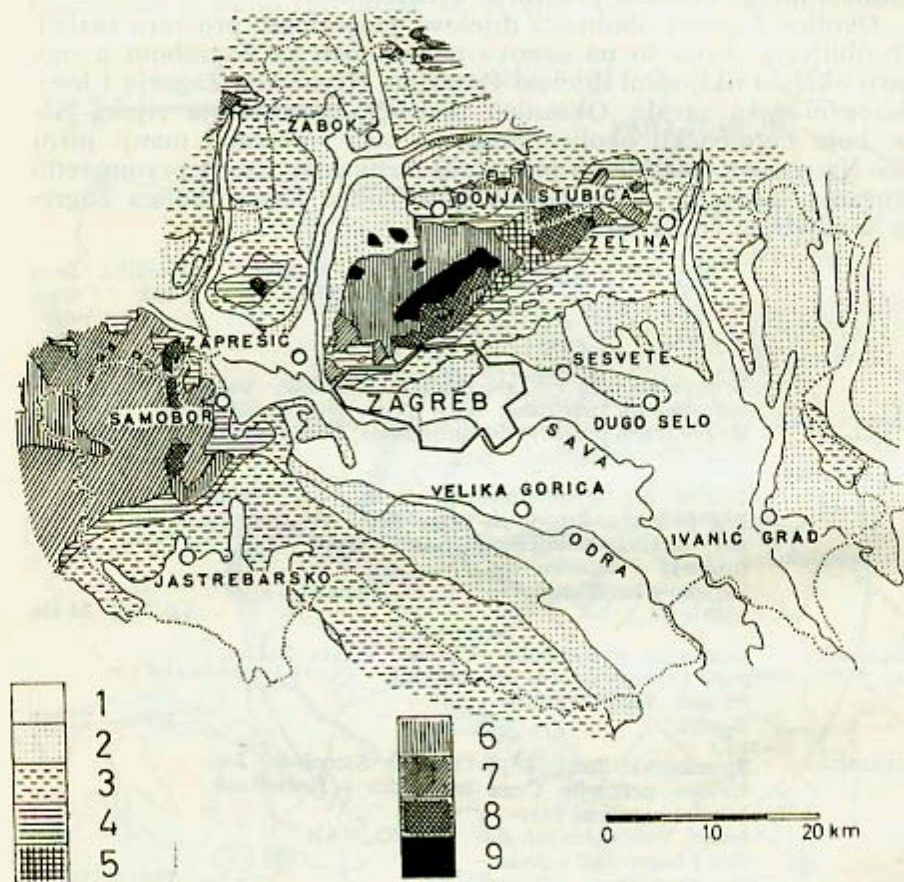
11 — Okolica grada se teritorijalno može proširiti na osnovu porasta veličine i značenja grada, kao i zbog poboljšanih prometnih veza između vangradskih područja i grada.

12 — Prema razgraničenju na osnovu Zakona o području kotara i općina u NR Hrvatskoj od 12. VII 1955.

13 — Izvor podataka: Rezultati popisa stanovništva 1961. g.

Svega okolica Zagreba	2.928	273.222
Grad Zagreb prošireno gradsko područje	268	437.660
Sveukupno	3.196	710.882

Sjeverozapadni dio zagrebačke okolice je odvojen od proširenog gradskog područja Zagreba bilom Medvednice, a od jugozapadnog dijela zagrebačke okolice rijekom Savom. Prema sjeveru ovaj prostor nije prirodno razgraničen. Najvažnija prometnica toga područja slijedi liniju kontakta brdovečkog

Sl. 2. Geološka skica područja okolice Zagreba (osnovn: V. M. kinčić »Geološka karta FNRJ«).

Legenda: 1 — aluvij, 2 — kvartar, 3 — pliocen, 4 — miocen, 5 — oligocen, 6 — kreda, 7 — trijas, 8 — permokarbon, 9 — diabazi, melafiri, mikašisti, amfiboliti sa prelazom u gnajs.

F. g. 2 A geological sketch of Zagreb and its surroundings (based on V. M. kinčić's »Geološka karta FNRJ« / Geological Map of Yugoslavia/).

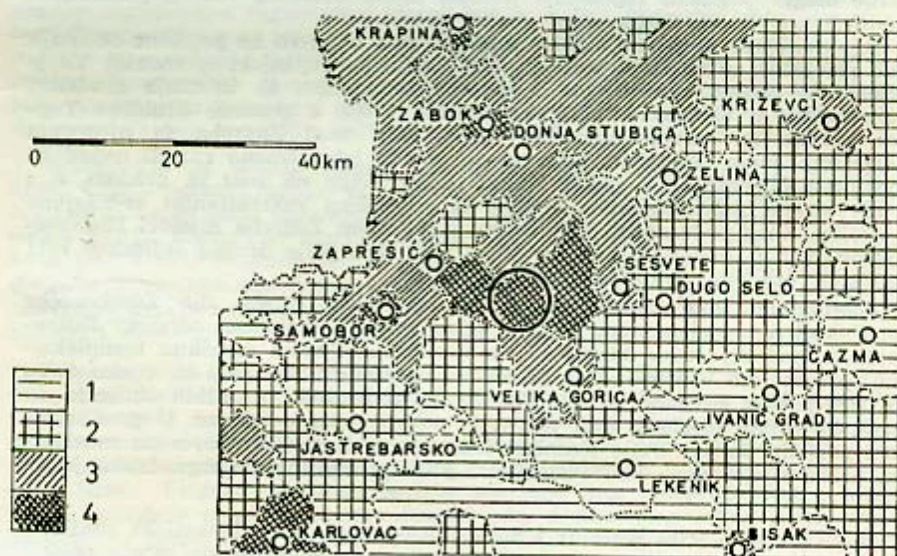
Legend: (1) Alluvium, (2) Quarternary, (3) Pliocene, (4) Miocene, (5) Oligocene, (6) Cretaceous, (7) Triassic, (8) Permocarboneous, (9) Diabases, melaphyres, micaschists, amphibolites with transition into gneiss.

prigrinja sa savskom aluvijalnom ravni, ali je za unutarnje prometne veze od primarne važnosti lokalna željeznička pruga dolinom Krapine.

U sjeverozapadnom dijelu zagrebačke okolice izrezito se razlikuju: aluvijalne ravni uz rijeku Savu i Krapinu, te razvijena viša tercijarna i niža diluvijalna pobrđa (sl. 2). Aluvijalne ravni su zbog važnosti bile najkasnije naseljene i to uglavnom u povišenim mračnim dijelovima. Nasuprot tome pobrđa su intenzivno naseljena. Na Manjagoričkim brežuljcima pojedini zaselci se nalaze i na preko 300 m apsolutne visine. Blage reljefne forme, te bogata hidrografska mreža sa brojnim proširenim dolinama su pružali povoljne uvjete za izgradnju lokalnih cesta, koje ovo područje povezuju sa prometnom mrežom u dolini Krapine i preko nje sa Zagrebom.

Osobito su intenzivno naseljeni diluvijalni obronci koji neposredno okružuju aluvijalnu ravan rijeke Krapine. Reljefna razvijenost područja je uvjetovala njegov niži poljoprivredni potencijal, a historijski razvoj je rezultirao gustom naseljenosti (sl. 3). Kao rezultanta ograničenih prirodnih pogodnosti i društvenih faktora koji su u daljoj prošlosti poticali na intenzivno naseljavanje, u tom području se razvio specifičan oblik rastrkanih naselja. To je dovelo do visoke prosječne gustoće naseljenosti, i istovremeno uzrokovalo složenu gospodarsku problematiku. Neposredno nakon što se Zagreb počeo razvijati u veliki grad, ovaj je predio bio uključen u njegovo radno gravitaciono područje. Dugogodišnja stagnacija je mogla biti prekinuta isključivo krupnim promjenama unutarnje gospodarske strukture područja, odnosno njegovim uklapanjem u jedan progresivniji gospodarski organizam. U promjenjenim društvenim uvjetima naselja na diluvijalnim obroncima doline Krapine su se našla u povoljnijem položaju, jer su smještena na pravu direktnog komuniciranja sa Zagrebom.

Ma koliko bile značajne razlike u poljoprivrednom potencijalu između aluvijalnih ravni i niskog pobrđa, one u znatnoj mjeri postaju sekundarno

Sl. 3 Prosječna gustoća naseljenosti okolice Zagreba 1953. g.
 Legenda: Broj stanovnika na 1 km²: 1 — 26 — 50, 2 — 51 — 100, 3 — 101 — 200, 4 — preko 200.

Fig. 3 Average population density of the surroundings of Zagreb in 1953
 Legend: inhabitants per square kilometre (1) 26—50, (2) 51—100, (3) 101—200, (4) over 200.

važne, jer odnosi sa Zagrebom i sa prometnicama koje su njemu usmjerene, postaju od primarnog značenja za dalji razvoj. Sjeverozapadni dio zagrebačke okolice je najranije bio uključen u gravitaciono područje Zagreba. U pogledu prometnih veza sa Zagrebom ističu se prednosti prigorskih naselja u podnožju Marijagoričkih brežuljaka kao i naselja u dolini Krapine. Ipak u tom području nije došlo do razvoja većih naselja. Dolina Krapine je naseljena samo u rubnim dijelovima. Karakteristično je da niti jedno tamošnje naselje nije u prošlosti vršilo funkcije lokalnog centra. U kasnijoj fazi razvoja veze sa Zagrebom su postale toliko jake, da su one utjecale na dalje slabljenje stimulansa za razvijanje lokalnih društvenih središta u tom području.

Blizina Zagreba je omogućila da se usprkos kompleksne gospodarske problematike, do određene mjere nastavi akumulacijom stanovništva, iako je gustoća naseljenosti već u prethodnom razdoblju dostigla visoke prosjeke. Zbog toga se kroz decenije nastavljaju naponi tamošnjeg stanovništva da proširi obradive površine. Osposobljavanje novih obradivih površina nije bilo osigurano melioracijama vlažnih aluvijalnih ravni, koje bi u tom pogledu dale gospodarski značajnije rezultate.¹⁴ Naprotiv obradive površine su se širile daljom devastacijom padina brežuljaka. Takvo spontano rješavanje gospodarskih problema na koje je poticala agrarna prenaseljenost kraja, je izazvalo problem spiranja tla. Neobrađene aluvijalne ravni s jedne strane i intenzivno obradivane padine s druge strane, dovele su poljoprivredu sjeverozapadne okolice Zagreba u stanje gotovo potpune stagnacije. Poremećeni prirodni odnosi koje karakterizira intenzivna erozija padina do koje dolazi kao rezultat devastacije šuma, te zamuljivanje potočnih i rječnih korita kao rezultanta ekumulacije velikih količina nanosa, onemogućili su bilo kakav značajniji progres poljoprivrede bez ulaganja većih društvenih sredstava. Stagnacija poljoprivrede je nametnula potrebu uspostavljenja tijesnijih veza sa zagrebačkom privredom, koja je zbog svoga progresivnog razvoja kroz decenije mogla osigurati zaposlenje jednom dijelu suvišnog radnog potencijala razmještenog u sjeverozapadnoj okolini grada.

Dijelovi sjeverozapadne okolice Zagreba su s obzirom na pejzažna obilježja vrlo privlačni; u kraju postoje vrijedni kulturno-historijski spomenici. To je uvjetovalo gotovo istovremeno i obratne tendencije, tj. kretanja gradskog stanovništva u okolicu. Mineralno-termalna vrela, a posebno Stubičke Toplice, postali su žarišta turističko-rekreativnih veza Zagreba sa njegovom sjeverozapadnom okolicom. Tako su se gotovo istovremeno razvili uvjeti za obostranu povezanost, s jedne strane radne snage na selu sa gradom, a s druge strane gradskog stanovništva sa turističko rekreativnim sadržajima u okolini. Zbog povezanosti sa životom i razvojem Zagreba dijelovi Brdovečkog prigorja i Donjeg Zagorja su još u razdoblju prije drugog svjetskog rata poprimili osnovna obilježja gradske okolice.

Jugozapadni dio zagrebačke okolice obuhvaća istočni dio Zumberačke gore¹⁵ koji je u prometnom pogledu povezan sa Samoborom odnosno Jastrebarskim, područje Crne Mlake sa oko'nim nenaseljenim šumskim kompleksima, sjeverni dio Vukomeričkih gorica, te ravnica zemljište uz rijeku Savu od ušća potoka Bregane do sela Jakuševac. U pogledu prirodnih obilježja između pojedinih dijelova toga područja postoje znatne razlike. U gravitacionom pogledu postoje dvije jedinice; jedna je sa Zagrebom povezana mostovima preko rijeke Save kod Podsuseda, a druga mostovima izgrađenim južno

14 — Za regulaciju Krapine i Sutle potrebna su veća financijska sredstva. Zbog toga se realizaciji regulacionih i melioracionih projekata moglo pristupiti tek nakon Drugog svjetskog rata.

15 — Za istočni dio Zumberačke gore često se upotrebljava toponim Samoborska gora, s time da se ona od Zumberačke gore razgraničuje potocima Bregana i Draga—Volovčici (vidi Z. Dugački: »Zumberačka gora«, u: Geografski Glasnik XI — XII, Zagreb 1950. str. 97). Lokalno stanovništvo često upotrebljava za oznaku dijelova Zumberačke gore toponime Plješivica i Japetić, iako se oni odnose samo na istaknute vrhove.

od uže gradske jezgre Zagreba. U pogledu prirodnih obilježja treba razlikovati planinsko područje, prigorsko područje sa ograncima Vukomeričkih gorica, područje Crna Mlaka sa okolnim šumama i nizinski predjel uz rijeku Savu i Lomnicu.

Istočni dio Zumberačke gore je rijetko naseljen. Planinski masiv, pretežno trijaski starosti, je mnogostruko razčlanjen uskim potočnim dolinama. Doline su kako po pravcima pružanja tako i s obzirom na padove nepovoljne za komuniciranje. Iz same jezgre vodotoci otiču na sjever, sjeveroistok i jug; njihova je prometno-geografska usmjerenost pretežno nepovoljna, te su međusobne veze rastrkanih naselja slabe. Znaatan dio Zumberačke gore ima apsolutnu visinu iznad 600 m, dok je najviši vrh njenog istočnog dijela-Japetić, visok 871 m, te se masiv u cjelini izdvaja od okolnog područja, što je utjecalo na prometnu izoliranost njegovih pojedinih dijelova. Znaatan broj sela i zaseleka se nalazi na visini većoj od 500 m¹⁶, te je to s obzirom na apsolutne visine najviši dio zagrebačke okolice. To je bio jedan od uzroka što je ovo područje bilo slabije povezano sa Zagrebom. Istovremeno se upravo u tom dijelu zagrebačke okolice razvilo lokalno društveno središte sa najduljom tradicijom, pa stanovništvo niti nije bilo u tolikoj mjeri ovisno o Zagrebu, kao što je to bio slučaj sa dijelovima zagrebačke okolice u kojima takvi razvijeniji lokalni gospodarski centri ne postoje.

Usprkos izoliranosti i nižeg stupnja povezanosti sa Zagrebom, dijelovi Zumberačke gore su imali značajnijeg utjecaja na razvoj zagrebačke okolice, te predstavljaju sastavni dio okolice grada. Šumski kompleksi i nalazišta bakra i željeza kod Ruda, te manjih količina ugljena na raznim lokalitetima, bili su presudni za gospodarski progres Samobora u bližoj prošlosti. Na osnovu lokalnih sirovinskih izvora Samobor se razvio u gospodarski centar dijela zagrebačke okolice. Iz njegovih prvobitnih gospodarskih funkcija koje su imale dugu tradiciju rezultiralo je njegovo današnje prošireno gospodarsko značenje unutar zagrebačkog regionalnog kompleksa u cjelini. Prirodna obilježja dijelova Zumberačke gore naročito u neposrednom zaleđu Samobora vrlo su rano potakla na razvijanje turističko-rekreativnih veza sa Zagrebom. Zbog toga su dijelovi Zumberačke gore i u gospodarskom i u turističko-rekreativnom pogledu povezani sa Zagrebom s time što postoje izolirana područja koja su do danas ostala bez izrazitijih obilježja povezanosti sa gradom Zagrebom.

Neposredno na stariju jezgru Zumberačke gore nastavljaju se geološki mladi i blaži ogranci manjih apsolutnih visina. U gospodarskom pogledu osobito je značajna zona mioceno-pliocenih sastojina južno od Plješivice i Japetića (sl. 2). Intenzivno naseljena prigradska zona obuhvaća pojas zemljišta širok 2 — 4 km; funkcionalno je povezana sa Jastrebarskim. Plješivičko prigorje je intenzivno obrađivano poljoprivredno područje. Naselja se nalaze u iskrcenom pojasu na apsolutnoj visini uglavnom od 200 — 400 m. Prema nižem južnom i višem sjevernom području razgraničeno je šumskim kompleksima.

Prigorje je sa Zagrebom povezano posredno jer funkciju trgovišnog središta toga područja vrši Jastrebarsko. Slično kao što Samobor vrši funkcije korespondentnog čvorišta koje gospodarski povezuje dijelove Zumberačke gore sa nizinskim selima tako Jastrebarsko gospodarski povezuje prigrorsku zonu sa vlažnim niskim i pretežno pošumljenim područjem u čijem središtu leži Crna Mlaka. Prigorje u kojem osobito značenje ima vinogradarstvo i niski vlažni kompleks u kojem se kao gospodarska djelatnost posebno ističe ribogojstvo, su gospodarski aktivna područja. Veliki kompleksi nizinskih šuma predstavljaju posebno obilježje kraja. Iako veze između Zagreba i šire okolice Jastrebarskog do sada nisu bile osobito intenzivne, Plješivičko prigorje u turističko-rekreativnom, a nisko šumsko područje u lovno-turističkom pogledu predstavljaju važno potencijalno turističko područje velikog grada.

16 — Selo Dragonoš, u zračnom pravcu 9 km jugozapadno od Samobora se nalazi na apsolutnoj visini od 747 m.

Sjeverni ogranci Vukomeričkih gorica su u prometnom pogledu direktno usmjereni Zagrebu. Reljefne forme su vrlo blage, a tek pojedina sela se nalaze na apsolutnoj visini iznad 200 m. Većih naselja nema; prevladavaju mali zaseoci razvijeni na većim i manjim krčevinama unutar nekada jedinstvenog, a danas višestruko razčlanjenog šumskog kompleksa koji se pruža od Zumberačke gore preko sjevernih dijelova Vukomeričkih gorica do Odranskog polja. Uprkos njegove male udaljenosti od Zagreba na tom su se dijelu okolice Zagreba najmanje osjetili gradski utjecaji. Ne postoje prirodne prepreke za dobru prometnu povezanost sa Zagrebom, ali su rijetka naseljenost (sl. 3) i niski gospodarski potencijal područja uvjetovali kasnije uključivanje ovog područja u gradsku okolicu. S time je povezana kasnija pojava krupnijih promjena, koje proističu iz veza vangradskih područja sa gradom.

U nizinskom dijeu jugozapadne okolice Zagreba nema šuma, jer su one iskrcene još u daljoj prošlosti. Gotovo čitavo područje je naseljeno i najtješnije povezano sa gradom Zagrebom. Poplave Save, koje su ugrožavale neposredna obalna područja, su diktirale izvjesno udaljšavanje naselja od desne obale Save. Tek pojedina sela leže na samoj obali Save. Postojeći odnos naselja sa rijekom Savom karakterizira činjenica da je posavski niz sela cca 2 km udaljen od riječnog korita. Sava izarziito odvaja sjeverozapadni od jugozapadnog dijela okolice Zagreba, a veze preko rijeke su se održavale jedino kod Zagreba, kod Podsuseda i kod slovenskog sela Jesenice. Drugi niz sela razvio se uz potok Lomnica, koji teče uporedo sa Savom cca 5 km južnije. Treća grupa naselja smjestila se na povišenoj rječnoj terasi Save, koja je najjasnije izražena istočno od Sv. Nedjelje. Razmještaj sela je prilagođen prirodnim elementima; nizovi sela prate smjer toka rijeke Save i Lomnice, a ne cestovne komunikacije za Zagreb. To pokazuje da je prostorni razvoj seoskih naselja uglavnom bio dovršen još u razdoblju potpune neovisnosti od Zagreba, kada još nisu postojali bilo kakvi značajniji gradski utjecaji.

Jugozapadna okolica Zagreba se neposredno nakon prvog svjetskog rata na osnovu svojeg poljoprivrednog potencijala povezala sa gradom Zagrebom. Dok je za sjeverozapadni dio zagrebačke okolice karakteristično da on prvi daje znatniji dio vangradske radne snage zaposlene u Zagrebu, jugozapadna okolica se prva uključuje u sistem dnevne opskrbe Zagreba poljoprivrednim proizvodima putem individualnih poljoprivrednih proizvođača kakav je prevladavao sve do početka drugog svjetskog rata.¹⁷

Jugoistočni dio okolice Zagreba je po površini i po broju stanovnika najmanji. Znatne površine su pokrivene šumama, te je prosječna gustoća naseljenosti niža nego u ostalim dijelovima okolice Zagreba (sl. 3). Pojedini dijelovi jugoistočne okolice Zagreba se međusobno razlikuju. Vukomeričke gorice su morfološki razčlanjeno područje, čiji najviši dijelovi prelaze apsolutnu visinu od 200 m. Prostranu aluvijalnu ravan na desnoj obali Save presjeca rijeka Odra, koja teče uporedo sa Savom 2,5 — 4 km jugozapadno od korita Save (sl. 2). U području odransko posavskih polja¹⁸ izmjenjuju se zone intenzivne naseljenosti, veći poljoprivredni kompleksi i prostrane šume. Na razlike u gospodarskom značenju pojedinih dijelova toga područja utjecali su u prvom redu prirodni faktori. Veći dio površina otpada na aluvijalnu ravan Save i Odre, koja je u znatnoj mjeri vlažna.

Željeznička pruga Zagreb — Sisak u ravnom pravcu od sjeverozapada prema jugoistoku presjeca cijelo područje. Naselja su pretažno razvijena na obali Save, odnosno na pristrancima Vukomeričkih gorica. Željeznička pruga Za-

17 — Tako je na pr. opskrba Zagreba mlijekom ovisila o svakodnevnoj dopremi mlijeka izravno sa sela. Individualni poljoprivrednici — »mlijekari« iz Domagovića, Cvetkovića, Zdenčine i drugih se a uzduž željezničke pruge svakodnevno su vlakom dolazili u Zagreb i raznosili mlijeko po kućama stvarajući stalne mreže konzumenata. Takvi su se oblici izravne opskrbe mlijekom djelimično održali sve do 1960. g.

18 — Za veći dio jugoistočne okolice Zagreba se u narodnom govoru upotrebljava naziv Turopolje.

greb — Sisak je još kod izgradnje bila koncipirana kao tranzitna komunikacija, te dodiruje tek pojedina naselja. Uspostavljanje željezničke veze nije izuzev naselja Turapolje i Lekenić, utjecalo na razvoj naselja.¹⁹ To pokazuje da je željeznički promet za razvoj ovog područja imao sekundarno značenje. Mogućnosti koje je pružila potpuno zaravnjena napolavna ravan za polaganje željezničke trase u najracionalnijem pravcu su rezultirale njenim nižim stupnjem prometno - eksploatacione koristivosti u pogledu lokalnog prometa.²⁰ Navedene su okolnosti konačno rezultirale nižim stupnjem gravitacione povezanosti toga područja sa Zagrebom, što je trajalo sve do uspostavljanja boljih redovitih cestovnih veza.

Najgušće je naseljeno područje uz rijeku Savu na jug do pravca koji čine potok Lomnica i selo Drnek na obali Save. Naselja su uglavnom nanizana uz obalu Savu, uz potok Kosnicu i Lomnicu.²¹ U razdoblju prije drugog svjetskog rata ova su naselja bila slabije povezana sa Zagrebom. Usprkos blizine Zagreba prometne veze su ostale neuređene, te se promet odvijao gotovo isključivo seoskim putovima. Pojedina sela sa dugom tradicijom, kao na pr. Ščitarjevo,²² koje je udaljeno od granica gradskog područja Zagreba svega 4 km, su ostala dulje vrijeme bez izravnog kontakta sa gradskim životom. Prilike su se poboljšale tek nakon izgradnje mosta preko Save kod Jakuševca neposredno prije drugog svjetskog rata. Slabije veze ovog područja sa Zagrebom su u bližoj prošlosti pogodovale razvoju trgovišnih funkcija u Velikoj Gorici. Gospodarske funkcije Velike Gorice su međutim bile ograničene, te se ona slično kao ni Jastrebarsko, u pogledu društvenog značenja ne može uspoređivati sa Samoborom.

Znatne površine u savskoj aluvijalnoj ravni su gotovo nenasele, jer su naselja nanizana pretežno uz savske obale. Ovaj specifični oblik se'a u nizovima je razvijen na obje obale rijeke Save, od sela Sasi nizvodno od Zagreba do sela Bok kod Siska. Čitav prostor između Save i Odre je iskrcen i predstavlja poljoprivredni zemljišni fond posavskog niza sela. Komuniciranje se vrši najčešće po samom savskom nasipu, koji sva sela povezuje u jedinstveni niz naselja. Taj je niz tek mjestimično prekinut neizgrađenim zemljištem. Nizovi seoskih kuća se udaljuju od Save isključivo na mjestima gdje nasipi ne slijede meandriranje riječnog korita ili na mjestima gdje je Sava promjenila korito, te je selo ostalo na mrtvaži (na pr. selo Veleševac).

19 — Karakteristično je da se ni u Velikoj Gorici nisu pojavile izrazitije tendencije prostornog širenja naselja prema željezničkoj stanici, koja je udaljena od centra naselja svega 2 km.

20 — Izgradnja željezničkih pruga kroz područja sa razvijenim reljefom nužno iziskuje kompleksne studije rješenja, te se odabrane trase u većoj mjeri podudaraju sa rasporedom naselja, posebno ako je njihova lokacija bila uvjetovana istim prirodnim faktorima koji utiču i na samu izgradnju i funkcioniranje prometnica. Na ravničastim terenima češće prevladavaju tehnokratski kriteriji, kao što je to na pr. bilo kod željezničke pruge Zagreb — Sisak; trase tek slučajno tangiraju pojedina naselja i imaju minimalno značenje za tranzitno područje.

21 — Vodotoci Ilovinak, Kosnica i Ribnica su u hidrografskom pogledu povezani sa rijekom Savom. Izviru u samoj aluvijalnoj ravni Save, te ovisno o nivou podzemnih voda u obalnom području Save.

22 — Na osnovu dosadašnjih nalaza iz antičnog razdoblja smatra se da je Andautonija, koja je u razdoblju rimske vlasti postojala na mjestu današnjeg sela Ščitarjeva, bila najznačajnije naselje u zagrebačkom dije'lu Posavine (J. Klemenc: »Archeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Zagreb«, Beograd 1936.). Promjene političkih i prometno-geografskih odnosa su učinile ovu lokaciju potpuno beznačajnom. Nakon što se uspostavi savski plovni put, jedno od sela nizvodno od Jakuševca preuzeti će važnu prometnu funkciju i uklopiti se u uži prometno-gospodarski sistem Zagreba. Može se očekivati da će posavska se'a uz Savu od Mičevca do Ščitarjeva već u bližoj budućnosti biti uključena u gospodarski život grada.

Jugoistočno od rijeke Odre prevladavaju šumske površine. Ovo područje nije gospodarski povezano sa posavskim selima, a pojedinačna naselja su izgrađena na mlađim krčevinama.²³ Znatne površine uz rijeku Odru imaju apsolutnu visinu ispod 100 m što znači da se nalaze ispod nivoa savskih obala, pa je ovo područje vlažno. Vlažnost je pogodovala razvoju većih kompleksa šuma hrasta lužnjaka. Devastacije stimulirane težnjama za povećanjem obradivih površina su zbog vlažnosti bile ograničene. Cesta Zagreb — Sisak zaobilazi najniža šumska zemljišta i pro'azi kroz sela smještena u području kontakta ogranaka Vukomeričkih gorica sa odranskim poljima.

Nizinske šume su jedino uskim iskrčenim pojasom uz cestu Zagreb — Sisek odvojene od pošumljenih pristranaka Vukomeričkih gorica. Nekada su nizinske posavsko-odranske i vukomeričke šume predstavljale prostorno jedinstveni šumski kompleks, s time što su postojale razlike jedino u strukturi šumskog fonda. Vukomeričke gorice predstavljaju blago razvijeno i vodotocima mnogostruko razčlanjeno nisko pobrđe. Jezgru pobrđa, čija je najviša tačka Dugi Vrh (248) izgrađuju tercijarne tvorevine. Vukomeričke gorice su u geološkom pogledu nastavak nižih dijelova plješivičkog prigorja, a pružaju se na jug sve do lijeve obale rijeke Kupe. Nisko razvođe koje dijeli zagrebačku Posavinu od Pokuplja ne predstavlja značajniju prirodnu prepreku za komuniciranje na pravcu sjever — jug, ali je prometno-geografska važnost položaja Siska i Karlovca uvjetovala da područje Vukomeričkih gorica ostane bez značajnih prometnica. To se odrazilo na slabiju povezanost toga područja sa Zagrebom.

Cije'o područje Vukomeričkih gorica je naseljeno, a kao posebno obilježje kraja ističe se razmještaj naselja unutar šumskih kompleksa. Pojedine grupe sela su izgrađene u međusobno odvojenim krčevinama. Sela na nižim diluvijalnim obroncima, koji se nastavljaju na terciarnu jezgru, su nešto veća ali krupnije razlike u strukturi ne postoje. Naseljima smještenim u nižem području je jedino blizina ceste Zagreb — Sisak osigurala određene prednosti i to u prometnom pogledu. Na području Vukomeričkih gorica nije se razvilo lokalno društveno središte, jer je međusobna povezanost naselja slaba; pojedini dijelovi toga područja su lokalnim cestama povezani sa Lekenikom, Velikom Goricom, odnosno izravno sa Zagrebom.

U jugoistočnom dijelu zagrebačke okolice Velika Gorica je sve do 1955. g. vršila funkcije lokalnog upravnog središta.²⁴ Veze sa Zagrebom su naročito ojačale nakon izgradnje novih mostova preko Save kod Zagreba i nakon poboljšanja lokalnih prometnih veza. Proširenje Zagreba na desnu obalu Save je rezultiralo neposrednijim vezama između jugoistočnog dijela zagrebačke okolice i grada, te krupnije promjene do kojih redovito dolazi kao rezultat promjena prometno-geografskih odnosa upravo predstoje.

Sjeveroistočni dio okolice Zagreba je prostorno najveći. U ostalim dijelovima okolice prirodni elementi su u većoj ili manjoj mjeri utjecali na dulju odvojenost grada od okolnog područja otežavajući uspostavljanje intenzivne prometne povezanosti okolice sa Zagrebom. Južni dijelovi zagrebačke okolice su ovisili o mostnim prelazima preko rijeke Save; dijelovi sjeverozapadne zagrebačke okolice sa Zagrebom komuniciraju zaobilaznim prometnicama koje moraju slijediti prirodnim elementima određena »vrata« na dotiru ogranaka Medvednice sa obalom rijeke Save. Sjeveroistočna okolica je naprotiv prema Zagrebu potpuno otvorena. Osim toga na tom je području mreža regionalnih prometnih veza, koje su općenito bile prve osposobljene za intenziv-

23 — Na najvećoj krčevini razvilo se selo Lekenik. Predio sjeverno od naselja se zove Novi Krč, što ukazuje na novije širenje krčevine.

24 — Jedino Lekenik i okolna sela su u upravnom pogledu povezani sa Siskom. Na teritorijalno-upravnu povezanost sa Siskom je utjecala manja prometna udaljenost do Siska, ali se i u ovom slučaju pojavljuju očite tendencije prevladavanja utjecaja jačeg gradskog centra tj. Zagreba, uprkos njegove veće udaljenosti.

niji promet najgušća pa je i to pružilo povoljne uvjete za ranije gospodarsko povezivanje toga prostora sa gradom. Jedino razlike u lokalnoj gospodarskoj problematiki između sjeverozapadnog i sjeveroistočnog dijela zagrebačke okolice su uvijekovale niži stupanj funkcionalne povezanosti sjeveroistočne okolice sa gradom.

Pojedini dijelovi sjeveroistočne okolice Zagreba se, kako u pogledu prirodni obilježja i naseljenosti (sl. 3) tako i u pogledu stupnja povezanosti sa Zagrebom, međusobno razlikuju. Znatna dio površine otpada na aluvijalnu ravan Save i njene pritoke Lonje. Aluvijalnu ravan okružuju blago razvijena diluvijalna pobrđa (sl. 2). Ova pobrđa prema sjeveru prelaze u tercijarne ogranke Medvednice i Kalnika, koji naročito u podnožju planinske jezgre Medvednice poprimaju obilježja prigorja. Kroz rubne djelove aluvijalne ravni prelaze važne interregionalne komunikacije, dok su naselja na diluvijalnim pobrđama i niz sela na savskoj obali u većoj mjeri izolirani i upućeni na teže uvjete komuniciranja sa Zagrebom. Prigorsko područje je bliže Zagrebu, te su zelinskom i kašinskom cestom uspostavljene redovite veze sa gradom.

Medvedničko prigorje, iako po svojim općim obilježjima predstavlja prirodnu cjelinu, nije jedna povezana gospodarska jedinica. Rasjed pravcem Sjeverozapad-jugoistok razdvaja medvedničko prigorje u užem smislu, od kašinsko-zelinskog dijela prigorja; doline brojnih vodotoka u daljoj mjeri u prometno-geografskom pogledu raščlanjuju ovo područje. Doline povezuju pojedine grupacije sela sa cestom Zelina — Sesvete, koja predstavlja sabirnu komunikaciju čitavog prigorskog niza. Nepostojanje uvjeta za bolju međusobnu povezanost prigorskih naselja je rezultiralo činjenicom da se u tom prostoru nije razvilo lokalno društveno središte; Zelina je u bližoj prošlosti vršila izvjesne centralne funkcije za dio prigorja, ali je više dolazila do izražaja izravna povezanost najvećeg dijela toga prostora sa Zagrebom.

Zelina je kroz dulje vrijeme vršila funkcije lokalnog upravnog središta kraja, njeno prvobitno značenje je proisteklo u prvom redu iz prometne važnosti položaja na cesti Zagreb — Varaždin, a manje iz položaja u odnosu na prigorski niz naselja. Sesvete imaju u tom pogledu znatno povoljniji položaj, jer se tamo sastaju zelinska i kašinska cesta, ali je blizina Zagreba u znatnoj mjeri usporila razvoj ovog naselja, iako ono ima osnovne prometno-geografske prednosti da se razvije u lokalno gospodarsko središte. Zbog toga je čitavo Medvedničko prigorje u širem smislu neposredno povezano sa Zagrebom, s time da se kao centri osnovnih teritorijalno-političkih jedinica razvijaju Zelina i Sesvete.

Na osnovu blizine Zagreba i privlačnosti pejzaža i u ovom području postepeno jačaju tendencije porasta turističkog prometa, te je Zelina uključena u mrežu izletničkih centara grada Zagreba. Sela i obradive površine ne prelaze apsolutnu visinu od 400 m, te i u tom dijelu zagrebačke okolice postoje očuvane veće šumske površine. Njihovu privlačnost posebno naglašava činjenica da je dolinom Kašine osposobljena cestovna veza sa stubičkim područjem, koje za Zagreb u turističkom pogledu ima posebno značenje.

Obilježja pejzaža karakteristična za prigorsko područje u kojem prevladavaju mioceno-pliocene sastojine se u nekoliko mijenjanju na području kontakta sa područjem brežuljka diluvijalne starosti, koje je raščlanjeno širim dolinama. Visinske razlike između dna dolina i vrhova pojedinih brežuljaka su manje od 100 m. Starija naselja su smještena u višim dijelovima, a novija uz glavne ceste. Tako je na pr. Prozorje bilo stari centar crkvene župe, a krajem 19. stoljeća je sve funkcije lokalnog središta preuzelo Dugo Selo.²⁵ Karakteristično je da su se u višim dijelovima brežuljaka očuvale znatnije šumske površine. Sjeveroistočno od Ivanić-Grada je znatan dio površina iznad 150 m apsolutne visine ostao pod šumama, što pokazuje da su stimulansi za širenje obradivih površina prestali djelovati ranije nego li je

25 — R. Horvat: »Povijest crkve sv. Martina u Prozorju«, u: Croatia Sacra I, Zagreb 1931. 16 str.

proces devastacije bio dovršen. Veće gospodarsko značenje nepoljoprivrednih djelatnosti koje se razvijaju u lokalnim centrima, kao i porast značenja Zagreba kao imigracionog centra, učinili su poljoprivredno iskorištavanje strmijih brežuljaka gospodarski nerentabilnim, te se ono nastavilo jedino kao interna pojava u već postojećim naseljima.

Veća grupacija seoskih naselja razvila se između potoka Salnik i Velikog potoka sjeverno od Vrbovca. U tom području brežuljaka diluvijalne starosti apsolutne visine mjestimično prelaze 200 m. Prometna izoliranost ovog područja je kroz kraće vrijeme stimulatивно djelovala na razvoj Vrbovca ali je njegovo gravitaciono područje bilo premaeno, te je blizina Zagreba a djelomično i Križevaca, usporila razvoj značajnijih centralnih funkcija u tom naselju. Pod sličnim uvjetima je i Dugo Selo usprkos upravno-političkih funkcija koje je vršilo kroz dugi niz godina, ostalo na nivou nerazvijenog trgovišta.

Sa Vrbovcem i Dugim Selom donekle se može usporediti i Ivanić-Grad, koji je zbog nerazumljivog respekta tradicije koja je nakon puštanja u promet željezničke pruge Dugo Selo — Novska izgubila svako značenje, ostao u upravnom pogledu sve do 1955. g. podređen Čazmi. Grupa naselja oko Ivanić-Grada ima povoljnije prometno-gospodarske uvjete razvitka i to posebno nakon porasta eksploatacije nafte i zemnog plina. Tokom posljednjih godina uspostavljena je uska gravitaciona povezanost toga područja sa Zagrebom. Oko Ivanić-Grada se formirala funkcionalna mikrojedinica koja obuhvaća prostor od lijeve obale Save na jugu do diluvijalnog pobjrda na sjeveru, te se Ivanić-Grad razvija u lokalno gospodarsko središte.

Obalni niz sela uz Savu je u sjeveroistočnom dijelu zagrebačke okolice neposredno povezan sa lokalnim proizvodnim centrima. Izuzetak predstavljaju naselja Prečno, Prevlaka, Oborovo, Preseka i Novaki, koja su u znatnijoj mjeri izolirana. Posavska sela (počam od Rugvice uzvodno uz obalu Save) postepeno uspostavljaju gravitacione odnose sa dislociranim proizvodnim djelatnostima Zagreba, koje se razvijaju u Dugom Selu, Sesvetkom Krajevici i Sesvetama, te se postepeno uklapaju u gospodarski potencijal zagrebačke privrede.

Teritorijalna definicija pojma okolice Zagreba ovisi o stupnju funkcionalne i gravitacione povezanosti pojedinih područja sa gradom Zagrebom. Prirodni i društveni faktori uvjetovali su različiti stupanj povezanosti pojedinih područja sa gradom. Kod ocjene stvarne povezanosti sa Zagrebom, pa prema tome i kod razgraničenja okolice Zagreba, potrebno je uzimati u obzir i odnose pojedinih područja sa susjednim gradskim centrima. Zbog toga teritorij okolice grada ne može biti istovjetan jednoj ili grupi političko-upravnih jedinica ili jednoj prirodno-geografskoj cjelini. Upravo odstupanja od uopćenih mjerila, kao na pr. od izotelne udaljenosti pojedinih lokaliteta od grada, upućuju na prethodne zaključke o specifičnim faktorima koji utiču na međusobne odnose grada i njegove okolice.

b) Naseljenost

Na području okolice Zagreba je na dan popisa stanovništva 1961. g. živjelo 273.222 stanovnika.²⁶ Okolica grada Zagreba obuhvaća prostor sa površinom od 2.928 km²,²⁷ te je 1961. g. prosječna gustoća naseljenosti toga područja iznosila 93 stanovnika/1 km². U razdoblju od 1880. do 1961. g. broj stanovnika na području okolice Zagreba se povećao za 59 posto, dok se broj stanovnika na području

26 — U taj podatak nije uključena najuža okolica proširene gradske jezgre Zagreba sa daljnjih 30.076 stanovnika, koja se prema ovdje postavljenoj terminologiji tretira kao dio proširenog gradskog područja Zagreba.

27 — Vidi prethodne napomene o teritorijalnom razgraničenju okolice Zagreba.

ju SR Hrvatske u istom razdoblju povećao za 67 posto.²⁸ Na dane pojedinih popisa stanovništva broj stanovnika okolice Zagreba je iznosio:²⁹

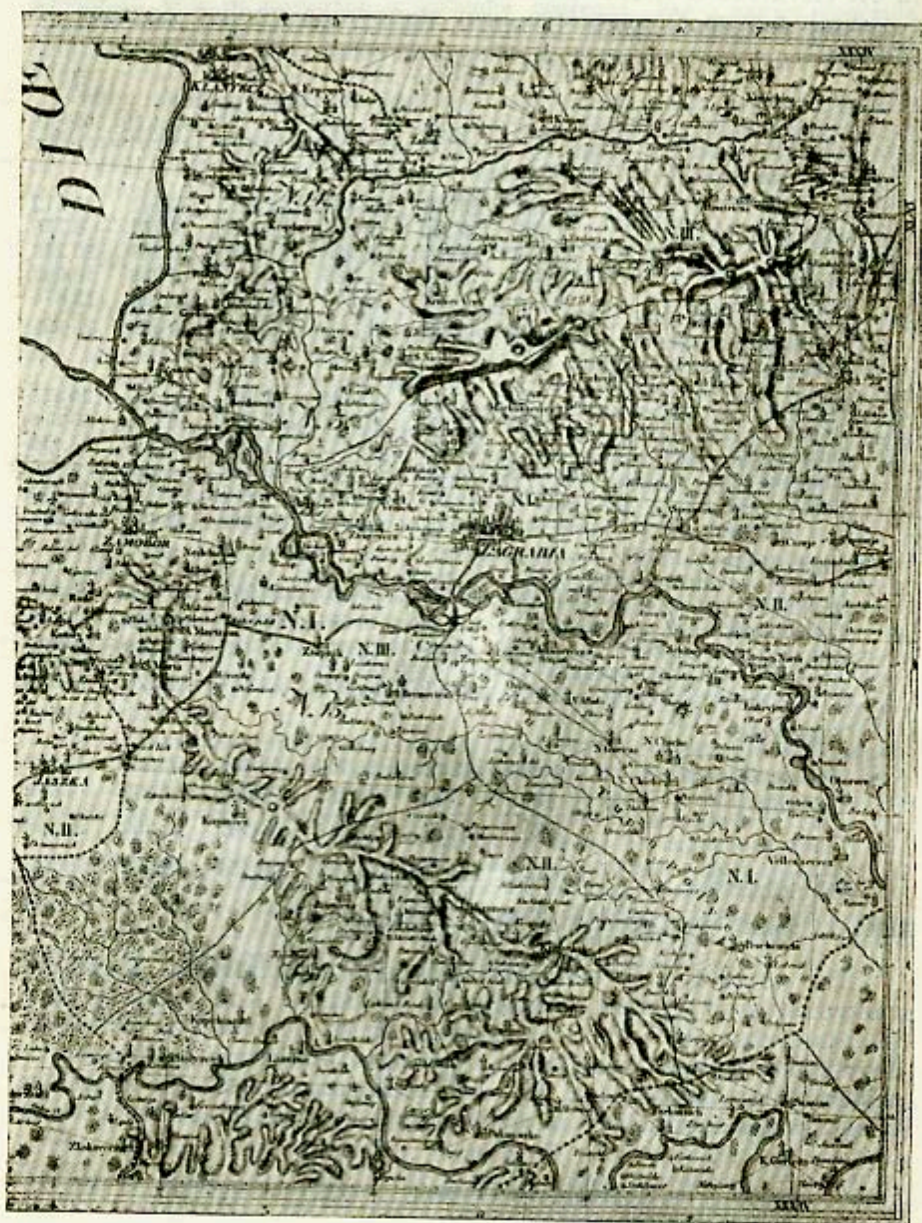
D i o O p ć i n a	Broj stanovnika godine					
	1880.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.
Sjeverozapad:						
Zaprešić	14 499	20 105	22 644	23 980	24 241	25 512
Veliko Trgovišće	7 366	9 399	9 644	9 560	9 287	8 785
Zabok	14 394	18 653	19 966	21 150	20 723	20 288
Oroslavje	6 145	8 341	10 288	11 075	10 938	10 692
Donja Stubica	9 018	12 169	12 773	13 735	14 134	13 674
S v e g a	51 422	68 667	75 255	79 500	79 323	78 951
Sjeveroistok:						
Sesvete	11 307	16 435	17 447	17 856	18 455	20 378
Zelina	10 806	15 798	16 421	16 256	16 076	15 316
Dugo Selo	11 053	15 430	14 627	13 697	13 806	14 686
Vrbovec	10 758	18 106	19 035	19 369	19 415	18 691
Ivanić-Grad	11 590	14 851	14 441	13 966	14 719	15 345
S v e g a	55 514	80 620	81 971	81 144	82 471	84 416
Jugozapad:						
Samobor	18 914	24 755	27 480	30 065	31 963	34 166
Jastrebarsko	15 500	18 026	18 657	19 219	20 638	20 636
Remetinec	10 215	15 395	18 070	18 463	19 569	21 804
S v e g a	44 629	58 176	64 207	67 747	72 170	76 606
Jugoistok:						
Velika Gorica	17 655	24 324	25 758	26 664	27 910	28 571
Lekenik	2 862	3 921	4 258	4 098	4 390	4 678
S v e g a	20 517	28 245	30 016	30 762	32 200	33 249
SVEUKUPNO	172 082	235 708	251 449	259 153	266 264	273 222

Relativni porast broja stanovnika okolice Zagreba od

1880. do 1961. g. je neznatno zaostajao za relativnim porastom stanovništva na cijelom području SR Hrvatske. Kod izravnog upoređenja treba uzeti u obzir činjenicu da su u sumar za Hrvatsku uključena i gradska naselja koja općenito imaju viši postotak pri-raštaja stanovništva, dok je okolica Zagreba područje u kojem izuzev manje lokalne centre apsolutno prevladavaju seoska naselja.

28 — Odnosi se na područje SR Hrvatske prema razgraničenju na dan po-pisa stanovništva 1961. g.

29 — Svi podaci su preračunati na isti teritorij, a odnose se na teritorijal-no»upravne cjeline prema Zakonu o području kotera i općina u NR Hrvatskoj od 12. VII 1953. Podaci o broju stanovnika su uzeti iz ranije citiranih publika-dija o rezultatima pojedinih popisa stanovništva. Retrospektivni pregled doz-voljava direktna upoređenja.

Fot. 1 Okolica Zagreba 1822. g. (J. Szeman Mappa Dioecesis Zagrabensis, Tab. IV).

Photograph 1 The surroundings of Zagreb in 1822 (J. Szeman: Mappa Dioecesis Zagrebiensis, Tab. IV)

Kretanje broja stanovnika zagrebačke okolice

Područje	Indeks kretanja broja stanovnika					
	1910	1931	1948	1953	1961	1880
Sjeverozapad	134	110	106	100	99	153
Sjeveroistok	145	102	99	102	102	152
Jugozapad	130	110	106	106	106	172
Jugoistok	138	106	102	105	103	162
Sveukupno okolica						
Zagreba	137	107	103	103	103	159
SR Hrvatska	138	110	100	104	106	167

Kada se iz sumara za SR Hrvatsku isključe gradska naselja, te uspoređenje kretanja broja stanovnika u okolici Zagreba sa ukupnom sumom za vangradska područja SR Hrvatske, vidi se da okolica Zagreba ima više prosječni porast broja stanovnika.

Razdoblje	Indeks kretanja broja stanovnika	
	Okolica Zagreba	SR Hrvatska (vangradska područja) ³⁰
1880 — 1910	137	134
1910 — 1931	107	105
1931 — 1948	103	96
1948 — 1953	103	102
1953 — 1961	103	97
1880 — 1961	159	134

Kroz sva promatranja razdoblja okolica Zagreba je imala veći prosječni porast broja stanovnika od ostalih vangradskih područja Hrvatske. Porast broja stanovnika u razdoblju od 1880. do 1961. g. nije bio jednak u svim dijelovima zagrebačke okolice. Viši porast su imali jugozapadni i jugoistočni dijelovi, a najniži sjeveroistočna okolica grada.

Na različito kretanje broja stanovnika u pojedinim područjima su osim manjih razlika u prirodnom priraštaju, utjecali i društveni faktori. Veći porast broja stanovnika u jugozapadnoj okolici je rezultirao iz ranije pojave i bržeg razvoja lokalne industrije posebno u Samoboru, što je uvjetovalo postepeno smanjivanje intenziteta emigracije iz toga područja. U jugoistočnoj okolici Zagreba postojale su bolje mogućnosti za razvijanje lokalnog poljoprivrednog potencijala, te je postotak emigracije iz toga područja kroz pojedina razdoblja bio vrlo nizak. Razvoj stanovništva u sjeverozapadnoj okolici Zagreba se kretao (uz manja odstupanja u pojedinim razdobljima) uglavnom u okviru prosjeka za čitavu okolicu grada; brojnija emigracija je bila izravnavana višim prirodnim priraštajem u tom području, a akutnija gospodarska problematika je bila ublažavana intenziviranjem dnevnih kretanja radne snage

30 — Podatak izračunat na osnovu ranije citirane raspodjele ukupnog stanovništva SR Hrvatske na »gradsko« i »seosko« stanovništvo.

u Zagreb. Sjeveroistočna okolica Zagreba je imala kroz pojedina razdoblja niži prirodni priraštaj, te je već i malobrojna emigracija stanovništva uvjetovala demografsku stagnaciju kroz pojedina razdoblja.

Na kretanje broja stanovnika u pojedinim dijelovima zagrebačke okolice je osim prirodnog priraštaja i gospodarskog razvitka utjecala i gustoća naseljenosti. Dostignuti maksimum gustoće naseljenosti, ukoliko se izjednači sa teoretskim maksimumom potencijalom jednog područja, može postati odlučan regulator emigracionog procesa; odstupanja su moguća gotovo isključivo uz krupnije poremećaje minimalnog životnog standarda. U okolici velikog grada se međutim pojavljuju i dodatni stimulansi; oni u većoj ili manjoj mjeri korigiraju jednostavnu ovisnost između gustoće naseljenosti, prirodnog priraštaja, lokalnog potencijala primarnih gospodarskih aktivnosti, te emigracionih stopa.

Prosječna gustoća naseljenosti se u razdoblju od 1880. do 1961. g. općenito povećala u svim dijelovima zagrebačke okolice.

Dio	Prosječni broj stanovnika na 1 km ²					
	1880.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.
Sjeverozapad	90	120	132	139	138	138
Sjeveroistok	53	77	78	77	79	80
Jugozapad	56	73	81	85	91	96
Jugoistok	40	55	59	60	63	65
Svega okolica	59	81	86	89	91	93

Porast gustoće naseljenosti pojedinih dijelova zagrebačke okolice ukazuje na postojanje specifičnih utjecaja proisteklih iz različitog stupnja povezanosti sa gradom Zagrebom. Tako je sjeverozapadno područje usprkos agrarne prenapučenosti i nerazvijenosti lokalne privrede imalo u razdoblju od 1880. do 1961. g. najviši prirast stanovništva po 1 km², što se može objasniti jedino gravitacionom povezanošću sa Zagrebom koji je u kritičnom razdoblju razvoja toga područja postao njegov dopunski radni centar.

Dio	Prosječni porast broja stanovnika po 1 km ²	
	1931—1961	1880—1961
Sjeverozapad	6	48
Sjeveroistok	2	27
Jugozapad	15	40
Jugoistok	6	25
Okolica Zagreba	7	34

Ukoliko se promatranje ograniči na razdoblje od 1931. 1961. g. dolazi do izražaja pojava novih faktora koji utiču na kretanje broja stanovnika u pojedinim dijelovima okolice grada. U tom razdoblju najviši prosječni porast broja stanovnika po 1 km² je imao jugozapadni dio zagrebačke okolice, što je bilo rezultat premještanja pojedinih funkcija u lokalne centre Samobor i Jastrebarsko. Iste tendencije treba očekivati i u drugim dijelovima okolice Zagreba, jer se u određenim lokalnim centrima postepeno razvijaju značajni

kapaciteti industrijske privrede. U prvo vrijeme gravitaciona povezanost sa Zagrebom, a u kasnijoj fazi razvoja premještanje pojedinih djelatnosti u okolice, dovode do krupnijih promjena u pogledu kretanja broja stanovnika u okolici grada i uvjetuju pojavljivanje specifičnih faktora koji utiču na demografski razvoj prigradskih područja.

U okolici Zagreba prevladavaju mala naselja. Usitnjenost naselja je rezultanta utjecaja prirodnih i društvenih faktora. Razvijenost reljefa i specifični uvjeti naseljavanja u prigradskim područjima su u prostornom i gospodarskom pogledu onemogućavali razvoj većih seoskih naselja i diktirali u znatnom dijelu zagrebačke okoline raštrkani tip naselja. Blizina Zagreba je kroz dulje vrijeme negativno utjecala na razvoj lokalnih centara, te ni Samobor koji je jedino veće naselje u okolici Zagreba do 1953. g. nije dostigao broj od 5000 stanovnika. Tek pojedina naselja imaju preko 1000 stanovnika. Sva ostala naselja su mala i jedina je apsolutna disperzija stanovništva na gotovo čitavom prostoru^{31/} osigurala uvjete za natprosječnu gustoću naseljenosti.

Raštrkani tip naseljenosti karakterizira veliki broj površinski malih sela i zaselaka. Uzimajući u obzir ukupnu površinu čitavog područja, u okolici Zagreba u prosjeku na 1 naselje otpada svega 4,21 km². U sjeverozapadnom području je prosječna površina koja otpada na jedno naselje najmanja. U jugoistočnom dijelu okoline taj je prosjek najviši.

Dio okoline	Prosječna gustoća naseljenosti 1961. g.	Broj naselja 1961. g./ ³²	U prosjeku otpada na 1 naselje površina	Prosječan broj stanovnika na 1 naselje 1961. g.
Sjeverozapad	138	170	3,37 km ²	464
Sjeveroistok	80	244	4,30 "	346
Jugozapad	96	201	3,96 "	381
Jugoistok	65	80	6,37 "	416
Sveukupno	93	695	4,21 "	393

31 — Izuzetak predstavljaju prostori koji su apsolutno nepogodni za naseljavanje, kao što su masiv Medvednice, vlažna ravan u području Crne Mlake, nizinske šume u porječju Odre i dijelovi Lonjskog polja. Čak i u nepovoljnim prostorima kao što je na pr. istočni dio Zumberačke gore postoji relativno gusta mreža malenih zaselaka.

32 — Broj naselja je uzet na osnovu sistematizacije koju je izvršio Savezni zavod za statistiku u: »Popis stanovništva 1953., Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu«, Beograd 1958. Kod citirane obrade pojedini manji zaselci nisu tretirani kao individualna naselja već su vršena izvjesna grupiranja, što je obzirom na funkcionalnu povezanost međusobno blizih a po broju stanovnika malih zaselaka opravdano. Citirani podatak odstupa od podataka datih u pregledu: »Političko-teritorijalna podjela i imenik naselja«, Zagreb 1956. gdje se za isto područje navodi 729 naselja. Podaci jednog i drugog izvora dovode do uglavnom istih zaključaka. Podaci Saveznog zavoda za statistiku su kompleksniji jer tretiraju i strukturu stanovništva po naseljima, te pružaju veće mogućnosti za analizu strukture naseljenosti.

Gusta naseljenost sjeverozapadnog dijela zagrebačke okolice dolazi do izražaja i u prosječnom broju stanovnika koji otpada na 1 naselje. U prosjeku su na čitavom području zagrebačke okolice na 1 naselje 1961. g. otpadala 393 stanovnika; u sjeverozapadnom dijelu okolice na 1 naselje je u prosjeku otpadalo 464 stanovnika. U jugoistočnom dijelu zagrebačke okolice je prosječna površina koja otpada na 1 naselje najveća, a prosječna gustoća naseljenosti najniža, te je i prosječni broj stanovnika po 1 naselju manji nego u sjeverozapadnom području. Uz glavne prometnice razvila su se po broju stanovnika veća naselja, dok su naselja u područjima koja su u prometnom pogledu izolirana najmanja.

U prošlosti su na veličinu naselja utjecali uglavnom prirodni elementi i faktori i to prvenstveno oni koji su određivali poljoprivredni potencijal pojedinih naseljenih prostora. Stanje konstatirano 1880. g. je bilo odraz prirodnih uvjeta i s njima neposredno povezanih društvenih faktora. Promjene do kojih je došlo tokom kasnijeg razvoja su rezultanta pretežno društvenih utjecaja. Prometno povezivanje sa Zagrebom i razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti uz važnije prometnice, postepeno umanjuje stupanj ovisnosti stanovništva o lokalnom poljoprivrednom potencijalu. U promjenjenim uvjetima prirodni elementi utiču prvenstveno na prostorni smještaj stanovništva, ističući pozitivne ili negativne okolnosti za dalje akumuliranje stanovništva na pojedinim lokalitetima. U tom pogledu najbolji su primjer naselja uz željezničke pruge dolinom Krapine i Krapinice. Tako se na pr. Zabok, kao poljoprivredno naselje dalje nije mogao razvijati, jer u aluvijalnoj ravni Krapine i Krapinice nisu postojale mogućnosti za dalje povećanje poljoprivrednih površina; nakon izgradnje željezničkih pruga prilike su se promijenile jer su nepovoljni prirodni uvjeti za poljoprivredu postali sporedno važan faktor za dalji razvoj naselja. Razvoj industrije u Zaboku je omogućio porast broja stanovnika naselja, a problematika povezana s prirodnim obilježjima prostora na kojem se razvija naselje, se pojavila u novom, više ne gospodarskom, nego prostorno-urbanističkom obliku, jer vlažnost aluvijalne ravni diktira specifičnu urbanistički nepovoljnu kompoziciju naselja.

Prirodni i društveni faktori koji su utjecali na prostorni razmještaj, površinu i broj stanovnika pojedinih naselja, posebno su se odrazili na njihov tip i osnovne funkcije. S obzirom na udi poljoprivrednika u ukupnom stanovništvu, u okolici Zagreba apsolutno prevladavaju agrarna naselja. Sistemizacija naselja međutim pokazuje da je unutar kompleksa zagrebačke okolice u toku proces diferencijacije. Grupiranje na osnovu postotnog učešća poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu pokazuje da se pojedine grupe naselja međusobno razlikuju (stanje 1953. g.)³²:

32 — Izvor podataka: »Popis stanovništva 1953., Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu«, Beograd 1958.

Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu	Broj naselja u dijelu okolice				
	NW	NE	SW	SE	Svega
0 — 25%	8	4	4	2	18
25,1— 50%	28	11	15	2	56
50,1— 75%	56	33	52	12	153
75,1— 90%	55	46	43	17	161
90,1—100%	23	150	87	47	307
Svega	170	244	201	80	695
			%		
0 — 25%	5	2	2	2	3
25,1— 50%	16	4	8	2	8
50,1— 75%	33	14	26	15	22
75,1— 90%	32	19	21	22	23
90,1—100%	14	61	43	59	44
Svega	100	100	100	100	100

U čitavoj zagrebačkoj okolini broj apsolutno poljoprivrednih naselja je u opadanju; 1953. g. je u svega 44 posto od ukupnog broja naselja na poljoprivredno stanovništvo otpadalo više od 90 posto ukupnog stanovništva svakog pojedinog naselja³⁴. Apsolutno poljoprivredna naselja su 1953. g. još prevladavala u sjeveroistočnom i jugoistočnom dijelu zagrebačke okolice; u tom području postoje brojna naselja uz rijeku Savu, u prigorju Medvednice i u području Vukomeričkih gorica, koja zbog prometno-geografskih faktora ne mogu da razvijaju nepoljoprivredne djelatnosti niti su se mogla uključiti u radno gravitaciono područje zagrebačke industrije. Do najvećih je promjena došlo u sjeverozapadnom dijelu zagrebačke okolice, gdje je na apsolutno poljoprivredna naselja otpadalo svega 14 posto od ukupnog broja naselja; dobre prometne veze sa Zagrebom i razvoj lokalnih industrijskih centara uvjetovali su relativno brzo mijenjanje strukture većine naselja. I u jugozapadnom dijelu zagrebačke okolice pojavljuju se tendencije transformacije naselja, ali je taj proces na tom području nešto polaganiji; na apsolutno poljoprivredna naselja je otpadalo 43 posto od ukupnog broja naselja; izrazitije razlike od razvojnih tendencija konstatiranih u sjeverozapadnom području okolice treba tumačiti prometnom izoliranošću brojnih naselja u Žumberačkoj gori.

Funkcionalna klasifikacija naselja izvedena na osnovu udjela poljoprivrednog stanovništva pokazuje da je na području zagrebačke okolice u toku proces diferencijacije naselja. U okolini Zagreba se pojavljuju prva nepoljoprivredna sela, dakle naselja ruralnog karaktera u kojima poljoprivreda više nije glavno zanimanje stanovništva³⁵.

34 — Apsolutno poljoprivredna naselja su redovito manja od ostalih naselja, te na osnovu sumarne analize strukture naselja ne treba direktno izvoditi zaključke o gospodarskoj strukturi zagrebačke okolice.

35 — U zemljama na niskom stupnju urbanizacije se termin »selo« često poistovjetuje sa pojmom »poljoprivredno naselje«. To su u stvari dva različita obilježja kod kojih je zajednička jedino činjenica da takvo naselje nemo grad-

Gospodarske grupe
naselja/³⁶Tip naselja/³⁷

	Grad	Trgovišta	Industrijska naselja	Lokalni centri	Turistička i lječilišna naselja	Sve'a	Svega
Nepoljoprivredna naselja	1	5	5		1	6	18
Pretežno nepoljoprivredna naselja			3	3	1	49	56
Pretežno poljoprivredna naselja					1	152	153
Poljoprivredna naselja						161	161
Apsolutno poljoprivredna naselja						307	307
Svega	1	5	8	3	3	675	695

ski karakter. Selo je naselje, koje se u pogledu veličine, vanjskih obilježja i funkcija razlikuje od grada. U pojedinim zemljama u kojima je status grada pravnim aktima precizno definiran, postoje »sela« koja imaju sva obilježja gradskog naselja osim pravnog statusa grada. Seoska su naselja, naročito sa zemljama sa niskim udjelom gradskog u ukupnom stanovništvu, u velikoj većini poljoprivredna naselja, pa je dovelo do izjednačavanja oba pojma. Međutim i na području Jugoslavije, a posebno u okolici velikih gradova brojna seoska naselja prestaju po svojoj unutarnjoj strukturi i funkcijama biti poljoprivredna naselja pa ova dva pojma treba razlikovati.

36 — Grupiranje je izvršeno na osnovu postotnog udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1953. g. Tako se naselja sa manje od 25 posto poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu tretiraju kao nepoljoprivredna, sa 25,1 — 50 posto kao pretežno nepoljoprivredna naselja, sa 50,1 — 75 posto kao pretežno poljoprivredna, sa 75,1 — 90 posto kao poljoprivredna naselja, a naselja u kojima preko 90 posto od ukupnog stanovništva otpada na poljoprivredno stanovništvo kao apsolutno poljoprivredna naselja.

37 — U pojedine kategorije svrstana su sljedeća naselja: Grad — Samobor; trgovišta: Jastrebarsko, Velika Gorica, Zelina, Ivanić-Grad i Donja Stubica; industrijska naselja: Zabok, Sesvete, Oroslavje, Bregana, Savski Marof, Sesvetski Kraljevec, Turropolje i Kalinovica—Zavod; lokalni centri: Dugo Selo, Zaprešić i Vrbovec; turističko-lječilišna naselja: Krapinske Toplice, Stubičke Toplice i Stančić. U čitavoj okolici Zagreba jedino Samobor ima osnovna obilježja gradskog naselja. Kao trgovišta ovdje su izdvojeni centri u kojima su smješteni osnovni teritorijalno-upravni organi i ustanove; u njima ne postoji značajnija privreda koja bi zapošljavala brojniju radnu snagu, ali oni kroz dulje vrijeme gospodarski povezuju svoja uža gravitaciona područja, te imaju razvijenije službe za trgovačko-ugostiteljske i obrtničke usluge. Kao industrijska naselja ovdje su izdvojena naselja u kojima industrijska privreda predstavlja osnovni faktor njihovog suvremenog razvoja, što je uvjetovalo da se razviju i u centre osnovnih teritorijalno-upravnih jedinica. Lokalni centri imaju dulju tradiciju, u nekima od njih se razvija industrija, ali su političko upravne funkcije ostale dominantno obilježje, koje ih izdvaja iz grupe seoskih naselja. Turističko-lječilišni centri su izdvojeni na osnovu prevladavanja monofunkcionalnih obilježja; posebno se izdvajaju Krapinske Toplice koje su po strukturi stanovništva »pretežno poljoprivredno naselje«, iako je lječilišna funkcija posebno naglašena.

Podaci o stanovništvu i naseljima na području zagrebačke okolice pokazuju da se razvitak toga područja razlikuje od razvoja ostalih vangradskih područja. Proces intenzivnijeg gospodarskog razvoja Jugoslavije je započeo tek nakon drugog svjetskog rata, te je i proces urbanizacije prigradskih područja tek u početnoj fazi. Zbog toga krupnije promjene u strukturi gradske okolice tek predstoje, a ovdje se konstatiraju početne tendencije i rezultati već izvršenih promjena. Razlike koje se pojavljuju tokom razvoja pojedinih dijelova zagrebačke okolice ukazuju na višestruku ovisnost suvremenog razvoja okolice o društvenim faktorima proisteklim iz strukture gradskog organizma Zagreba. Geografski elementi i faktori vrše određeni utjecaj i usmjeravaju težnje za funkcionalnom i gravitacionom povezanošću sa gradom, pružajući u tom pogledu specifične prednosti, odnosno umanjujući stimulanse za gospodarsko i gravitaciono povezivanje pojedinih prostornih mikrojedinica sa gradom.

c) Gospodarska obilježja

Po svojim kompleksnim obilježjima okolica grada Zagreba je pretežno poljoprivredno područje. Analiza pojedinih društvenih obilježja međutim pokazuje da se okolica Zagreba u većoj ili manjoj mjeri razlikuje od ostalih poljoprivrednih područja u sjevernoj Hrvatskoj. Tako je na pr. udio zaposlenih u industriji u okolini Zagreba znatno viši nego u ostalim područjima sjeverne Hrvatske.

Struktura površina i struktura zaposlenosti 31. III 1958./³⁸

Dio okolice — područje	Od ukupne površine otpada %	Od ukupnog broja zaposlenih otpada u % na djelatnosti				
		Oranice, šume i vrtovi	Industrija	Obrt	Poljoprivreda	Sumarstvo
Sjeverozapad	33,6	30,0	59,6	3,5	7,4	1,4
Sjeveroistok	36,5	26,7	47,9	1,4	9,6	1,2
Jugozapad	29,9	39,8	52,3	2,7	7,2	2,3
Jugoistok	28,7	38,2	34,6	1,5	10,0	7,3
Svega okolica Zagreba	33,2	32,9	51,5	2,4	8,2	2,2

38 — Izvor: Statistički godišnjak FNRJ 1958., Beograd 1959. g. str. 558—567. Struktura zaposlenosti je izvedena iz teritorijalnog razmještaja radnih mjesta, a ne na osnovu stambenog rasporeda zaposlenog osoblja.

»Profil Slavonije« ³⁹	25,0	35,9	41,5	4,3	12,8	6,1
Zagreb ⁴⁰	30,6	33,8	36,4	7,9	6,1	1,3

U sjevernim dijelovima zagrebačke okolice udio oranica i vrta je viši nego u južnim dijelovima. U južnim dijelovima je naprotiv znatno viši udio šumskih površina⁴¹. To se odrazilo na više postotno učešće osoba zaposlenih u šumarstvu, naročito u jugoistočnom području. Posebno je karakteristično da u strukturi zaposlenosti na području okolice Zagreba apsolutno prevladava značenje industrijske privrede. U okolici Zagreba je 1958. g. 51,5 posto od ukupnog broja zaposlenih otpadalo na zaposlene u industriji, što je za 10 posto viši prosjek nego u promatranom području Slavonije i to uprkos činjenici da su u »profil Slavonije« uključeni pojedini manji industrijski centri kao što su Nova Gradiška i Slavonska Požega.

U okolici Zagreba je rad u industriji glavno zanimanje većine stanovništva koje je u radnom odnosu, tj. koje privređuje izvan individualnih poljoprivrednih gospodarstava ili privatnog obrta. Po strukturi zaposlenosti okolica se bitno razlikuje od grada Zagreba u kojem je zbog kompleksne društvene strukture grada udio zaposlenih u industriji znatno niži. Od ukupnog broja zaposlenih u industriji Zagreba i okolici zajedno, na okolicu je 1953. g. otpadalo 18 posto. Ovaj podatak govori o važnoj ulozi okolice u razvijanju gospodarske snage Zagreba. U zapadnim dijelovima zagrebačke okolice preko 50 posto od ukupnog broja zaposlenih ot-

39 — Radi mogućnosti upoređenja određenih obilježja okolice Zagreba sa jednim područjem, koje se razvija izvan direktnog utjecaja velikog grada, ovdje je izdvojen dio zapadne Slavonije i to na način da predstavlja presjek koji obuhvaća dijelove Podravine, srednje-slavonskog planinskog područja sa Požeškom zavalom i dio Posavine. »Profil Slavonije« je izdvojen isključivo radi mogućnosti statističkih uspoređenja sa okolicom Zagreba; obuhvaća područje kotareva Nova Gradiška, Slavonska Požega i Virovitica prema razgraničenju 1958. g. »Profil Slavonije« kako je ovdje razgraničen obuhvaća područje različitih fiziogeografskih obilježja a u sumarne podatke su uključeni lokalni gradski centri Nova Gradiška, Slavonska Požega, Virovitica i nekoliko trgovašta; veće značenje lokalnih centara u opisanom slavonskom području je u strukturi »Profila Slavonije« manje došlo do izražaja, nego faktor blizine Zagreba u strukturi zagrebačke okolice.

40 — Odnosi se na prošireno gradsko područje Zagreba.

41 — Kod stvaranja zaključaka o gospodarskoj važnosti šumskih površina u okolici Zagreba treba imati u vidu 1) da se pojedini šumski kompleksi zbog blizine grada ne mogu eksploatirati neovisno od interesa Zagreba u pogledu očuvanja šumskih rekreativnih površina; 2) da od ukupne površine šumskog zemljišta znatan dio otpada na površine koje u pogledu stanja šumskog fonda pružaju vrlo ograničene mogućnosti za gospodarsku eksploataciju; u okolici Zagreba je prema stanju 1953. g. od ukupne površine šumskog zemljišta otpadalo na: šume 96,34 posto, neobrasla šumska zemljišta 0,07 posto, a ostala šumska zemljišta (šumski pašnjaci, šumski rasadnici i poljoprivredno šumska zemljišta) 3,59 posto; kod gospodarske valorizacije treba vršiti dalje redukcije jer je od ukupne površine šume iste godine otpadalo na: očuvane šume 85,53 posto, previše iskorištavane i opustjele šume 9,92 posto, a na šikare 4,54 posto (izvor podataka: Statistički godišnjak NRH 1955., Zagreb 1955. str. 240—245).

pada na industriju. Značenje industrije najviše dolazi do izražaja u sjeverozapadnoj okolini Zagreba, gdje na industriju otpada 59,6 posto od ukupnog broja zaposlenih. Na strukturu zaposlenosti utiče više faktora, te se na osnovu određenih utjecaja pojavljuju razlike između pojedinih područja.

Struktura zaposlenosti 31. III 1958./⁴³

Dio okolice	Udio zaposlenih u industriji u ukupnom broju zaposlenih			
	Grupa 1		Grupa 2	
	Općina	%	Općina	%
Sjeverozapad	Zaprešić	53		
	Zabok	64		
	Oroslavje	88		
Jugozapad	Samobor	63	Veliko Trgovišće	—
	Remetinec	53	Donja Stubica	31
Sjeveroistok			Jastrebarsko	10
	Sesvete	64		
	Vrbovec	52		
Jugoistok	Ivanić Grad	57	Zečina	10
			Dugo Selo	10
			Velika Gorica	35
		Lekenik	33	

Na strukturu zaposlenosti pojedinih dijelova zagrebačke okolice ne utiču odvojeno pojedini faktori, kao što su to prometna udaljenost od Zagreba/⁴⁴, lokalne prednosti prometnog položaja/⁴⁵, lokalni izvori sirovina/⁴⁶ i raspoloživa suvišna radna snaga u pojedinim područjima/⁴⁶, već svi ovi faktori zajedno. Visoki udio zaposlenih u industriji odražava nedovoljnu razvijenost ostalih

42 — U »grupu 1« svrstane su općine u kojima je udio zaposlenih u industriji u ukupnom broju zaposlenih veći od 50 posto, a u »grupi 2« općine u kojima je taj postotak manji od 50 posto; razgraničenje općina prema stanju 1958. g. Izvor podataka: Statistički godišnjak FNRJ 1959., Beograd 1959. str. 558 — 567.

43 — Na području općine Velika Gorica iako leži bliže Zagrebu svega 35 posto od ukupnog broja zaposlenih otpada na industriju, dok na pr. u općini Oroslavje taj prosjek iznosi 88.

44 — Područja općina Dugo Selo i Zaprešić imaju uglavnom istovetne prometne prednosti za razvoj industrije, pa ipak na području općine Zaprešić udio zaposlenih u industriji iznosi 53 posto, a na području općine Dugo Selo svega 10 posto.

45 — Vrbovec leži bliže potencijalnim izvorima sirovina za prehrambenu industriju nego Sesvete, pa ipak je udio industrije u strukturi zaposlenosti na području općine Sesvete znatno veći.

46 — Veliko Trgovišće i Donja Stubica leže uglavnom na jednako povoljnim lokalitetima za okupljanje suvišne radne snage i Oroslavje, pa ipak se u pogledu strukture zaposlenosti ova područja bitno razlikuju od općine Oroslavje.

društvenih djelatnosti⁴⁷ i ukazuje na ovisnost takvog područja u pogledu javnih službi o nekom susjednom centru ili gradu Zagrebu.

Struktura zaposlenosti je u znatnoj mjeri odraz kompleksnih ekonomsko-geografskih obilježja pojedinih dijelova gradske okoliće. Gusta naseljenost i nerazvijenost poljoprivrede su u bližoj prošlosti osigurali stimulanse za pojavu prvih industrijskih pogona u pojedinim područjima. Raspoloživa radna snaga u poljoprivrednim domaćinstvima s jedne strane i pogodnosti koje osigurava razvijenost gradske privrede za razvoj komplementarnih djelatnosti s druge strane, pružaju povoljne uvjete za razvoj industrije. Okolica Zagreba ne samo da je mogla preuzeti određene gospodarske funkcije, već je također istovremeno pozitivno utjecala na razvoj zagrebačke industrije; na području okoliće je postojao znatan nedovoljno iskorišteni radni potencijal, jer je još 1948. g. od ukupnog broja aktivnih stanovnika 83,1 posto otpadalo na poljoprivrednike:

Aktivno stanovništvo po grupama zanimanja 15. III 1948./⁴⁸

Grupa zanimanja	% od ukupnog broja aktivnih stanovnika		
	Okolica Zagreba	»Profil Slavonije«	Grad Zagreb
Radnici i učenici u privredi	10,7	10,1	42,0
Službenici i Namještenici	3,6	4,6	36,2
Poljoprivrednici	83,1	81,5	1,5
Obrtnici i trgovci	1,4	2,0	5,2
Ostala zanimanja	1,2	1,8	15,1
Svega	100,0	100,0	100,0

Udio aktivnih poljoprivrednika je u okolici Zagreba 1948. g. bio neznatno veći nego u promatranom području Slavonije; kod toga treba uzeti u obzir činjenicu da su u slavonsko područje uključeni gradovi Slavenska Požega, Nova Gradiška i Virovitica. Udio radnika i učenika u privredi je u okolici Zagreba već 1948. g. bio veći. Udio aktivnih stanovnika poljoprivrednika koji je 1948. g. iznosio 83,1 posto je s obzirom na strukturu poljoprivrede u okolici Zagreba bio vrlo visok što je stimulatивно djelovalo na dalji razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti u tom području.

Rezultati popisa stanovništva 1961. g. pokazuju da je te godine 55 posto od ukupnog broja stanovnika okoliće Zagreba otpa-

47 — Udio zaposlenih u industriji u ukupnoj sumi zaposlenih je na području općine Oroslavlje najviši, što odražava nerazvijenost ostalih djelatnosti i službi na tom području.

48 — Izvor: »Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. III 1948., Knjiga III, Stanovništvo po zanimanju«, Beograd 1954.

dalo na poljoprivredno stanovništvo⁴⁹. Direktna upoređenja sa prethodnim razdobljima su zbog promjena u metodologiji popisa otežana. Činjenica je da 1961. g. 123.038 stanovnika zagrebačke okolice, iako je to područje još u bližoj prošlosti imalo sva obilježja jednog poljoprivrednog kraja, nije živjelo od rada u poljoprivredi; to uvjerljivo govori o krupnim promjenama strukture okolice Zagreba. Od ukupno 154.199 aktivnih stanovnika okolice Zagreba (1961. g.), 62.529 je ostvarivalo svoje osnovne prihode izvan poljoprivrede.

Osnovni podaci o stanovništvu 1961. g.⁵⁰

Grupa stanovništva	Okolica		Zagreb		Svega	Grad Zagreb ⁵¹
	NW	NE	SW	SE		
UKUPNO						
STANOVNIŠTVO	78.951	84.418	76.606	32.249	273.222	437.660
Od toga:						
Poljoprivredno stanovništvo	35.130	56.589	36.169	19.296	150.184	12.588
AKTIVNO						
STANOVNIŠTVO	44.141	49.529	41.631	18.898	154.199	210.033
Od toga u djelatnosti:						
Industrija i rudarstvo	7.499	4.511	5.679	1.863	19.552	64.607
Poljoprivreda	21.693	35.163	22.863	11.951	91.670	6.734

U strukturi stanovništva između pojedinih dijelova zagrebačke okolice postoje znatnije razlike. Tako je od ukupnog stanovništva 1961. g. na poljoprivredno stanovništvo otpadalo u pojedinim područjima:

— Sjeverozapad	44,5%
— Sjeveroistok	67,0%
— Jugozapad	51,0%
— Jugoistok	58,0%
— Ukupno okolica Zagreba	55,0%

Najviši postotni udio poljoprivrednog stanovništva imao je sjeveroistočni, a najmanji sjeverozapadni dio zagrebačke okolice.

Uglavnom istovetne razlike između pojedinih dijelova zagrebačke okolice dolaze do izražaja i u strukturi aktivnog stanovništva po djelatnostima.

Struktura aktivnog stanovništva po djelatnostima 1953. g. u %

Grupa djelatnosti	Okolica		Zagreb		Grad	
Industrija i rudarstvo	8,3	3,4	6,7	4,2	5,7	26,0
Poljoprivreda	72,2	84,9	72,8	82,3	77,7	5,9
Sumarstvo	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1
Gradevinarstvo	3,2	0,6	3,1	1,1	2,1	3,7

49 — Istovremeno je na cjelokupnom području SR Hrvatske od ukupnog stanovništva na poljoprivredno stanovništvo otpadalo 437 posto. Kod direktne usporedbe treba imati u vidu da se uspoređuje jedno vangradsko područje sa teritorijalnom cjelinom koja obuhvaća vangradsku i gradsku područja NR Hrvatske.

50 — Izvor: Rezultati popisa stanovništva 1961. g.

51 — Podaci za grad Zagreb navedeni su radi upoređenja.

Promet	2,1	1,5	2,4	1,0	1,8	5,7
Trgovina i ugostiteljstvo	1,4	1,1	1,6	1,3	1,4	10,6
Obrt i usluge	4,7	2,8	4,6	3,4	3,9	16,9
Uprava i ostalo	7,9	5,6	8,6	6,5	7,2	31,1
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Analiza strukture stanovništva okolice Zagreba po djelatnostima upućuje na slijedeće osnovne zaključke:

— Udio pojedinih grupa aktivnog stanovništva okolice Zagreba u zbiru za grad Zagreb i okolicu zajedno, pokazuje da u tom području više ne postoji apsolutno razgraničenje između »gradskih« i »vangradskih« djelatnosti. Znatna dio stanovnika zaposlenih u industriji živi izvan grada Zagreba, a dijelom i izvan urbaniziranog područja okolice. To se odnosi i na neke druge grupe aktivnog stanovništva kao na pr. grupu »građevinarstvo«, »promet« i »izvan djelatnosti«.

— Između broja aktivnih stanovnika djelatnosti »industrija« konstatiranog popisom stanovništva po stalnom mjestu boravišta i broja stvarno uposlenih u industrijskim pogonima razmještenim u okolici Zagreba, postoji znatna razlika. Broj zaposlenih u industriji je manji od aktivnog stanovništva registriranog u djelatnosti »industrija«, što pokazuje da dio radne snage sa područja okolice Zagreba zasniva radni odnos izvan toga područja.⁵⁹

— Između pojedinih dijelova zagrebačke okolice postoje znatnije razlike u strukturi stanovništva. Zapadni dijelovi pokazuju viši stupanj razvijenosti; znatno viši udio poljoprivrednog stanovništva, a nizak udio stanovništva angažiranog u javnim i uslužnim djelatnostima ukazuje na polaganiji razvoj istočnih dijelova zagrebačke okolice.

— Uzevši u cjelini okolica Zagreba se razlikuje od poljoprivrednih područja koja se razvijaju izvan utjecaja jednog velikog grada.

Poljoprivreda je prema stanju 1953. g. (a također i 1961. g.) bila na području okolice Zagreba još uvijek glavno zanimanje većeg dijela stanovništva. Stalne veze sa Zagrebom uvjetuju međutim brže uključivanje okolice grada u suvremeni proces povećanja potrošnje i porasta životnog standarda. Nerentabilnost starih oblika poljoprivredne proizvodnje u području koje je u dnevnom kontaktu sa gradom najranije dolazi do izražaja. Zbog toga gospodarski problemi individualne poljoprivrede koja dolazi u suprotnost sa izmijenjenom valorizacijom rada, postaju jedan od stimulansa za preorijentaciju dijela stanovništva na nepoljoprivredne djelatnosti. Proces diobe poljoprivrednog zemljišta doveo je do stanja kod kojeg je primjena suvremene agrotehnike otežana; sitni posjed dovodi u pitanje rentabilnost rada u poljoprivredi. Započinje proces odvajanja dijela radnog potencijala iz poljoprivrede. Dalje povećanje poljoprivrednih domaćinstava posta-

je nemoguće, a ako do toga dođe u daljoj mjeri se snizuju prosječni prihodi po jednom stanovniku. Popis poljoprivrede od 15. I 1953. g. je konstatirao da u okolici Zagreba više od polovinu poljoprivrednih gospodarstava raspolaže sa posjedom manjim od 3 ha⁵³:

Individualna poljoprivredna gospodarstva po veličini posjeda 1953. godine

Ukupna površina zemljišta	% od ukupnog broja gospodarstava	
	Okolica Zagreba	»Profil Slavonije«
Bez posjeda	0,4	1,9
0,06—1,0 ha	9,5	8,1
1,01—3,0 ha	42,1	36,4
3,01—5,0 ha	25,1	30,1
preko 5 ha	22,9	23,5
Svega	100,0	100,0

Prosječna veličina posjeda u okolici Zagreba je manja nego u promatranom dijelu Slavonije. Gospodarsku problematiku sitno-posjedničke poljoprivrede u daljoj mjeri pogoršava struktura posjeda u okolici Zagreba; prema podacima za 1959. g.⁵⁴ gospodarstva veličine 3—4 ha su se u prosjeku sastojala od 6,6 parcela, dok je na gospodarstva veličine 4—5 ha u prosjeku dolazilo 8—9 parcela. To je uvjetovalo da prostorni razmještaj i struktura stanovništva u okolici Zagreba postanu labilni i skloni bržim promjenama. Dio radnog stanovništva je nužno težio da napusti poljoprivredu kao osnovnu djelatnost, odnosno da emigrira. Podaci za područje tadanjeg kotara Samobor pokazuju da je u poljoprivrednim domaćinstvima na tom području 1953. g. konstatiran suvišak od 3.827 za rad sposobnih osoba :

Proračun suviška radne snage na području kotara Samobor 1953. g.⁵⁵

Grupe gospodarstava	Broj stanovnika			
	Za rad sposobni ukupno	Radu u vlastitom gospodarstvu	Radu izvan vlastitog gospodarstva	Suvišak radne snage
do 1,00 ha	1.150	574	307	269
1,01—3,00 ha	5.750	2.152	1.185	2.413
3,01—5,00 ha	3.458	1.750	563	1.145
preko 5 ha	3.120	2.733	387	0
Ukupno	13.478	7.209	2.442	3.827
%	100	54	18	23

53 — Izvor podataka: Statistički godišnjak NRH 1953., Zagreb 1954., str. 136 — 141.

54 — Z. Vincek: »Stanje i uslovi za poljoprivrednu proizvodnju okolice Zagreba«, Zagreb 1959. (eksp. str. 12.

55 — Stanje izračunato na osnovu popisa poljoprivrede 15. I 1953. Izvor: »Osvrt na privredu kotara Samobor«, Zagreb 1953., str. 46.

1953. g. je na području tadanjeg kotara Samobor 28 posto za rad sposobnih osoba, koje su živjele u poljoprivrednim domaćinstvima predstavljalo suvišnu radnu snagu⁵⁶. 61 posto od konstatiranog viška radne snage je otpadalo na poljoprivredna domaćinstva koja su raspolagala sa posjedom manjim od 3 ha. Agrarna prenapučenost okolice Zagreba je problem koji se pojavio još u razdoblju prije drugog svjetskog rata. To je dovelo do nužne pojave promjena u strukturi stanovništva. Tako se na pr. na području ranijeg kotara Samobor udio poljoprivrednog stanovništva samo u razdoblju 1931—1948. g. smanjio za 11,2 posto:

Struktura ukupnog stanovništva kotara Samobor po zanimanju⁵⁷

Grupa zanimanja	Udio u ukupnom stanovništvu	
	1931.	1948.
Radnici i učenici u privredi	4,6%	15,4%
Poljoprivrednici	86,4%	75,2%
Ostali	9,0%	9,4%
Svega	100,0%	100,0%

Povećanje radnog potencijala okolice Zagreba, do čega dolazi prirodni priraštajem, a u određenoj mjeri i oslobađanjem dijela radne snage iz poljoprivrede, predstavlja važan faktor razvoja industrije u gradu i okolici. U prethodnoj fazi razvoja to se odrazilo na koncentraciju industrijskih kapaciteta u Zagrebu; tokom suvremenog razvoja sve više dolaze do izražaja tendencije razmještaja industrijske privrede u širem prostoru. U okolici Zagreba su 1960. g. postojala 34 samostalna industrijska poduzeća i 12 pogona zagrebačke industrije. Razvoj industrije utiče na promjene gospodarske strukture okolice grada Zagreba u cjelini. Neposredni odrazi takvog uporednog razvoja privrede okolice i grada Zagreba dolaze do izražaja u osnovnim obilježjima toga područja:

Gospodarska obilježja okolice Zagreba

	Dio				Prosjek
	NW	NE	SW	SE	
Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1961. g.	44.5	67.0	51.0	58.0	55.0
Udio aktivnog stanovništva u poljoprivredi u ukupnom aktivnom stanovništvu 1961.	49.1	71.0	54.9	63.2	59.4
Udio aktivnog stanovništva u industriji u ukupnom aktivnom stanovništvu 1961.	17.0	9.1	13.6	9.9	12.7

56 — Višak radne snage u poljoprivrednim domaćinstvima postoji u većini naših poljoprivrednih područja. U okolici velikih gradova taj višak međutim vrši aktivniji pritisak na razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti; brže se odvija proces izdvajanja dijela viška radnog potencijala jer to omogućuju progresivne tendencije razvoja industrijske privrede, kojim se latentna potražnja novih radnih mjesta izravno podudara.

57 — Izvor: »Osvrt na privredu kotara Samobor«, izd. Statistički ured NO kotara Samobor, Zagreb 1953., str. 30.

Udio zaposlenih u industriji u ukupnom broju zaposlenih osoba 1958. g.	59.6	47.9	52.3	34.6	51.5
Udio naselja sa preko 50% poljoprivrednog stanovništva (1953.) u ukupnom broju naselja	79	94	90	96	89

Razlike u strukturi pojedinih dijelova zagrebačke okolice pokazuju da se utjecaji grada ne šire ravnomjerno u svim pravcima. Takav razvoj ovisi o lokalnoj predispoziciji pojedinih područja za uključivanje u prošireni gospodarski sistem velikog grada. Prednosti pojedinih područja utiču na vremenski redoslijed i stupanj povezanosti pojedinih dijelova okolice sa gradom.

2) Međuovisnost razvoja grada i okolice

a) Promjene u razmještanju i strukturi stanovništva

Okolica grada Zagreba je kroz posljednjih gotovo 100 godina bila emigraciono područje. Na to je između ostalih faktora utjecala

— duga gospodarska stagnacija toga područja koja je onemogućavala zapošljavanje prirodnim priraštajem povećanog stanovništva;

— imigraciona privlačnost grada Zagreba u kojem je kroz određena razdoblja dolazilo do impulzivnog razvoja industrijske privrede.

U razdoblju od 1880—1961. g. iz okolice Zagreba se iselilo oko 70.000 stanovnika⁵⁸. Istom metodom uspoređenja stvarnog kretanja broja stanovnika sa prirodnim priraštajem dolazi se do zaključka da je u Zagreb⁵⁹ u istom razdoblju imigriralo preko 300.000 stanovnika. To pokazuje da je imigracioni potencijal grada Zagreba bio značajan faktor koji je utjecao na kretanje stanovništva u širem prostoru, a posebno u okolici grada:

58 — Proračun izvršen na osnovu upoređenja stvarnog kretanja broja stanovnika sa prirodnim priraštajem. $E = A + p - B$, odnosno $I = B - (A + p)$ (E = emigracija, I = imigracija, A = broj stanovnika na početku određenog međusobnog razdoblja, B = broj stanovnika na kraju razdoblja, $I + p$ = prirodni priraštaj kroz isto vremensko razdoblje u apsolutnom broju). Izvori podataka o prosječnom prirodnom priraštaju: Statistički atlas 1875 — 1915., izd. Kralj. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu LXVII, Zagreb 1915. str. 16; Statističke tabele o stanovništvu i zdravstvenim prilikama u NRH 1948., izd. Ministarstva narodnog zdravlja NRH. Zagreb 1949., Tabela II—1; Statistički bilten br. 19, Vitalna statistika I polugode 1952., Beograd 1953. str. 14; Statistički bilten br. 25, Vitalna statistika II polugode 1952. i I polugode 1953., Beograd 1954. str. 21; Statistički bilten br. 32, Vitalna statistika II polugode 1953. i I polugode 1954. str. 40; Statistički godišnjak FNRJ 1956., Beograd 1956. str. 400 — 401.

59 — Odnosi se na prošireno gradsko područje Zagreba.

Procjena stvarnog kretanja broja stanovnika okolice i grada Zagreba u razdoblju od 1880. do 1961. g.

NW	Dio okolice -razdoblje	Broj sta- novnika na početku razdoblja	Prirodni priraštaj	Broj stanovnika na kraju razdoblja		Razlika: emigracija, imigracija
	1—2			3	4	
	1880—1910	51 422	+ 22 629	74 051	68 667	— 5 384
	1910—1931	68 667	+ 14 467	83 134	75 255	— 7 879
	1931—1948	75 255	+ 11 846	87 101	79 500	— 7 601
	1948—1953	79 500	+ 3 193	82 693	79 323	— 3 370
	1953—1961	79 323	+ 5 506	84 829	78 951	— 5 878
	1880—1961	31 422	+ 57 641	109 063	78 951	— 30 112
NE	1880—1910	55 514	+ 26 504	82 018	80 620	— 1 398
	1910—1931	80 620	+ 10 176	90 796	81 971	— 8 825
	1931—1948	81 971	+ 4 300	86 271	81 144	— 5 127
	1948—1953	81 144	+ 2 430	85 574	82 471	— 1 103
	1953—1961	82 471	+ 1 367	83 838	84 416	+ 578
	1880—1961	55 514	+ 44 777	100 291	84 416	— 15 875
SW	1880—1910	44 629	+ 21 375	66 004	58 176	— 7 828
	1910—1931	58 176	+ 11 211	69 387	64 207	— 5 180
	1931—1948	64 207	+ 8 624	72 831	67 747	— 5 084
	1948—1953	67 747	+ 2 304	70 051	72 170	+ 2 119
	1953—1961	72 170	+ 5 634	77 804	76 606	— 1 198
	1880—1961	44 629	+ 49 148	93 777	76 606	— 17 171
SE	1880—1910	20 517	+ 8 786	29 303	28 245	— 1 058
	1910—1931	28 245	+ 5 450	33 695	30 016	— 3 679
	1931—1948	30 016	+ 3 332	33 348	30 762	— 2 586
	1948—1953	30 762	+ 1 046	31 808	32 300	+ 492
	1953—1961	32 300	+ 1 614	33 914	33 249	— 665
	1880—1961	20 517	+ 20 226	40 745	33 249	— 7 496

Svega okolica	Dio okolice -razdoblje	Broj sta- novnika na početku razdoblja	Prirodni priraštaj	Broj stanovnika na kraju razdoblja		Razlika: emigracija, imigracija
	1—2			3	4	
	1880—1910	172 082	+ 79 294	251 376	253 708	— 15 668
	1910—1931	235 708	+ 41 304	277 012	251 449	— 25 563
	1931—1948	251 449	+ 28 102	279 551	259 153	— 20 398
	1948—1953	259 153	+ 8 973	268 126	266 264	— 1 862
	1953—1961	266 264	+ 14 121	280 385	273 222	— 7 163
	1880—1961	172 082	+171 794	343 876	273 222	— 70 654

Zagreb⁶⁰

1880—1910	46 019	+ 15 559	61 578	105 968	+ 44 390
1910—1931	105 968	+ 12 316	118 284	223 993	+ 105 709
1931—1948	223 993	+ 11 827	235 820	321 334	+ 85 514
1948—1953	321 334	+ 18 035	339 369	357 456	+ 18 087
1953—1961	357 456	+ 18 086	375 542	437 660	+ 62 118
1880—1961	46 019	+ 75 823	121 842	437 660	+ 315 818

Prednja procjena pokazuje da su se iz okolice Zagreba u razdoblju od 1880. do 1961. g. godišnje iseljavale u prosjeku 872 osobe, dok se istovremeno u Zagreb useljavalo prosječno 3 899 osoba:

Razdoblje	Prosječna godišnja vrijednost	
	Broj iseljenih stanovnika iz okolice Zagreba	Broj useljenih stanovnika u Zagreb ⁶⁰
1880—1910	522	1 480
1910—1931	1 217	5 034
1931—1948	1 200	5 030
1948—1953	372	3 617
1953—1961	895	7 765
1880—1961	872	3 899

Karakteristično je smanjenje broja emigranata iz okolice Zagreba u razdoblju neposredno iza drugog svjetskog rata, koje nije u proporciji sa smanjenjem prosječnog broja imigranata u grad Zagreb u istom razdoblju. To ukazuje na promjenjene uvjete razvoja okolice nakon što se pojedine gradske funkcije i djelatnosti smještaju u širem okolnom području. Do promjene brojčanih odnosa između prosječnog broja emigranata sa područja okolice i prosječnog broja imigranata u grad došlo je i zbog promjene značenja Zagreba, koji se iz lokalnog gospodarskog centra razvio u vodeće industrijsko središte države. U prosjeku (1880—1961) broj emigranata iz okolice je iznosio 22 posto od prosječnog godišnjeg broja imigranata u Zagreb. Posebno je karakteristično da je taj procentualni odnos broja emigranata iz okolice prema ukupnom broju imigranata u grad u opadanju. Kroz pojedina razdoblja on je iznosio:

Razdoblje	Mogući udio broja emigranata iz okolice u ukupnoj sumi imigranata u Zagreb
1880—1910	35,3%
1910—1931	24,2%
1931—1948	23,8%
1948—1953	10,3%
1953—1961	11,5%

60 — Odnosi se na prošireno gradsko područje Zagreba.

To pokazuje da Zagreb u pogledu imigracije, na osnovu koje se grad povećava, sve manje ovisi o svojoj neposrednoj okolici. Umjesto toga jačaju funkcionalne veze sa okolnim područjem, koje omogućuju postepenu stabilizaciju stanovništva na području okolice.

U pogledu godišnjih prosjeka emigracije postoje znatnije razlike između pojedinih dijelova zagrebačke okolice.

Dio okolice	Godišnji prosjek apsolutnom broju
Sjeverozapad	372
Sjeveroistok	196
Jugozapad	212
Jugoistok	93
S v e g a	873

Znatan dio od ukupnog broja iseljenih osoba sa područja okolice Zagreba otpada na sjeverozapadno područje, odakle se tokom promatranog razdoblja iselilo preko 30.000 stanovnika.

Proračun emigracije u razdoblju od 1880. do 1961. g. po teritorijalno-upravnim cjelinama⁶¹

Iseljavanje stanovništva iz okolice Zagreba 1880 — 1961. g.

Dio okolice Općina	Broj stanovnika 1961. g.	Općina	Dio okolice
Zaprešić	25 512	2 118	
Veliko Trgovišće	8 785	6 132	
Zabok	20 288	11 287	
Oroslavje i D. Stubica	24 366	10 575	
NW S v e g a	78 951		30 112
Sesvete	20 378	1 425	
Zelina	15 316	4 881	
Dugo Selo	14 686	2 058	
Vrbovec	18 691	3 807	
Ivanič-Grad	15 345	3 704	
NE S v e g a	84 416		15 875
Samobor	34 186	7 854	
Jastrebarsko	20 636	9 467	
Remetinec	21 804	+ 150	
SW S v e g a	76 606		17 171
Velika gorica i Lekenik	33 249	7 496	
SE S v e g a	33 249		7 496
SVEUKUPNO	273 222		70 654

Analiza relativnih pokazatelja emigracije iz pojedinih područja pokazuje da je zagorski dio zagrebačke okolice imao najviši postotak iseljavanja stanovništva. Različit intenzitet iseljavanja kroz pojedina razdoblja, a posebno razlike koje se kroz isto razdoblje

61 — Prema razgraničenju na osnovu Zakona od 12. VII 1955. g.

pojavljaju između pojedinih dijelova okolice, pokazuju da na emigraciju nisu utjecali isključivo vanjski faktori, već i unutarnji gospodarski problemi svakog pojedinog dijela okolice.

U razdoblju 1880—1910. g. najviši postotak emigracije, koji se kretao od 0,4—1,0 posto godišnje, su imali vanjski rubni dijelovi zagrebačke okolice⁶²; područja bliže Zagrebu, odnosno povezana dobrim prometnim vezama sa Zagrebom, su bila demografski stabilna. Kroz razdoblje od 1910 do 1931. g. prosječni postotak emigracije se u čitavoj okolici kretao od 0,4 — 0,8 posto godišnje; izuze tak su predstavljala područja neposrednije povezana sa gradom i to područje općine Zaprešić⁶³ u kojem je postotak emigracije iznosio svega 0,2 posto i područje općine Remetinec⁶⁴ u kojem se broj stanovnika povećao. Kroz razdoblje od 1931 — 1948. g. broj stanovnika okolice je u prosjeku opao za 0,4 — 0,9 posto godišnje; u dijelovima okolice koji su imali dobre željezničke veze sa gradom⁶⁵ i u kojima se pojavljaju manji industrijski pogoni, prosječni postotak opadanja broja stanovnika je bio niži i iznosio svega 0,2 — 0,3 posto godišnje. Promjenama, do kojih je došlo u razdoblju 1948—1953. su osigurani uvjeti za izmjenu odnosa između grada i okolice; razvoj manjih industrijskih centara na području okolice je omogućio da se skrate migraciona kretanja, tako da se ona većim dijelom počinju odvijati unutar međa osnovnih društvenih jedinica.

Prometne veze i prometna udaljenost od grada imaju veliko značenje za kretanje broja i strukturu stanovništva u okolici Zagreba. U neposrednoj okolici grada prometni faktori prevladavaju; mogućnost izravnog i vremenski racionalnog komuniciranja sa gradom potiskuje utjecaje lokalnih gospodarskih faktora. Tako je na pr. u užoj okolici grada promatrajući je kao cjelinu⁶⁶ broj stanovnika bio kroz sva razdoblja u porastu.

Proračun imigracije za područje uže okolice Zagreba⁶⁶

Elementi proračuna	R a z d o b l j e		
	1880—1910	1910—1931	1931—1948
1) Broj stanovnika na početku razdoblja	17 631	26 930	38 412
2) Prirodni priraštaj	+ 6 796	+ 3 981	+ 3 694
3) Broj stanovnika izdvojenog područja ⁶⁷	— 1 086	—	— 6 267

62 — Područje općine Jastrebarsko, Samobor, Veliko Trgovišće, Oros'ave, Zabok, Donja Stubica i Ivanić-Grad (prema razgraničenju 12. VII 1955).

63 — Prema razgraničenju 12. VII 1955.

64 — Odnosi se na općine Zaprešić, Dugo Selo i Vrbovec prema razgraničenju 12. VII 1955.

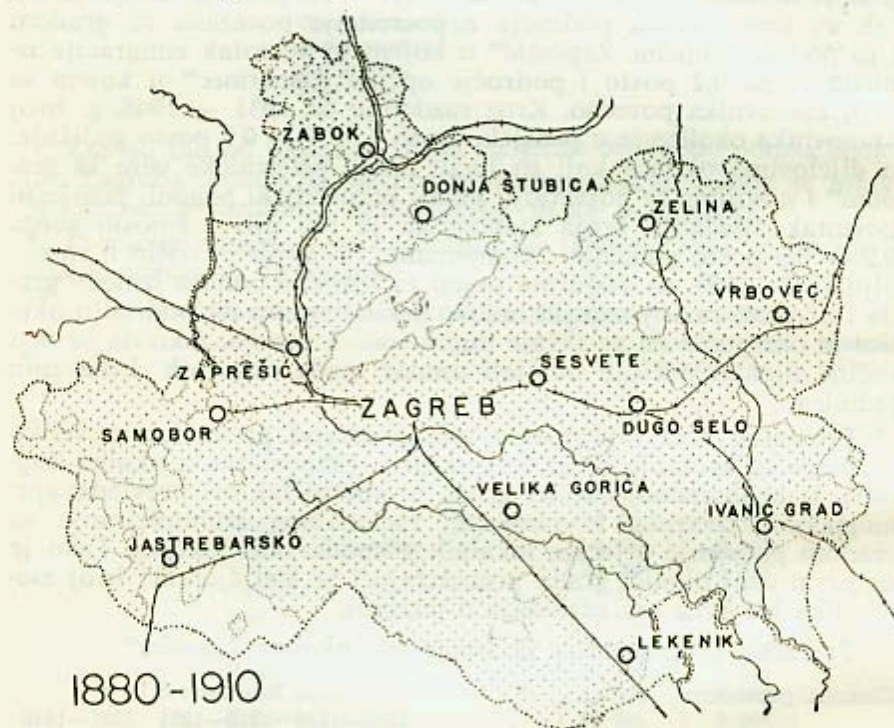
65 — Pod užom okolicom grada ovdje se podrazumijevaju dijelovi proširenog gradskog područja Zagreba koji do 1953. g. nisu bili nastavná dio grada Zagreba.

66 — Podaci se odnose na dijelove proširenog gradskog područja Zagreba koji u određenom razdoblju nisu bili u sastavu grada Zagreba.

67 — Podrazumijeva se broj stanovnika onog dijela uže okolice koji je u određenom razdoblju pripojen gradu Zagrebu.

4) Treba'o bi biti na kraju razdoblja (1+2-3)	23 341	30 911	35 839
5) Stvarni broj stanovnika na kraju razdoblja	26 930	38 412	41 711
6) Višak (imigracija) (5-4)	3 589	7 501	5 872

Uža okolica Zagreba je postepeno preuzimala dio migracionog pritiska na grad; njeni pojedini dijelovi su se razvijali u periferiju grada i postepeno postajali sastavni dio proširenog gradskog područja Zagreba. Analogne tendencije se pod sličnim uvjetima pojavljuju i izvan granica uže okolice grada, s time što su modificirane prometnom udaljenošću grada.

Sl. 4 Okolice Zagreba — zone porasta broja stanovnika (točkaste površine) u razdoblju 1880 — 1910. g.

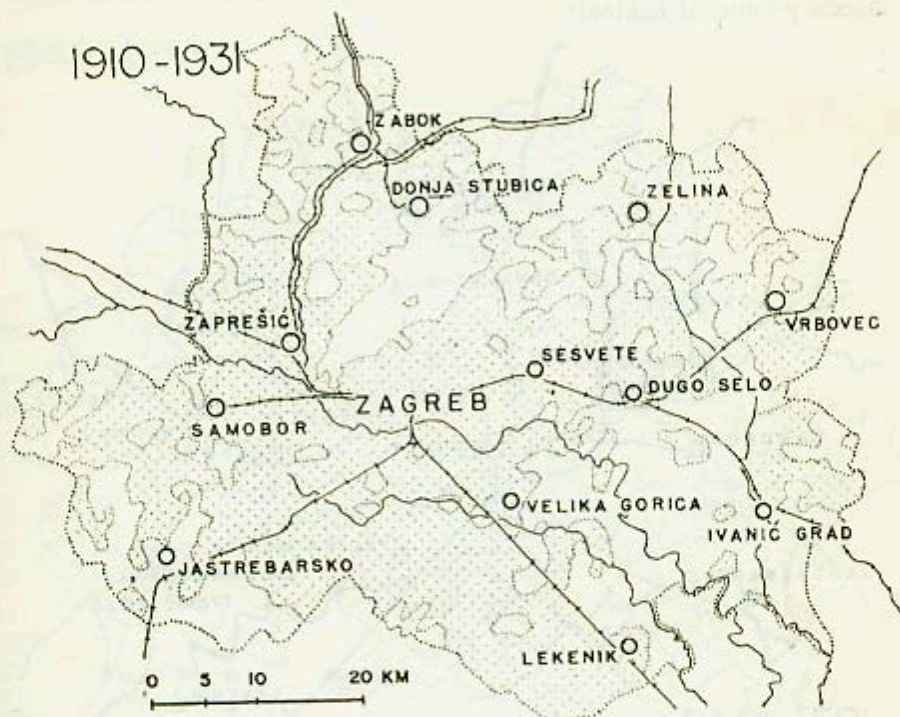
Fig. 4 The surroundings of Zagreb, the zones of population increase (dotted areas) from 1880 to 1910

Relativni i apsolutni pokazatelji za pojedine teritorijalne jedinice u okviru okolice Zagreba ilustriraju opće tendencije kretanja broja stanovnika u tom području. Treba međutim istaknuti da od općih prosjeka ima znatnih odstupanja. Ta odstupanja proizlaze iz položaja naselja i stvarnih preduvjeta da pojedine grupe naselja u okviru kompleksnog organizma Zagreba prihvate nove funkcije.

Analiza kretanja broja stanovnika naselja kroz pojedina razdoblja pokazuje da

— u razdoblju 1880 — 1910. g. nema izrazite pravilnosti u teritorijalnom rasporedu naselja u kojima se stanovništvo povećava

I naselja u kojima se broj stanovnika smanjuje; unutar područja sa porastom stanovništva prevladavaju naselja udaljena od željezničkih komunikacija, ali to nije opće pravilo; u tom je razdoblju

Sl. 5 Okolica Zagreba — zone porasta broja stanovnika (točkaste površine) u razdoblju 1910 — 1931. g.

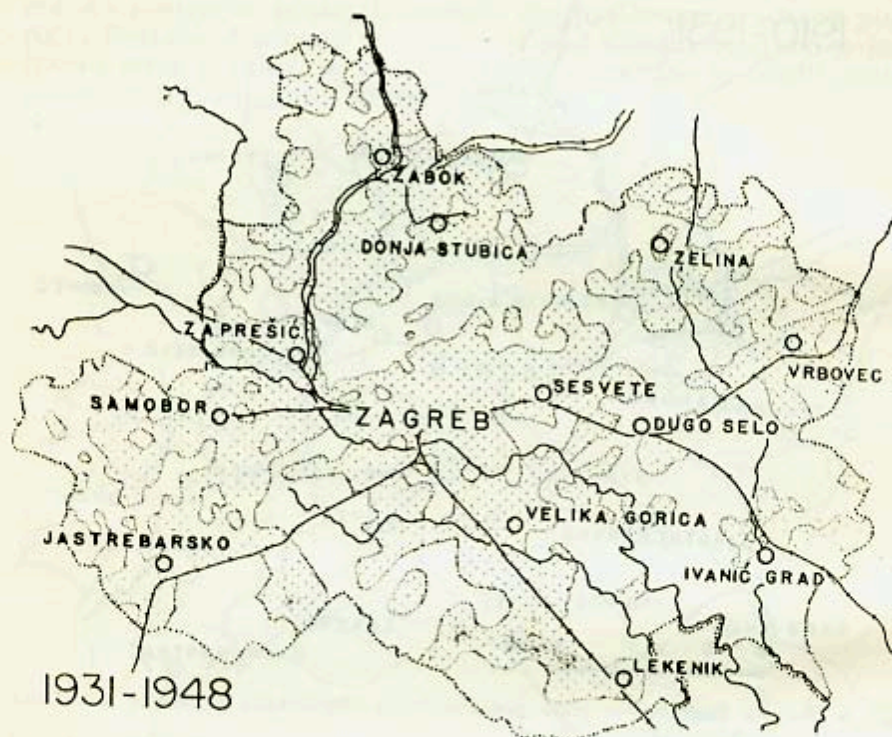
Fig. 5 The surroundings of Zagreb, the zones of population increase (dotted areas) from 1910 to 1931

opao i broj stanovnika Samobora; općenito se može zaključiti da su za kretanje broja stanovnika pojedinih naselja još uvijek bili od primarnog značenja lokalni gospodarski faktori, kao i eventualne prednosti pojedinih područja za plasman poljoprivrednih proizvoda u gradu Zagrebu; (sl. 4)

— u razdoblju 1910—1931. g. dolazi do krupnije diferencijacije zone koja obuhvaća naselja sa porastom stanovništva od zone koja obuhvaća naselja sa smanjenjem stanovništva (sl. 5); u naseljima uz željezničke komunikacije, a posebno u onima koje leže bliže Zagrebu, broj stanovnika se uglavnom povećao; pojedini lokalni centri još uvijek proživljavaju krizu jer zbog koncentracije privrednih djelatnosti u Zagrebu, gospodarski stagniraju; tako se u tom razdoblju smanjio broj stanovnika Jastrebarskog, Ivanić-Grada i Vrbovca;

— u razdoblju 1931—1948. g. nastavlja se proces diferencijacije naselja s time da se povećava broj naselja u kojima se broj sta-

novnika smanjuje; zona u kojoj se broj stanovnika smanjuje se u tom razdoblju proširila na način da je obuhvatila gotovo sva u prometnom pogledu izolirana područja; na prostiranje područja sa pozitivnim kretanjem stanovništva (sl. 6) u sve većoj mjeri utječu prometni faktori;

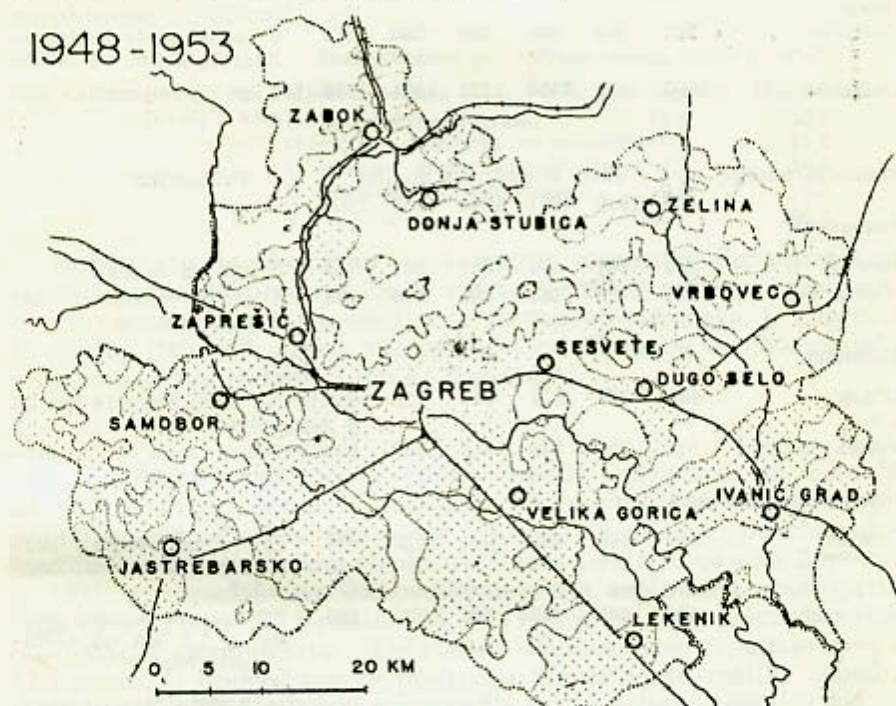
Sl. 6 Okolice Zagreba — zone porasta broja stanovnika (točkaste površine) u razdoblju 1931 — 1948. g.

Fig. 6 The surroundings of Zagreb, the zones of population increase (dotted areas) from 1931 to 1948

— u razdoblju 1948—1953. g. dolazi do daljih promjena u teritorijalnom prostiranju zona porasta i zona opadanja broja stanovnika (sl. 7); pojavljuju se tendencije proširenja aktivnih zona oko pojedinih lokalnih gospodarskih centara koji razvijaju svoja lokalna gravitaciona područja radne snage; teža kriza održava se zbog guste naseljenosti u zagorskom dijelu okolice, a zbog težih prometnih uvjeta razvoja industrije u zelinskom dijelu medvedničkog prigorja.

U posljednjoj fazi razvoja na kretanje broja stanovnika pojedinih naselja utiče i proces postepene transformacije određenih poljoprivrednih naselja u pretežno stambena naselja. To objašnjava činjenicu da pojedina naselja na povoljnim položajima, pa čak

i u neposrednoj blizini grada, proživljavaju krizu ukoliko prirodni uvjeti, prvobitna rurističko-arhitektonska struktura naselja i tradicionalne norme života u tom naselju nepovoljno djeluju na zadržavanje lokalnog ili doseljavanje novog stanovništva.

Sl. 7 Okolica Zagreba — zone porasta broja stanovnika (točkaste površine) u razdoblju 1948 — 1953. g.

Fig. 7 The surroundings of Zagreb, the zones of population increase (dotted areas) from 1948 to 1953

Kao ilustracija utjecaja prometnog položaja kao i ostalih spomenutih faktora na razvoj naselja u zagrebačkoj okolici mogu poslužiti slijedeći izdvojeni primjeri:

Područje-naselje	Broj stanovnika godine ⁸⁸						Primjedba
	1880	1910	1931	1948	1953	1961	
Sjeverozapad							
Šenkovec	179	213	234	277	322	416	Dobra željeznička veza, blizina industrije u Savaškom Marofu
Donje Vino	238	274	287	266	241	234	12 km od željezničke stanice Vel. Trgovišće
Grabovec	259	375	471	567	573	655	2,5 km od željezničke stanice i industrije u Zaboku

Sjeveroistok

Sesvetski Kraljevec	315	411	523	602	798	1052	Zeljeznička veza i in- dustrija
Donje Psarjevo	285	384	409	408	398	373	2 km od ceste Zelina — Zagreb, 5 km od Zeline
Lupoglav	1608	1628	1456	1232	1224	1186	4 km od željezničke sta- nice Prikraj

Područje-naselje	Broj stanovnika godine						Primjedba
	1880	1910	1931	1948	1953	1961	

Jugozapad

Rakitje	251	387	529	567	602	711	5 km od industrije
Manja Vas	118	126	161	140	136	128	8 km od Samobora, bez dobrih veza

Jugoistok

Drnek	489	599	513	444	422	404	Na obali Save 14 km od Velike Gorice
Velika Mlaka	514	725	749	815	867	941	Dobra veza sa Zagre- bom (10 km)

Uza okolica Zagreba

Gračani	556	780	896	924	1023	1070	Dobra tramvajska veza (5 km od centra Zag- reba)
Kraljevec	420	642	743	820	782	830	5,5 km od središta gra- da, a 2,5 km od tram- vajske veze

Na veličinu naselja i broj stanovnika pojedinih dijelova okolice Zagreba, počam od 1931. g. a naročito nakon drugog svjetskog rata, u sve većoj mjeri utiče razvoj Zagreba i širenje njegovih društvenih utjecaja u širem okolnom području. Taj proces nije ravnomjeran u svim dijelovima okolice, a kod ocjene rezultata takvih utjecaja treba imati u vidu specifičnosti svakog pojedinog dijela gradske okolice; razlike u gustoći naseljenosti, prosječnoj stopi prirodnog priraštaja i strukturi domaćinstva⁶⁹ utiču na različito trajanje i strukturalne karakteristike promjena koje su u toku.

Grad i okolica su po svojoj strukturi dvije suprotne jedinice koje se međusobno nužno dopunjuju. U prvoj fazi razvoja prevladava dopunska uloga okolice, koja predstavlja rezervat migrirajuće radne snage u grad. U drugoj fazi razvoja, koja započinje od momenta kada u gradu dođe do određene akumulacije društvenih djelatnosti i određene koncentracije stanovništva, gradski utjecaji se

69 — Pregled prosječne veličine domaćinstva pokazuje da između pojedinih dijelova okolice postoje osnovne razlike koje nisu rezultanta utjecaja grada. Tako na pr. u istočnom području 1 domaćinstvo u prosjeku broji manje od 4, a u zapadnim dijelovima više od 4 člana. Izvor podataka: Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naselja, Zagreb 1955.

proširuju na okolicu; umjesto centripetalnih, pojavljuju se centrifugalne sile grada koje pokreću proces strukturalne transformacije okolice.

U fazi koncentracije, za grad je karakterističan nizak postotak autohtonog stanovništva:⁷⁰

Stanovništvo po rodnom kraju 1948. g. u ^o / _o ⁷¹		
Mjesto rođenja	Okolica Zagreba	Grad Zagreb
U istom kotaru-gradu	88,5	30,0
U ostalom području SR Hrvatske	9,8	51,6
U ostalom dijelu Jugoslavije	1,3	14,5
U inozemstvu i nepoznato	0,4	3,9
S v e g a	100,0	100,0

Nakon što je dostignut maksimalni intenzitet demografskog razvoja grada nastupa razdoblje ravnomjernijeg razvitka, a postotni udio autohtonog stanovništva se postepeno povećava. U Zagrebu je na dan citiranih popisa stanovništva od ukupnog broja otpadalo na stanovništvo rođeno u gradu Zagrebu⁷²:

1931. g.	25,0%
1948. g.	30,0%
1953. g.	36,8%

Uporedo sa promjenama odnosa između snaga koje su utjecale na koncentraciju odnosno dekoncentraciju društvenih djelatnosti, pojavljuju se određene promjene u strukturi okolice; posebno dolaze do izražaja promjene strukture stanovništva. U okolici Zagreba je 1931. g. otpadalo na stanovništvo grupa zanimanja »poljoprivrede i šumarstvo« 90,1 posto, dok je 1953. g. na poljoprivredno stanovništvo i stanovništvo djelatnosti »šumarstvo« otpadalo svega 73,5 posto. U upoređivanom području Slavonije su razlike između stanja 1931. i 1953. g. znatno manje⁷³:

70 — Podrazumijeva se stanovništvo rođeno unutar teritorijalno-upravne jedinice u kojoj je stalno boravilo na dan popisa stanovništva.

71 — Izvor: Končni rezultati popisa stanovništva 15. III 1948., Knjiga VI, Stanovništvo po rodnom kraju Beograd 1955. str. 78 — 83.

72 — Izvor: »Konačni rezultati popisa stanovništva 15. III 1948., Knjiga VI, Stanovništvo po rodnom kraju«, Beograd 1955. str. XXXII i Popis stanovništva 1953., Knjiga VIII, Narodnost i materinji jezik, Beograd 1959., str. 247.

73 — Kod podataka o stanovništvu radi se o konstrukciji s time da je za 1931. g. uzeto ukupno stanovništvo grupe zanimanja »poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo«, a za 1953. g. ukupno »poljoprivredno stanovništvo« + ukupno stanovništvo grupe djelatnosti »šumarstvo«. Prema tome postoji manja razlika između statističkog tretmana stanovništva 1931. i 1953. g. To ne ograničava uporednost podataka, a u potpunosti zadovoljava potrebama usporedbe veličine promjena između okolice Zagreba i područja ovdje uzetog kao »profil Slavonije«, jer su kod interteritorijalnog upoređenja eventualno metodološka statistička odstupanja jednaka, te različit rezultat upoređenja ukazuje na određene razlike u demografskom razvoju ova dva područja. Izvor podataka: Godišnjak Banske vlasti Benovine Hrvatske 1939—26. VIII. — 1940., I, Zagreb 1940. str. 298 — 329., Stanovništvo NR Hrvatske po proizvodničkim grupama i aktivnosti prema prvim rezultatima popisa stanovništva 1953. g., Zagreb 1953. i Popis stanovništva 1953., Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu, Beograd 1958.

Dio okolice-područje	% udio grupe stanovništva »poljoprivreda i šumarstvo«	
	1931. g.	1953. g.
Sjeverozapad	92,5	67,8
Sjeveroistok	90,4	81,9
Jugozapad	86,6	68,6
Jugoistok	89,6	77,0
Svega okolica Zagreba	90,1	73,5
»Profil Slavonije«	80,8	74,1

U razdoblju od 1931. do 1953. g. udio grupe stanovništva »poljoprivreda i šumarstvo« se smanjio u okolici Zagreba za 16,6 posto, a u promatranom području Slavonije za svega 6,7 posto. Takve promjene su u okolici Zagreba bile moguće, jer je istovremeno bio udvostručen postotni udio stanovništva grupe »Industrija i obrt«.

Dio okolice	% udio grupe stanovništva »industrija i obrt« ⁷⁴	
	1931.	1953.
Sjeverozapad	4,5	13,1
Sjeveroistok	5,1	7,5
Jugozapad	6,9	12,7
Jugoistok	6,1	11,6
Svega okolica Zagreba	5,4	11,1

Upoređenje pokazuje da je još 1931. g. okolica Zagreba bila gotovo apsolutno poljoprivredno područje. Pod utjecajem do tada prevladavajućih centripetalnih snaga grada u okolici su bile nedovoljno razvijene trgovačko-uslužne djelatnosti, zbog čega je okolica u velikoj mjeri bila zavisna o gradu. Upoređivano područje Slavonije je naprotiv udaljeno od većih gradskih centara, te su se u njemu nužno morale razvijati osnovne djelatnosti neophodne za održavanje prosječnog društvenog standarda. Zbog toga je u tom području udio poljoprivrednog stanovništva 1931. g. bio manji. Do 1953. g. odnosi su se promijenili; dijelovi promatranog slavonskog područja i dalje su se razvijali kao individualne mikroregionalne jedinice, dok je okolica Zagreba započela aktivno participirati u daljem razvoju jednog velikog grada.

Između okolice i grada postoje bitne razlike u svim elementima strukture stanovništva. Takve su razlike najčešće proistekle iz specifičnih međuodnosa tokom razvoja. Tako na pr. kao rezultat različitog prirodnog priraštaja i konstatiranih migracionih tendencija, u pogledu dobne strukture stanovništva između grada i okolice, postoji izrazita razlika.

74 — Podaci za 1931. g. se odnose na ukupno stanovništvo grupe zanimanja »industrija i obrt« (izvor: cit. godišnjak Banske vlasti), a podaci za 1953. g. se odnose na ukupno stanovništvo grupa djelatnosti »industrija«, »rudarstvo« i »obrt« (izvor: Stanovništvo NR Hrvatske po proizvođačkim grupama i aktivnostima prema prvim rezultatima popisa stanovništva 1953. g.

Dobna struktura stanovništva 1948. g. u ‰⁷⁵

Dobna grupa	Muški		Ženske		Svega	
	Zagreb	Okolica	Zagreb	Okolica	Zagreb	Okolica
	0—19	144	186	144	182	288
20—39	178	140	207	156	385	296
40—59	113	108	135	124	251	232
60 i više god.	31	45	48	59	76	104
S v e g a	466	479	534	521	1000	1000

Radni kontingenti stanovništva su u gradu proporcijalno znatno veći nego u okolici, što je posljedica emigracije radne snage iz okolice u grad.

Kod analize promjena u strukturi i prostornom razmještanju stanovništva na području okolice Zagreba redovito se mogu konstatirati utjecaji grada. Sve promjene se ne mogu pripisati isključivo utjecaju grada, jer bi to značilo negirati opći proces postepenog društvenog razvitka, ali je činjenica da na razvoj okolice grada utiču specifični faktori; oni modificiraju razvoj i to na način da grad i okolica postepeno postaju komplementarni dijelovi jednog povezanog društvenog kompleksa.

b) Gospodarska povezanost

Jačanje veza između grada i okolice utiču na mijerjanje gospodarske strukture okolice. Te promjene jasno dolaze do izražaja u profesionalnoj strukturi stanovništva. U gospodarskom pogledu važne su promjene u strukturi brutto proizvoda. Karakteristične su i promjene u pogledu korišćenja površina; u prvoj fazi spontano, a kasnije svjesnim akcijama lokalna poljoprivreda nastoji da se prilagodi gradskom tržištu.

Zagreb se razvio u jakog potrošača poljoprivrednih proizvoda. To međutim nije moglo stimulirati dalji razvoj lokalne poljoprivrede na površinama nižeg boniteta, kakve prevladavaju u većem dijelu okolice Zagreba. Zbog toga su nakon drugog svjetskog rata prevladale suprotne tendencije. Grad kao radni centar pruža povoljne uvjete za zapošljavanje dijela radne snage sa sela u industriji. Industrija koja je progresivnija gospodarska aktivnost, u sve većoj mjeri privlači suvišak radne snage sa sela, preuzimajući dio aktivnog stanovništva koji je teško egzistirao na nerentabilnim poljoprivrednim gospodarstvima.

Razlike u materijalnim efektima rada u industriji odnosno poljoprivredi, potiču na raslojavanje sitnih individualnih, do nedav-

75 — Na konstatirane opće odnose utjecale su i specifične prilike tokom drugog svjetskog rata. Ipak su razlike između grada i okolice očite. Izvor: Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. III 1948., Knjiga II, Stanovništvo po starosti i polu, Beograd 1951.

no gotovo autarkičnih poljoprivrednih grupacija. Povećanje produktivnosti rada i odraz toga procesa na prosječna primanja aktivnog stanovništva zaposlenog u industriji, uvjetuju pojavu promjena u pogledu vrijednosti sitnih poljoprivrednih posjeda. Kada se prosječni prihod po 1 aktivnom stanovniku u individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji smanji ispod prosjeka zarade u nepoljoprivrednim djelatnostima, započinje proces bržeg oslobađanja dijela radne snage iz poljoprivrede i njena preorijentacija na rad u industriji. Tim procesom su najranije obuhvaćena najmanja poljoprivredna gospodarstva u kojima je produktivnost rada najniža, a mogućnosti za komercijaliziranje proizvodnje ograničene ili ne postoje.

U okolici Zagreba na ubrzanje procesa gospodarske preorijentacije dijela stanovništva potiče akutna agrarna prenaseljenost znatnog dijela okolice, prenaseljenost omogućava saniranje gospodarske problematike poljoprivrede bez prethodnog oslobađanja suvišnog dijela radne snage iz te grane privrede.

Konstatacije o promjenjenoj valorizaciji rada, na koju je utjecala blizina grada, potvrđuju podaci o smanjenoj angažiranosti aktivnog stanovništva u poljoprivredi. U okolici Zagreba je 1960. g. od ukupne površine korišćenog zemljišta na oranice i vrtove otpadalo svega 41 posto; prosjek za SR Hrvatsku je iznosio 47 posto, a za upoređivano područje Slavonije čak 69 posto. Od ukupnog broja aktivnih stanovnika koji su živjeli 1960. g. na poljoprivrednim gospodarstvima u okolici Zagreba je svega 75 posto radilo u poljoprivredi, dok je 25 posto još samo u pogledu stanovanja bilo zavisno o poljoprivrednim kućanstvima. U promatranom području Slavonije odnosi su bili drugačiji, jer je od ukupnog broja aktivnih stanovnika koji su živjeli na poljoprivrednim gospodarstvima njih 83 posto radilo u poljoprivredi.⁷⁶

Razlike u prostornoj raširenosti oraničnih površina, su u određenoj mjeri rezultat datih prirodnih uvjeta u pojedinim područjima, ali struktura korišćenja oranica i vrtova nedvojbeno ukazuje na određene utjecaje grada. U okolici Zagreba je postotni udio površina koje se koriste za povrćarske kulture osjetno viši nego li je to slučaj u promatranom području Slavonije koje je udaljeno od većih potrošačkih centara. U pojedinim dijelovima okolice grada Zagreba je 1952/53. g. na površine pod povrćarskim kulturama otpadalo 7,8 — 16,7 posto od ukupne površine oranica i vrtova; u promatranom području Slavonije njihov se udio kretao od 6,8 — 9,1 posto.⁷⁷

76 — Izvor: Prethodni rezultati popisa poljoprivrednih gospodarstava 1960. g., Zagreb 1960. str. 43 — 44.

77 — Preko 10 posto od ukupne površine oranica i vrtova bilo je 1952/53. g. korišteno za povrćarske kulture na tadanjem području kotareva Samobora (16,7 posto), Dugo Selo (12,8 posto), Donja Stubica (11,5 posto), Jastrebarsko (11,0 posto) i Vrbovec (10,3 posto). Na području grada Zagreba na povrćarske kulture je otpadalo čak 30,3 posto od ukupne površine oranica i vrtova. Izvor podataka: Statistički godišnjak NRH 1953. g., Zagreb 1954. str. 176 — 178.

Navedene promjene u pogledu vrijednosti rada negativno su se odrazile na nastavak prvobitnih tendencija koje su imale za cilj da prilagode strukturu individualne poljoprivredne proizvodnje potrebama gradskog tržišta. Pod promijenjenim gospodarskim uvjetima individualni proizvođač u većini slučajeva ne može razviti rentabilnu poljoprivrednu proizvodnju za gradsko tržište, jer ga u tome onemogućava struktura posjeda, opremljenosti individualnih poljoprivrednih jedinica, kao i struktura domaćinstva.⁷⁸ Zbog toga se u okolici Zagreba pojavljuju tendencije preorijentacije malih gospodarstava na proizvodnju za potrebe domaćinstva-proizvođača, uključujući i one njegove članove koji rade izvan poljoprivrede.⁷⁹

U strukturi dohotka individualnih poljoprivrednih domaćinstava prvo mjesto još uvijek pripada biljnoj proizvodnji, ali je karakterističan porast prihoda od rada izvan poljoprivrede. U poljoprivrednim domaćinstvima unutar proširenog gradskog područja Zagreba na prihode od rada izvan poljoprivrednih gospodarstava je otpadalo u prosjeku oko 36 posto, a u okolici Zagreba oko 21 posto.

Struktura dohotka poljoprivrednih gospodarstava 1959.⁸⁰

Izvor dohotka	U d i o %	
	Okolica Zagreba ⁸¹	Prošireno gradsko područje Zagreba ⁸²
Biljna proizvodnja	45,3	28,7
Stočarstvo	23,1	33,7
Prerada	10,9	1,6
Stalno zaposlenje	8,0	29,0
Ostalo	12,7	7,0
Svega	100,0	100,0

78 — Ova se konstatacija odnosi na dio poljoprivredne proizvodnje koji otpada na individualna poljoprivredna gospodarstva. Treba naime imati u vidu društveni sektor poljoprivrede, čije su ekonomije sa svojom proizvodnjom u potpunosti orijentirane na zadovoljenje potreba gradskog tržišta. 1960. g. je na području kotara Zagreb postojalo 106 poljoprivrednih gospodarstava u društvenom vlasništvu (izvor: »Prethodni rezultati popisa poljoprivrednih gospodarstava 1960. g.«, Zagreb 1960. str. 3).

79 — Rezultati ankete koja je provedena 1959. g. a obuhvatala je 6.758 domaćinstava na području kotara Zagreb su pokazali da individualni poljoprivredni proizvođači od ukupne proizvodnje pojedinih artikala prodaju minimalne količine, kao na pr. pšenice 0,4, kukuruza 5,1 a krumpira 8,7 posto. Nešto je veća prodaja povrća (15,1 posto) i voća (15,4 posto). U većoj mjeri se prodaju stoka i stočni proizvodi: svinje 36,7, goveda 46,5, svinje i maslac 53,3 posto od ukupne proizvodnje. Izvor podataka: Z. Vincek: Stanje i uslovi za poljoprivrednu proizvodnju okolice Zagreba«, Zagreb 1959. (eks.) str. 26.

80 — Struktura dohotka je izvedena iz rezultata citirane ankete. Izvor: Z. Vincek, cit. rad str. 17.

81 — Odnosi se na područje kotara Zagreb bez grada Zagreba.

82 — U prošireno gradsko područje Zagreba uključeno je područje općine Remetinec.

Podaci o strukturi dohodka pojedinih dijelova okolice Zagreba pokazuju da sa smanjenjem udaljenosti od grada raste udio dohodka od stočarstva i stalnog zaposlenja. Postojanje izravnih veza sa gradom pruža višestruke prednosti, te su prosječni dohodci po 1 gospodarstvu u neposrednoj blizini grada redovito veći nego u udaljenim dijelovima okolice. Tome u znatnoj mjeri doprinose povoljniji uvjeti za osiguranje redovitih prihoda od stalnog zaposlenja.

Utjecaji grada na razvoj poljoprivrede su podložni prometno-geografskim faktorima; o udaljenosti od grada ovisi eventualna preorijentacija poljoprivredne proizvodnje, a također i intenzitet procesa izdvajanja dijela radne snage iz poljoprivrede. Koliko je taj proces značajan za dalje promjene gospodarske strukture okolice Zagreba potvrđuje činjenica da je 1959. g. od ukupnog broja gospodarstava svega 59 posto otpadalo na poljoprivredna gospodarstva čiji se svi aktivni članovi bave isključivo poljoprivredom:

Radna orijentacija poljoprivrednih gospodarstava 1959.⁸³

Grupa poljoprivrednih gospodarstava	% od ukupnog broja anketiranih gospodarstava
Nitko ne radi izvan gospodarstva	59
1 član radi izvan gospodarstva	31
2 člana rade izvan gospodarstva	7
3 i više članova rade izvan gospodarstva	2
Nitko ne radi stalno unutar gospodarstva	1
S v e g a	100

Usitnjenost posjeda predstavlja osnovni uzrok a blizina Zagreba pruža pogodnosti za postepeno izdvajanje dijela radne snage iz poljoprivredne proizvodnje i njenu preorijentaciju na druge djelatnosti. Stambena kriza u gradu Zagrebu je spriječila da se ubrza radikalniji proces tj. emigracija; to se odrazilo na specifičnu strukturu poljoprivrednih gospodarstava u okolini Zagreba. Zadržavanje »nepoljoprivrednog« stanovništva unutar poljoprivrednih domaćinstava je s druge strane ubrzalo proces transformacije sela; stanovništvo zaposleno u nepoljoprivrednim djelatnostima ukoliko je spriječeno da emigrira u grad Zagreb, spontano unosi elemente gradskog života na selo, u težnji da ublaži disproporcije između svoje radne angažiranosti i poljoprivrednog doma; na taj način poljoprivredno kućanstvo postepeno gubi obilježja primitivne poljoprivredne proizvođačke jedinice i poprima obilježja stambene jedinice periferijskog tipa. Pod određenim okolnostima u okolini Zagreba se unazad nekoliko godina počeo razvijati specifičan oblik disperzne periferije velikog grada.

Međuovisnost gospodarskog razvoja okolice i grada ne dolazi do izražaja isključivo kroz promjene strukture poljoprivrede. Pro-

83 — Podaci se odnose na anketirana poljoprivredna gospodarstva sa cijelog područja kotara Zagreb. Izvor: Z. Vincek, cit. rad str. 15.

mjene konstatirane u odnosu na poljoprivredu su neposredan odraz pojačanih tendencija za učestvovanje okolice u industrijskoj privredi grada, bilo da se radi o osiguranju dijela sirovina za gradsku privredu, učešće radne snage sa područja okolice u industriji grada ili djelomičnom preuzimanju pojedinih gospodarskih funkcija grada. Unutar procesa povezivanja okolice sa industrijskom privredom grada Zagreba, postoje tri osnovne razvojne etape:

— u prvoj etapi grad stimulira eksploataciju sirovinskih izvora u okolici i obratno odgovarajuće sirovine sa kojima raspolaže okolica, stimuliraju razvoj industrijske privrede grada;

— u drugoj etapi prevladava značenje faktora radne snage sa kojom prenaseljeni dijelovi okolice raspolažu; ta je radna snaga sklona emigraciji, a u mogućnosti je da se i dnevno pokreće do proizvođačkih centara; ona predstavlja nužnu dopunu radnog potencijala grada u vrijeme kada se on nalazi u fazi ubrzanog progressa;

— u trećoj etapi posebno se ističu tendencije premještanja pojedinih gospodarskih funkcija grada u okolicu; do toga dolazi zbog potrebe da se uspori proces pretjerane koncentracije društvenih funkcija u gradu; istovremeno grad treba osloboditi pojedinih djelatnosti koje ga u sanitarnom ili prostornom pogledu opterećuju; konačno treba težiti ka djelimičnom usklađivanju prostornog razmještaja proizvodnih kapaciteta sa razmještajem viška radne snage u okolici grada.

Za okolicu Zagreba je karakteristično da ona ne raspolaže značajnijim sirovinskim izvorima. Ipak su za osnivanje pojedinih proizvodnih djelatnosti u gradu Zagrebu, lokalni izvori sirovina u okolici pružali određene prednosti, a u pojedinim slučajevima bili presudni za prvu fazu razvoja takvih industrijskih poduzeća. Zagrebački obrt je bakar i željezo kroz dugo razdoblje nabavljao u Rudama kod Samobora. Zagrebačka tvornica porculana osnovana u prvoj polovini 19. stoljeća je sirovine za proizvodnju nabavljala iz Suhodola kod Samobora i iz Bedekovčine.⁸⁴ Za smještaj tvornice cementa u Podsusedu bila je presudna činjenica da u zapadnom dijelu Medvednice postoje dovoljne količine lapora. Pojedina poduzeća prehrambene grane su se u početku uglavnom oslanjala na dopremu sirovina iz okolice Zagreba. Ipak je sirovinski faktor za razvoj zagrebačke industrije općenito bio od sekundarnog značenja ili je djelovao isključivo kroz kratko razdoblje nakon osnivanja pojedinih poduzeća. Brzi razvoj gotovo svih grana je doveo industrijsku privredu Zagreba u ovisnost o širem sirovinskom području, te su prometno geografske prednosti Zagreba tokom čitavog dosadanjeg razvoja grada dominirale.

84 — Izvor: M. Despot: »Časopis "Sidro" o zagrebačkoj privredi prednagodbenačkog razdoblja«, u: »Iz starog i novog Zagreba«, Zagreb 1957. str. 219 — 228.

Prvobitno gravitaciono područje Zagreba se formiralo na osnovu značenja Zagreba kao prodajnog centra, u kojem je poljoprivredna okolica plasirala najveći dio svojih tržišnih viškova. Rezultati ankete provedene 1939. g. pokazuju da je u razdoblju prije drugog svjetskog rata gravitaciono područje Zagreba kao prodajnog centra bilo šire od gravitacionog područja grada kao nabavnog centra.⁸⁵ Dopunjavanje prometnih veza je pogodovalo proširenju gravitacionog područja Zagreba, a razvitak lokalnih društvenih centara na području okolice je poticao na njegovu redukciju, te prvobitni oblici gravitacione povezanosti okolice sa gradom doživljavaju postepenu promjenu značaja. Istovremeno se pojavljuju oblici izravnije gospodarske povezanosti, što posebno dolazi do izražaja kroz kontinuirani porast broja migrirajuće radne snage koja se zapošljava na području grada a stanuje u okolici grada.

Unutar gravitacionog područja Zagreba razgraničenog izotomom od 60 km (od glavnog kolodvora u Zagrebu), a računajući samo osobe koje su putovale željeznicom, 1956. g. je putovalo radi obavljanja radnih obaveza prosječno 13 079 osoba dnevno. Od ukupnog broja migrirajuće radne snage na čitavom radnom gravitacionom području Zagreba 11 335 (87%)⁸⁶ ih je putovalo na rad u Zagreb.⁸⁷ Zagreb je obzirom na broj radnih mjesta osiguranih za dio aktivnog stanovništva okolice, postao važan gospodarski faktor života i razvoja okolice.⁸⁸

85 — Izvor: R. Bičanić i sur.: »Najnužnije narodne potrebe, Anкета Gospodarske Sloge«, Zagreb 1940. R. Bičanić (»Zagreb kao multifunkcionalan grad i zanimanja njegovog stanovništva«, u: »Stari i novi Zagreb«, str. 313 — 314) konstatira da je 1939. g. gravitaciono područje Zagreba kao nabavnog centra, računajući trgovinu na malo, obuhvaćalo prostor sa oko 200.000 stanovnika, dok je gravitaciono područje Zagreba kao prodajnog centra bilo šire.

86 — Izvor: S. Žuljić: »O dnevnim kretanjima radne snage u Zagreb«, u: Geografski glasnik br. 19, Zagreb 1957, str. 137. Dolazak radnika na rad u Zagreb cestovnim prometnim vezama je neuporedivo manji; brojenje saobraćaja provedeno 15. XI 1958. g. je pokazalo da je toga dana u Zagreb došlo na rad, odnosno vratilo se sa rada u lokalnim centrima u okolici Zagreba, ukupno 1.525 osoba (izvor: Urbanistički Zavod grada Zagreba: »Brojenje saobraćaja u gradu Zagrebu 14. i 15. XI 1958.« Tabela 192).

87 — U Linzu je 10. X 1957. g. izvršen popis migrirajuće radne snage, koji je pokazao da od ukupnog broja migranata na području okolice Linza, njih 572 posto putuje na rad u grad Linz (izvor: O. Lackinger: »Die Pendelwanderung im Regionalen Entwicklungsplan«, u: Berichte zur Landesforschung und Landesplanung, Heft 2, i Wien 1960, str. 143). U apsolutnom broju migranata na području okolice Linza i okolice Zagreba nema većih razlika, a upoređenje udjela migranata koji putuju u grad Linz odnosno Zagreb, pokazuje da je privlačna snaga Zagreba kao radnog centra nadprosječna što je rezultat slabije razvijenosti lokalnih radnih centara u okolici Zagreba.

88 — Analiza razmještaja migrirajuće radne snage potvrđuje da se radi o gospodarski uvjetovanoj nužnosti za pokretanje radne snage iz okolice do najbližeg razvijenog industrijskog centra. Tako je na sjeverozapadno područje u kojem je problematika agrarne prenapučenosti najakutnija otpadalo čak 68 posto od ukupnog broja migranata, dok je na jugozapadni dio okolice otpadalo svega 14 posto, na sjeveroistočni 11 posto, a na jugoistočni sve-

Rezultati ankete koja je provedna 1957. g.⁸⁹ su potvrdili da je s obzirom na povezanost grada i okolice, Zagreb najjači radni gravitacioni centar na području Jugoslavije. Iz rezultata citirane ankete proizlazi da 10 posto od ukupnog broja osoba zaposlenih u Zagrebu, stanuje u okolici s time što svakodnevno dolazi na rad u Zagreb i vraća se u svoje mjesto stanovanja izvan grada:

G r a d⁹⁰ Od ukupnog broja zaposlenih otpada na migrante

	Industria i rudarstvo	Ostale djelat- nosti i službe	Ukupno
Zagreb	7%	14%	10%
Beograd	5%	5%	5%

Zagreb je kako u pogledu apsolutnog broja migranata⁹¹, tako i u pogledu njihovog udjela u ukupnom broju uposlenih osoba na području grada „razvijeniji gravitacioni centar od Beograda; to potvrđuje da na dnevna kretanja radne snage utiču u prvom redu gospodarski faktori, koji su važniji i od veličine grada. Gospodarske prilike u okolici i proizvodni kapaciteti grada određuju intenzitet njihovih međusobnih radnih gravitacionih veza.⁹² Prometne udaljenosti od grada nisu jedini regulator udjela pojedinih dijelova okolice u ukupnom broju migrirajuće radne snage u Zagreb, osim što se na udaljenosti većoj od 50 km redovito pokreće manji broj zaposlenih osoba.

ga 9 posto. U pojedinim slučajevima radilo se o izvanredno nepovoljnim uvjetima održavanja radnog odnosa u gradu, jer je za putovanje iz mjesta stanovanja do radnog mjesta u Zagrebu i obratno trebalo utrošiti čak do 7 sati (S. Zuljić, op. cit., str. 141 — 142).

89 — Statistički bilten 101, Dnevna migracija zaposlenog osoblja 1957., Beograd 1957.

90 — Anketa je na području Zagreba obuhvatila 59 posto zaposlenih osoba.

91 — Obzirom da citirana anketa Saveznog zavoda za statistiku nije obuhvatila ukupno migrirajuće osoblje, apsolutni broj migranata u Zagreb može se jedino aproksimativno odrediti i to na osnovu primjene dobivenog koeficijenta migracije na ukupan broj zaposlenog osoblja u Zagrebu. Prednjim računom dolazi se do podataka da je 1957. g. u Zagreb dnevno dolazilo na rad 16.412 stanovnika okolice. Z. Jelinović (»Migracije zaposlenog osoblja«, u: Ekonomski pregled br 11 — 12, Zagreb 1958.) ocjenjuje broj dnevnih migranata u Zagreb za približno isto razdoblje sa oko 19.000). Za 1964. g. broj dnevnih migranata je procijenjen sa 34.000

92 — Matematičke formule za mjerenje gravitacione snage grada na osnovu njegove veličine kao i udaljenosti područja ovisnih o gradu su predlagali K. Zipf (»The Hypothesis of the Minimum Equation as a Unifying Social Principle«, u: American Sociological Review 22, 1947, str. 627 — 650) i Q. Stewart (»Empirical Mathematical Rules Concerning the Distribution and Equilibrium of Populations«, u: Geographical Review 37, 1947, str. 461 — 495).

Struktura dnevne migracije u Zagreb 1957. g.⁹³

Udaljenost	% od ukupnog broja migranata
do 15 km	18,4
15 — 25 km	35,1
25 — 50 km	36,5
preko 50 km	10,0
Svega	100,0

Dio radne snage zaposlene u Zagrebu je dnevno dolazio na rad iz ukupno 262 naselja u zagrebačkoj okolici. U prosjeku su po 32 aktivna stanovnika svakog od navedena 262 naselja imala stalno zaposlenje u Zagrebu; to pokazuje da je više od 1/3 od ukupnog broja naselja u okolici Zagreba održavalo određene izravne dnevne gospodarske veze sa gradom.⁹⁴ U pojedinim naseljima je migrirajuća radna snaga predstavljala znatan dio od aktivnog stanovništva. Dnevna povezanost sa gradom, koja se održava kroz određeni niz godina utiče na krupnije promjene u načinu života,⁹⁵ standardu pojedinaca i domaćinstava, a ukoliko se radi o većem broju migranata i u cjelokupnoj strukturi naselja. Sa porastom gospodarskog značenja grada, povećavaju se prednosti gospodarskih veza okolice sa gradom. Pozitivni utjecaji ne obuhvaćaju isključivo dio stanovništva uključenog u gradsku privredu; tekovine progresa se postepeno proširuju na cjelokupno naselje i određene dijelove okolice grada.

93 — Izvor: Statistički bilten 101, Beograd 1957. str. 13.

94 — Izvor: Statistički bilten 101, str. 20.

95 — Dnevna putovanja na rad mogu dovesti do socijalnih promjena unutar domaćinstva. Dulje izbjivanje muških članova obitelji koji uglavnom zasnivaju takve teže radne odnose, uvjetuje veće obaveze majke u pogledu uzdržavanja domaćinstva. Umor od rada i putovanja umanjuje ulogu muških članova obitelji u kućnim radovima i odgoju (D. Bogue: »What we Need to Know about Decentralisation and the Growth of Suburbs«, u: D. Bogue, ur.: »Needed Urban and Metropolitan Reserch, Ser.: Scripts Foundation Studies in Population Distribution — Number 7, Oxford (Ohio) 1953. str. 46). Kod ocjene utjecaja dnevnih migracija na socijalne odnose treba imati u vidu da glavna masa migranata kroz du'je vrijeme održava svoj status pokretne radne snage. Anketa provedena 1957. g. u okolici Linza je pokazala da je od ukupnog broja konstatiranih migranata 31,3 posto otpadalo na osobe koje putuju na rad manje od 2 godine, 21,9 posto je putovalo na rad 2 — 4 godine, a 46,8 posto od ukupnog broja migranata održavalo je radni odnos izvan svoga mjesta stanovanja preko 4 godine. Kada je 1959. g. provedena ponovna analiza konstatirano je da je nakon 2 godine 86,5 posto od ukupnog broja 1957. g. popisanih migranata dalje putovalo iz okolice u Linz, a da je u citiranom dvogodišnjem razdoblju svega 4,1 posto migranata uspjelo da se preseli u Linz (izvor: O. Lackinger, op. cit. str. 148). U okolici Zagreba broj migranata se ne smanjuje već je naprotiv u porastu. To dokazuje usporedba podataka popisa pretp'atnih željezničkih karata u 1960. g. sa ranije citiranim podacima za 1956. g. Iz zagorskog dijela zagrebačke okolice 1956. g. u prosjeku su dnevno putovale željeznicom na rad u Zagreb i Zaprešić 3.842 a tokom listopada 1960. g. 4.768 osoba, što predstavlja porast od 24 posto. Tako se na pr. broj osoba koje su sa željezničke stanice Veliko Trgovišće putovale u Zagreb i Zaprešić od 669 u 1956. g. povećao na 914 osoba u 1960. g.

Zapošljavanje dijela aktivnog stanovništva okolice u privrednim djelatnostima na području grada utiče na postepeno mijenjanje strukture stanovništva okolice po kvalifikacijama. Migrirajuću radnu snagu u početku sačinjavaju isključivo nekvalificirani radnici. Kroz rad u gradu stižu se prve kvalifikacije, te se u okolici postepeno pojavljuju prvi kontingenti priučene i kvalificirane radne snage. To uz stimulanse koji su proistekli iz prethodne ponude brojne nekvalificirane radne snage osigurava osnovne preduvjete za razvoj lokalne industrije.

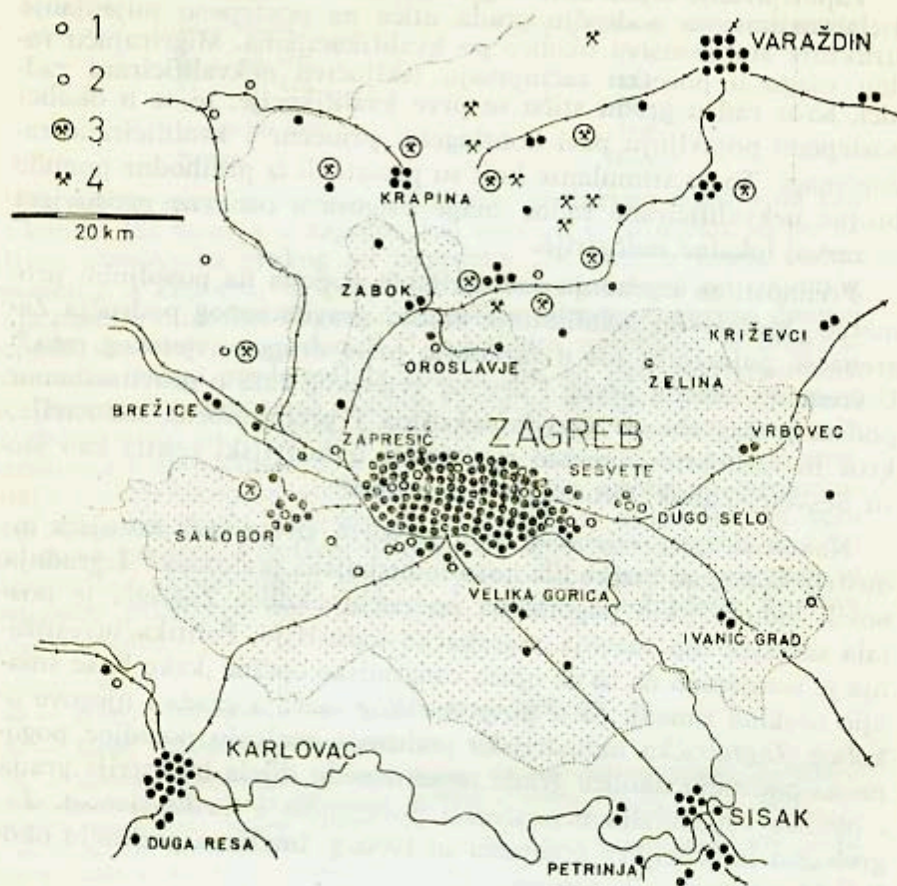
Prednosti za izgradnju industrijskih pogona na povoljnim prometno-geografskim lokalitetima unutar gravitacionog područja Zagreba se pojavljuju još u razdoblju prije drugog svjetskog rata.⁹⁶ U vremenu između prvog i drugog svjetskog rata u gravitacionom području Zagreba se razvila tekstilna i prehrambena industrija; kroz to razdoblje osnovani su lokalni industrijski centri kao što su Sesvete, Zabok, Oroslavljje i Zaprešić.⁹⁷

Nakon drugog svjetskog rata proširili su se već postojeći industrijski pogoni i izgradila nova industrijska poduzeća.⁹⁸ Izgradnja novih industrijskih pogona na području okolice Zagreba je postala sastavni dio razvoja zagrebačke industrije. Politika investiranja je usmjerena na to da ojača vangradske općine, kako bi se smanjio nesklad između dalje gospodarskog razvoja grada i njegove okolice. Zagrebačka industrijska poduzeća osnivaju pojedine pogone na području okolice grada te se između dijela industrije grada i okolice uspostavlja neposredna povezanost i međuovisnost. Zagrebačka industrijska poduzeća su 1960. g. imala na području okolice 12 industrijskih pogona.

96 — Na investiranje u industrijske pogone izvan grada su prije Drugog svjetskog rata poticali interesi sitno kapitalističke privrede; sa približavanjem proizvodnih pogona područjima sa viškovima radne snage postizavale su se uštede na troškovima proizvodnje, jer su izdaci za radnu snagu bili znatno niži.

97 — Kroz razdoblje od 1919. — 1940. g. je 27 posto investicija, uloženi na području Hrvatske u industriju, otpadalo na tekstilnu industriju. Prehrambena industrija je sa 20,2 posto bila na drugom mjestu. Znatan dio investicija je otpadao na sjevernu Hrvatsku u kojoj se zbog povoljnih prometno-geografskih odnosa sa Zagrebom razvijaju lokalni industrijski centri: Varaždin, Karlovac i Sisak (izvor: I. Vinski: »Investicije na području Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata«, Beograd 1955. str. 23).

98 — Tako je na pr. u Samoboru 1949. g. započela izgradnja industrije fotomaterijala, što je predstavljalo uvođenje jedne potpuno nove i visoko specijalizirane proizvodne djelatnosti u okolici Zagreba.

S'. 8 Razmještaj industrijskih i rudarskih poduzeća i dislociranih industrijskih pogona u okolini Zagreba — Stanje 1960. godine.

Legenda: 1 — jedno industrijsko poduzeće, 2 — jedan industrijski pogon, 3 — jedno rudarsko poduzeće, 4 — jedan rudarski pogon

Fig. 8 The location of industrial and mining enterprises, and of industrial plants moved from Zagreb into the surroundings, situation in 1960. Legend: (1) industrial enterprise, (2) industrial plant, (3) mining enterprise, (4) mine

Industrija na području okolice Zagreba 1960. g.⁹⁹

Dio okolice	B r o j			Svega (2 + 3)
	Poduzeća	Ukupno	Od toga sa upravom u Zagrebu	
1	2	3	4	5
Sjeverozapad	9	4	—	13
Sjeveroistok	9	5	4	14
Jugozapad	12	8	6	20
Jugoistok	4	—	—	4
S v e g a	34	17	12	51

Na području okolice Zagreba su 1960. g. postojala 34 industrijska poduzeća. Osim toga postojalo je iste godine daljih 17 izdvojenih industrijskih pogona (sl. 8); od toga je 12 pogona pripadalo zagrebačkoj industriji, 4 pogona su pripadala poduzećima sa sjedištem u nekom drugom mjestu na području okolice a 1 pogon je pripadao poduzeću izvan okolice i grada Zagreba. Prednji podaci ukazuju na određene proizvodno-gospodarske veze između dijela zagrebačke industrije i okolice.¹⁰⁰ Istovremeno se pojavljuju određeni oblici međusobne povezanosti pojedinih grana industrijske privrede unutar područja okolice.¹⁰¹

Razvoj manjih industrijskih centara na području okolice Zagreba utiče na brže mijenjanje gospodarske strukture toga područja. Porast gospodarskog potencijala okolice uz istovremeno jačanje dnevnih migracija, uzrokuje promjene u strukturi stanovništva.

99 — Izvor — Savezni zavod za statistiku: Adresar industrije FNRJ 1960. g., Beograd 1960.

100 — Svoje pogone imala su na području zagrebačke okolice slijedeća zagrebačka industrijska poduzeća: tvornica električnih strojeva («Rade Končar»), tvornica ventilacionih, termičkih, mlinskih i servisnih uređaja («Ventilator»), poduzeće za istraživanje i proizvodnju nafte i plina («Naftaplina»), tvornica filmova i fotopapira («Fotokemika»), kemijska industrija («Chromos»), serum zavod, tvornica likera i rafinerija («Marijon Badel»), građevno poduzeće («Vedimir Gortan»), poduzeće za proizvodnju građevnog materijala i nabavno prodajna zadruga drvodjelskih obrtnika («Sel'darnost»). Zagrebačka industrija imala je svoje pogone u slijedećim naseljima: Samobor, Sesvete, Dugo Selo, Sesvetski Kraljevec, Sv. Klara, Stupnik, Kalinovica, Šumečani, Lučko i Blato (izvor: Adresar industrije FNRJ, 1960., Beograd 1960.).

101 — Mesna industrija («Sljeme») u Sesvetama je imala svoj pogon u Zeprešiću, zagorska industrija vunenih tkanina u Zeboku pogon u Oroslavju, tvornica keramičkih proizvoda («Jugokeramika») u Zeprešiću glinokop u Špičkovin, drveno-industrijsko poduzeće u Turapolju, šumsku manipulaciju u Dugom Selu. Rudnik lignita kod sela Vučak je bio u sastavu poduzeća za proizvodnju ugljena lignita sa sjedištem u Tugonici. Izvor: cit. adresar industrije.

Promjene u strukturi stanovništva se odražavaju na niz popratnih pojava od kojih posebno značenje imaju promjene u strukturi potrošnje. Gospodarski ojačana okolica postepeno se razvija u jačeg potrošača industrijskih proizvoda i na taj način postaje dopunski stimulatívni faktor daljeg razvijanja industrije.¹⁰² To se odnosi prvenstveno na one industrije koje proizvode za lokalnu potrošnju. U Zagrebu i njegovoj okolini se uporedo razvijaju industrijske grane orijentirane na lokalnu potrošnju i specijalizirane industrije za prošireno tržište.¹⁰³ Specijalizirane grane industrijske privrede Zagreba se razvijaju na osnovu povezanosti sa jugoslavenskim i vanjskim tržištima, za što je dovoljna gospodarska tradicija grada, visokokvalificirana radna snaga i povoljni prometno-geografski odnosi u pogledu dopreme sirovina i distribucije proizvodnje na tržišta. Industrija orijentirana na lokalnu potrošnju može se naprotiv dalje razvijati jedino uz prethodno jačanje lokalnog tržišta¹⁰⁴ te zbog toga opći gospodarski progres okolice i porast broja stanovnika grada imaju bitan utjecaj na njen dalji razvoj.

Razmještaj industrijskih pogona na području okolice Zagreba pokazuje da su za njihovo osnivanje bili bitni prometno-geografski odnosi određenih lokaliteta sa gradom Zagrebom, gustoća naseljenosti pojedinih područja i gospodarske prilike u pojedinim dijelovima okolice grada. Na gotovo svim važnijim prometnim čvorištima u okolini Zagreba razvija se industrijska privreda. Za razvoj Samobora kao industrijskog centra izrazite je prednosti pru-

102 — Posebno su značajne promjene brojčanih odnosa poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva. Ovo iz razloga što se struktura lične potrošnje poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva bitno razlikuju. I. Vinski («Ekonomski problemi održavanja i reprodukcije stambenog fonda», ref. na I općejugoslavenskom savjetovanju o stambenoj izgradnji i stanovanju, Ljubljana 1956. str. 3) navodi da je 1953. g. na području Jugoslavije od ukupne lične potrošnje na prehrambene proizvode, duhan i ogrjev kod poljoprivrednog stanovništva otpadalo 77,0, a kod nepoljoprivrednog samo 58,4 posto. Poljoprivredno stanovništvo je za tekstil i obuću izdvajalo svega 18,8, a nepoljoprivredno stanovništvo 25,5 posto od ukupnih sredstava namijenjenih ličnoj potrošnji.

103 — G. Alexandersson («The Industrial Structure of American Cities», Upsala 1956. str. 13) industrijsku privredu dijeli na »ubikvitetne« i »sporadične« industrije. Pod ubikvitetnim industrijama podrazumijeva industrijsku proizvodnju za lokalno tržište, te njen razvoj smatra određenim gradom i njegovom neposrednom trgovačkom području. To su uglavnom industrijske grane koje se pojavljuju u gotovo svakom značajnijem industrijskom centru. Pod sporadičnim industrijama podrazumijeva specijaliziranu industrijsku proizvodnju, koja se pojavljuje samo u određenim industrijskim centrima i koja zbog toga ima šire nacionalno ili internacionalno tržište i na osnovu toga veće gospodarsko značenje.

104 — I industrija osnovana u svom početku na bazi potražnje lokalnog tržišta gotovo redovito pokazuje tendencije specijalizacije i teži stvaranju proširenog tržišta, ali kod toga uglavnom odučuje kvaliteta i cijena proizvoda. odnosno deficitarnost takvih industrijskih grana u ostalim područjima izvan teoretskog gospodarskog gravitacionog kompleksa jednog grada, te se u takvim slučajevima radi o specifičnim uvjetima industrijskog razvoja pojedinih industrijskih grana.

žala dulja gospodarska tradicija naselja; ona je bila toliko značajan faktor da se Samobor razvio u najvažnije lokalno industrijsko središte u okolici Zagreba, čak i uprkos činjenice što nema željezničku vezu normalnog kolosjeka. Na području okolice Zagreba industrijski i rudarski pogoni postoje u 27 naselja,¹⁰⁵ što upućuje na zaključak da je započeo proces izravnog uključivanja okolice grada u prošireni industrijski kompleks Zagreba.

Razvoj Zagreba i uspostavljanje tijesnih gospodarskih i funkcionalnih veza sa okolicom ubrzali su proces uređenja i dopune prometne mreže na području okolice Zagreba. Dopune cestovne mreže novim trasama su diktirane prometnim značenjem grada Zagreba, koji je glavno prometno čvorište u zapadnom dijelu države. Istovremeno se uređuju stare trase glavnih cesta jer to zahtijeva intenzivna robna razmjena između Zagreba i njegovog gravitacionog područja. Na dan brojenja cestovnog prometa 1958. g. u Zagreb je kroz 24 sata ušlo odnosno iz grada izašlo ukupno 16 050 vozila.¹⁰⁶ Tokom jednog dana dopremljene su u Zagreb 2 842,5 tone, a izvezene 1 402 tone raznog tereta.¹⁰⁷ Tokom jednog dana gradskim autobusima je u Zagreb doputovalo 7 693 osoba.¹⁰⁸ Od ukupne količine dopremljenog tereta u Zagreb i otpremljenog tereta iz Zagreba, na okolicu Zagreba je otpadalo 2 205 tona, što predstavlja 56 posto cestama dopremljenog tereta u Zagreb i 44,1 posto otpremljenog tereta iz Zagreba.¹⁰⁹

Jačanje gospodarskih veza okolice sa gradom dovodi do postepenog smanjivanja nesklada u pogledu mogućnosti razvoja ova dva dijela jedinstvenog gospodarskog kompleksa Zagreba. Okolica po-

105 — To su: Samobor, Sesvete, Zabok, Oroslavje, Zaprešić, Sesvetski Kraljevec, Vrbovec, Velika Gorica, Zelina, Dugo Selo Stupnik, Sv. Klara, Bregana, Kalinovica, Turopolje, Ivanić-Grad, Šumečani, Savski Marof, Gornja Stubica, Špičkovina, Vučak, Mrac'in, Donja Rijeka, Krapinske Toplice, Grdenjci, Lučko i Blato (izvor: Adresar industrije FNRJ 1960., Beograd 1960.).

106 — Od toga je otpadalo na: bicikle 8.114, kamione 3.023, putničke automobile 2.170, zaprežna vozila 1.824, a na ostale vrste prometnih sredstava 550 vozila (izvor — Urbanistički zavod grada Zagreba: »Brojenje saobraćaja u gradu Zagrebu 14. i 15. XI 1958.« Tabela 2).

107 — Po količini dopremljenog tereta u Zagreb na prvom su mjestu bili građevni mineralni materijali sa 46 posto i proizvodi crne i obojene metalurgije sa 12 posto. Od ukupne količine otpremljenog tereta na prvom su mjestu bili proizvodi crne i obojene metalurgije sa 21 posto i građevni mineralni materijali sa 17 posto (izvor: citirani rezultati brojenja saobraćaja, Tabela 170).

108 — Autobusi gradskog prometnog poduzeća »ZET« prevezli su toga dana u Zagreb ukupno 33.693 putnika, od čega 54 posto otpada na putovanja iz proširene gradske jezgre prema središtu grada, 23 posto na putnike iz proširenog gradskog područja Zagreba prema središtu grada, a 23 posto na putovanja iz okolice u grad Zagreb (izvor: citirani rezultati brojenja saobraćaja).

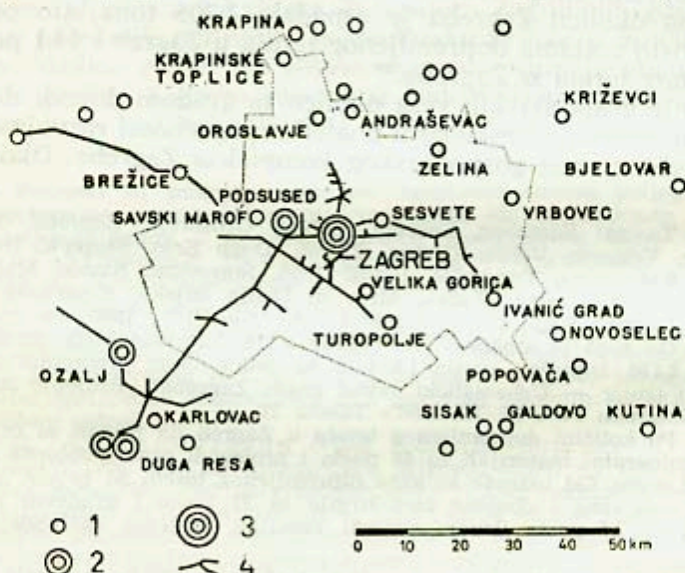
109 — Od ukupne količine dopremljenog i otpremljenog tereta na okolicu Zagreba je otpadalo 52 posto, a na šire gravitaciono područje Zagreba, pod kojim se podrazumijeva sjeverna Hrvatska, zapadna Slavonija i Lika 18 posto (ostalo područje Jugoslavije 30 posto). Izvor: citirani rezultati brojenja saobraćaja, grafikon 10).

staje ravnopravni sudionik gospodarskog progressa a za određene djelatnosti pruža prednosti kako u prostorno-urbanističkom pogledu, tako i obzirom na mogućnosti racionalnijeg odvijanja proizvodnje.

Grad na određenom stupnju razvitka, a ukoliko tome pogoduju opći društveni uvjeti, prenosi dio svojih gospodarskih funkcija na okolicu. U početnoj fazi intenzivnijeg razvitka grad utječe na raniju pojavu promjena u demografskoj i gospodarskoj strukturi okolice. Tokom kasnijeg razvoja grad prepusta određene društvene funkcije za koje na području okolice postoje povoljniji uvjeti; u konačnoj fazi razvoja grad i okolica pokazuju tendencije uporednog razvoja, s time da se društvene funkcije na osnovu određenih kriterija funkcionalnosti, ravnomjerno raspoređuju na čitavom regionalnom kompleksu grada u koji je uključena i njegova okolica.

c) Utjecaji grada na razvoj gradske okolice

Na području okolice Zagreba postoje povoljne mogućnosti za razvoj lokalne privrede; određene prednosti proizlaze iz blizine grada. Mogućnost zapošljavanja dijela aktivnog stanovništva okolice na području grada, osigurava izvanredne prihode dijelu poljo-

Sl. 9 Elektroenergetski sistem na području okolice Zagreba 1933. g. Uočljivo je da je mreža elektrovodova u prvoj fazi elektrifikacije bila ograničena uglavnom na okolicu grada.

Legenda: Električne centrale: 1 — do 1000 kVa, 2 — 1000—10.000 kVa, 3 — preko 10.000 kVa, 4 — dalekovodi.

Fig. 9 The electric power plant system in the surroundings of Zagreb in 1933. During the first stage of electrification the network of high-tension lines was chiefly limited to the surroundings of Zagreb.

Legend: electric power plant of (1) 1—1,000 kilowatts, (2) 1,000—10,000 kilowatts, (3) over 10,000 kilowatts, (4) high — tension lines

privrednih domaćinstava. Zbog toga su prosječni prihodi stanovništva u okolici Zagreba veći nego u izoliranim područjima gdje slične gospodarske prednosti ne postoje ili se javljaju vremenski kasnije. Veze sa gradom, u kojem je pod određenim društvenim uvjetima dostignut viši životni standard, stimuliraju stanovništvo okolice da brže preuzima tekovine suvremenog društvenog progressa. Opća politika uklanjanja neopravdanih i krupnih razlika između standarda života u gradu odnosno na selu pogoduje takvom procesu; za uklanjanje nesklada između gradskih i vangradskih područja osigurani su osnovni materijalni i društveni preduvjeti. Iako se radi o općem procesu porasta životnog standarda, okolica grada jer je bliža jezgru sa višim stupnjem koncentracije materijalnih dobara, brže registrira gotovo sve elemente općedruštvenog razvitka.

Različite razvojne mogućnosti okolice grada odnosno od grada udaljenih područja, posebno dolaze do izražaja u pogledu uređenja i snabdjevanja naselja. Uređene ceste, vodovodna mreža i elektrifikacija su osnovni elementi standarda, po kojima vangradska područja često daleko zaostaju za gradovima; to u određenoj mjeri ograničava mogućnosti bržeg razvoja takvih područja. Tako je na pr. elektrifikacija osnovni preduvjet za normalno razvijanje lokalne privrede i istovremeno jedan od preduvjeta za unapređenje domaćinstva i podizanje životnog standarda stanovništva. Upravo u pogledu mreže elektro-snabdjevanja između okolice Zagreba i ostalih vangradskih područja Hrvatske postojale su prije Drugog svjetskog rata krupne razlike (sl. 10),¹¹⁰ koje su se u izvjesnoj mjeri održale sve do danas.

Do 1953. g. u okolici Zagreba je bilo elektrificirano 49 posto naselja, a u upoređivanom području Slavonije svega 17 posto naselja.¹¹¹

Podatak

Broj naselja

		Grad Zagreb	Okolica Zagreb	»Profil Slavonije«
Godina elektrifikacije:				
do	1918. g.	1	1	3
	1919 — 1930. g.	2	4	3

110 — U to vrijeme nije na području Jugoslavije postojao elektroenergetski sistem koji bi pokrivaio veće područje. Izuzetak su predstavljali dijelovi Slovenije, okolica Zagreba i okolica Beograda. Najrazvijeniju mrežu elektro-snabdjevanja imala je Slovenija, a u ostalom području države formirali su se oko pojedinih gradskih centara izdvojeni elektroenergetski sistemi. Ostala područja bila su upućena na uspostavljanje lokalnih elektroenergetskih izvora, što je praktički onemogućavalo sveobuhvatniju elektrifikaciju sela (izvor: Karta električnih centrala i dalekovoda Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1938.).

111 — Izvor: Statistički godišnjak NRH za 1953., Zagreb 1954. str. 468 — 470. Broj naselja odgovara sistematizaciji Zavoda za statistiku NRH iz 1953. g.

1931 — 1940. g.	34	52	2
1941 — 1945. g.	5	86	9
1946 — 1953. g.	18	257	62
Ukupno elektrificirano	60	400	81
Ukupan broj naselja	61	811	471
% elektrificiranih naselja	98,3%	49,3%	17,2%

Čitavo prošireno gradsko područje Zagreba, uz izuzetak jednog naselja, je do 1953. g. bilo elektrificirano; gotovo polovina naselja u okolici Zagreba su elektrificirani, a nasuprot tome u promatranom području Slavonije je do iste godine bilo elektrificirano 17 posto naselja. Poljoprivredna domaćinstva su u okolici Zagreba u neuporedivo većem postotku priključena na mrežu elektroinženjeringa negoli je to slučaj u promatranom području Slavonije. Prema podacima za 1960. g. 79 posto poljoprivrednih gospodarstava na području zagrebačke okolice je imalo električni priključak, dok je u promatranom dijelu Slavonije bilo elektrificirano svega 26 posto domaćinstava.¹¹²

Broj poljoprivrednih gospodarstava sa električnom rasvjetom 1960. g.

Područje	Broj poljoprivrednih gospodarstava	% gospodarstva sa električnom rasvjetom	
	Ukupno	Elektrificiranih	
Grad Zagreb ¹¹³	8 709	7 992	92
Okolica Zagreba ¹¹⁴	60 885	48 172	79
»Profil Slavonije«	55 661	14 250	26
SR Hrvatska	658 795	368 183	47

Prednji podaci nesumljivo govore o određenim prednostima koje osigurava blizina grada u pogledu razvijanja standarda. Blizina grada osigurava pogodnosti za brži gospodarski i kulturni razvoj.¹¹⁵ U suvremenim prilikama te prednosti ne proizlaze iz društvenih odnosa koji bi neujednačeno stimulirali razvoj grada odnosno sela, već i iz određenih pogodnosti u tehničkom pogledu, koje olakšava-

112 — Izvor: Privremeni rezultati popisa poljoprivrednih gospodarstava, Zagreb 1960. str. 43 — 44.

113 — U prošireno gradsko područje Zagreba uključena je cijela općina Remetinec prema razgraničenju 1960. g.

114 — U okolici Zagreba nije uključeno područje općine Remetinec.

115 — Prema podacima za 1957. g. u okolici Zagreba je na svakih 11.213 stanovnika postojala jedna kino dvorana, a u promatranom području Slavonije je na 1 kinodvoranu otpadalo 12.238 stanovnika. U okolici Zagreba je iste godine na svakih 1.000 stanovnika bilo u prosjeku 46, a u promatranom području Slavonije svega 28 radio pretplatnika (na svakih 1.000 stanovnika u gradu Zagrebu su dolazila 203 radio pretplatnika). Okolica znatno zaostaje za gradom, ali je istovremeno uočljiva razlika između okolice grada Zagreba i uporedivanog dijela Slavonije (izvor: Statistički godišnjak FNRJ 1958. Beograd 1958. str. 552 — 561).

ju okolici da se uz relativno manja financijska ulaganja približi standardu života kakav se razvijao u gradu.

Svaka pojedina faza razvoja grada nalazi svoga odraza u odgovarajućim promjenama u širem okolnom području. Grad nije jedini faktor koji apsolutno usmjerava razvoj određenog prostora, ali redovito modificira razvojne mogućnosti i tendencije. Utjecaji grada nisu uvijek pozitivni. Prvobitna koncentracija društvenih funkcija u Zagrebu je usporila razvoj lokalnih centara na području okolice; tek nakon što je započeo obratni proces, tj. dekoncentracija društvenih funkcija, okolica grada je postala sudionik daljeg razvitka proširenog regionalnog kompleksa Zagreba.

Utjecaji grada na razvoj okolice dolaze do izražaja u ranijem sagledavanju i ranijim rješenjima pojedinih problema kao što su na pr. regulacija vodotoka i melioracija.¹¹⁶ U okolici grada redovito ranije sazrijeva spoznaja o potrebi planskog gospodarenja šumskih fondova.¹¹⁷ Prometna mreža se u okolici grada brže dopunjuje a po potrebi i rekonstruira.

Naselja u okolici grada se u pogledu strukture, veličine i funkcija razvijaju u okviru jednog složenog procesa koji obuhvaća cjelokupni regionalni kompleks grada. Nakon što dostigne određeni stupanj razvijenosti, grad više ne može samostalno prosperirati unutar svojih užih gradskih međa. Do najvećih promjena u prostornoj dispoziciji funkcija pa prema tome i u značenju pojedinih naselja dolazi nakon izgradnje pojedinih željezničkih pruga od 1862. g. na dalje.

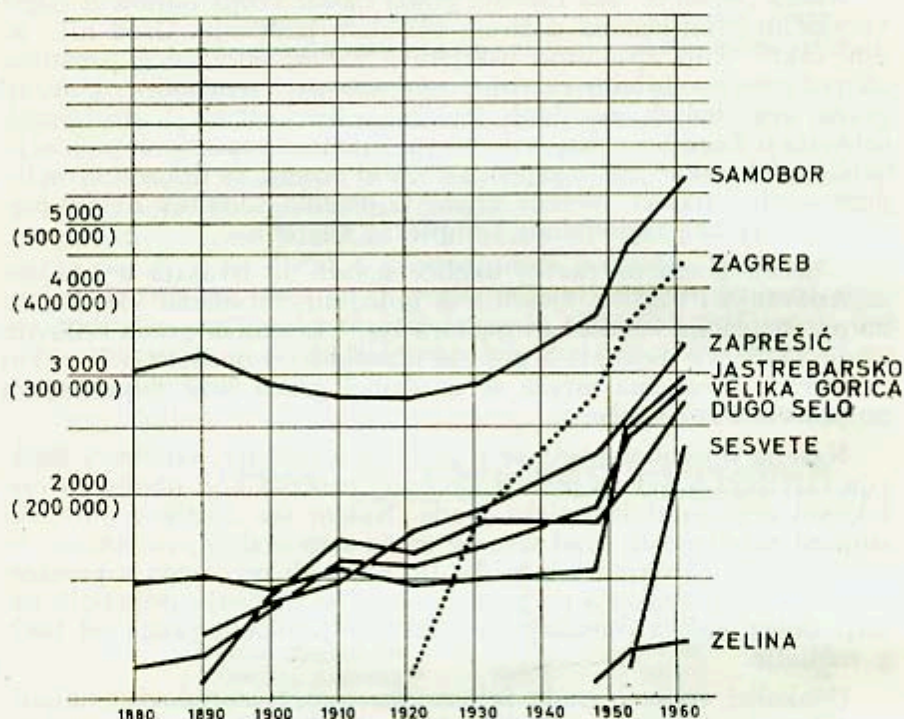
U okolici velikog grada željeznička mreža je redovito najgušća, jer preko toga teritorija tranzitira veći broj željezničkih pruga, koje su usmjerene prema gradu.¹¹⁸ Gustoća mreže pruža povoljnije mogućnosti gospodarskog razvoja većeg broja naselja i čitavog područja. Izgradnja željezničkih pruga je olakšala eksploataciju lokalnih sirovina i podizala materijalnu vrijednost određenih prirodnih dobara. Razvoj željezničkog prometa je uvjetovao radikalne promjene u valorizaciji pojedinih lokaliteta. Općenito uzevši područje neposredno uz željezničku trasu, nakon izgradnje željeznič-

116 — Prvi radovi na regulaciji Save i to na dionici Medsave uzvodno do Zagreba, su izvedeni 1880. g.

117 — U prvoj fazi javljaju se patriotske pobude za čuvanje prirodnih ljepota, a u kasnijoj fazi one postepeno poprimaju karakter svjesnih akcija za zaštitu rekreativnih rezervata za potrebe stanovništva grada. Sječa i izvoz šumskih masa se ograničavaju ili zabranjuju. Nakon drugog svjetskog rata dijelovi Medvednice su proglašeni za park šumu u kojoj je dalja gospodarska eksploatacija drva ograničena.

118 — Ukupna duljina željezničkih pruga normalnog kolosijeka na području grada Zagreba i okolice iznosi 241 km; u prosjeku na 13,3 km² površine otpada 1 km pruge. Prema stanju 1959. g. (izvor: Statistički godišnjak FNRJ 1960. str. 175) na području Jugoslavije je tek na svakih 21,5 km² otpadalo 1 km željezničkih pruga.

ke pruge postaje manje vrijedno u estetskom,¹¹⁹ a više vrijedno u gospodarskom pogledu.¹²⁰ Utjecaj strukture željezničke mreže na razvoj zagrebačke okolice je posebno došao do izražaja kroz promjene uvjeta razvoja pojedinih naselja.¹²¹

Sl. 10. Kretanje broja stanovnika centralnih naselja u okolici Zagreba u razdoblju 1880 — 1953. g. Usporedba sa Zagrebom pokazuje da je broj stanovnika Zagreba neusporedivo brže rastao od 1948. g., kada te neravnomjernost u relativnom rastu nestaju.

Fig. 10 Changes of the number of inhabitants of bigger settlements in the surroundings of Zagreb between 1880 and 1953. The comparison with the figures for Zagreb shows that these grew considerably quicker till 1948 when this difference in relative growth disappeared.

119 — Promjene u pejzažu u vezi izgradnje željezničkih pruga razraduje P. Pelissier: »Le rôle des voies ferrées dans le paysage de Bordeaux — Bastides«, u: *Revue géographique des Pyrénées et du Sud Ouest* 1951. str. 221 — 233. Kao usporedba može poslužiti predio Zelinjak u dolini Sutle čije su pejzažne atraktivnosti bitno umanjene nakon što je izgrađena željeznička pruga kroz to područje.

120 — Izgradnja željezničkih pruga uzrokuje sukobe interesa, bilo da se radi o sukobljavanju težnji za zaštitom prirodnog izgleda pejzaža sa gospodarskim i prometnim potrebama ili o isključivo gospodarskim interesima. Kod planiranja trase alternativna tranzitna područja nastoje gospodarskom i tehničkom argumentacijom da privuku trasu, a kod mikrolokacije trase pojavljuje se otpor individualnih posjednika čija zemljišta u svrhu gradnje treba eksproprijirati.

121 — U zemljama u kojima je izgradnja željeznica išla uporedo sa naseljavanjem, prostorni razmještaj naselja je direktno prilagođen željezničkoj

Kretanje broja stanovnika centralnih naselja¹²² od 1880. do 1953. g. (sl. 10) pokazuje, da se sva naselja nisu razvijala ravnomjerno i da je kod toga od bitnog značenja bila prometna važnost položaja svakog naselja. Razvoj naselja nije bio ujednačen kroz sva razdoblja. Sve do 1948. g. razvoj lokalnih centara u okolici Zagreba je zaostajao za gradom Zagrebom, dok se u razdoblju 1948 — 1953. g. po prvi puta pojavljuju tendencije bržeg relativnog porasta broja stanovnika pojedinih lokalnih centara od grada Zagreba. To ukazuje na promjenjene uvjete razvoja okolice grada Zagreba u cjelini.

Kretanje broja stanovnika centralnih naselja u okolici Zagreba.¹²³

— naselje	Godina						
	1857	1880	1910	1931	1948	1953	1961
Sjeverozapad							
Zaprešić ¹²⁴	791	988	1 490	1 889	2 294	2 537	3 311
Zabok ¹²⁵	281	361	600	681	1 020	1 149	1 454
Oroslavje	702	1 036	1 129	1 751	2 034	2 027	2 385
Donja Stubica	398	482	432	482	620	798	921
Veliko Trgovišće	478	606	972	1 144	1 131	1 142	1 209
Sjeveroistok							
Sesvete	169	286	409	717	817	1 115	2 358
Dugo Selo ¹²⁶	603	752	1 714	1 814	1 813	2 074	2 830
Zelina	624	722	986	986	1 050	1 164	1 241
Ivanić - Grad	618	753	1 029	920	859	1 111	1 496
Vrbovec	777	1 107	1 743	1 674	1 771	1 759	1 911
Jugozapad							
Samobor ¹²⁷	3 089	3 039	2 790	2 913	3 687	4 665	5 763
Jastrebarsko	1 042	1 482	1 565	1 500	1 541	2 529	2 927

mreži. U dijelu Sjedinjenih Država Amerike mnogi gradovi su se razvili tek nakon izgradnje željezničkih pruga, te zbog toga postoji izravni kontinuitet u razvoju prometnih mreža i gradskih centara (C. Huntington i A. Carlson: «The Geographic Basis of Society» New York 1938. str. 513). Na području Hrvatske željezničke pruge su se počele graditi nakon što je već bio dovršen proces prostornog razmještanja naselja; zbog toga se kod planiranja i izgradnje željezničkih pruga mora'o odlučivati ili za »sabrne« pruge koje tangiraju najveći mogući broj naselja, ili za »tranzitne« pruge koje ne respektiraju razmještanje naselja u tranzitiranom području. U okolici Zagreba prevladavaju tranzitne željezničke pruge. Zbog toga je krajem 19. stoljeća započeo proces transformacije pojedinih naselja, koja su nakon izgradnje željeznica došla u povoljniji položaj. Taj je proces još u toku, iako se već danas može govoriti o novom sistemu lokalnih gospodarskih središta koja se razvijaju na povoljnim dodirnim tačkama željezničkog i cestovnog prometa. Izgradnja željeznica je »protiv umanjila značaj Samobora, koji je stagnirao sve dok se nije u odgovarajućoj mjeri razvio cestovni promet.

122 — Podrazumijevaju se naselja koja su 1960. g. vršila funkciju središta općine.

123 — Izvori podataka: citirane publikacije o rezultatima popisa stanovništva.

124 — Uključeni i Novi Dvori.

125 — Uključen i Trebeš.

126 — Uključen Saškovec.

127 — Uključeno Gradišće.

Remetinec	168	216	306	462	507	414	491
Jugoistok							
Velika Gorica	479	944	1 591	1 667	1 908	2 463	2 878
Lekenik ¹²⁸	800	861	1 148	1 236	1 398	1 403	1 633
S v e g a	11 019	13 635	17 904	19 836	22 450	26 450	32 808

Upoređenje sumarnih podataka za navedenu grupu naselja i podataka za grad Zagreb pokazuje da je sve do 1948. g. razvoj lokalnih centara u okolici Zagreba zaostajao za razvojem grada Zagreba. Kroz razdoblje od 1948. do 1953. centralna naselja su po prvi puta imala viši relativni porast broja stanovnika; to ukazuje na promjene odnose i na pojavu novih kriterija na osnovu kojih se vrši razmjestaj društvenih funkcija.

Razdoblje	Indeks kretanja broja stanovnika		
	Centralna naselja oko-lice Zagreba ¹²⁹	Grad Zagreb ¹³⁰	SR Hrvat-ska
1880 — 1910	131	230	138
1910 — 1931	111	211	110
1931 — 1948	113	143	100
1948 — 1953	117	111	104
1953 — 1961	124	122	106

Karakterističan je uglavnom ravnomjerni demografski razvoj ključnih naselja na glavnim pristupima gradu i to Dugog Sela, Zaprešića, Velike Gonce i Jastrebarskog. Razvoj Samobora odstupa u pozitivnom smislu, što je rezultat njegove dulje gospodarske tradicije. Kroz razdoblje od 1931. do 1953. g. su s obzirom na relativni porast stanovništva najaktivnija naselja bila: Zabok (indeks 169), Jastrebarsko (169), Donja Stubica (166), Samobor (160), Sesvete (156), Velika Gorica (148) i Zaprešić (134). U grupu aktivnih naselja bila su uključena uglavnom ona naselja u kojima je došlo do značajnije dopune njihovih društvenih funkcija. Nešto polaganiji razvoj su imala naselja: Ivanić-Grad (indeks 121), Zelina (118), Oroslavje (116) i Dugo Selo (114). U navedenim naseljima su se zbog veće prometne udaljenosti i slabijih veza sa Zagrebom, odnosno prekrivanja užih gravitacionih područja sa nekim susjednim lokalnim centrima, kasnije počele razvijati regionalne društvene funkcije. Nakon 1953. g. osobito se brzo razvijaju Sesvete.

Lekenik, Vrbovec, Veliko Trgovišće i Remetinec su kroz razdoblje od 1931. do 1953. g. uglavnom stagnirali; gospodarski stimulansi za transformaciju ovih naselja su u bližoj prošlosti bili nedovoljni. U Vrbovcu razvoj industrije nagovještuje odgovarajuće promjene, dok Veliko Trgovišće, a posebno Remetinec predstavljaju

128 — Uključeni Erdejski i Turopoljski Lekenik.

129 — Odnosi se na naprijed navedene centre općina.

130 — Odnosi se na prošireno gradsko područje Zagreba.

u pogledu odnosa sa Zagrebom specifična naselja. Veliko Trgovišće zbog povoljnih prometnih odnosa sa Zagrebom i Zabokom poprma obilježja stambenog naselja migrirajuće radne snage.¹³¹ Remetinec privremeno vrši funkciju centra općine, ali se zbog blizine Zagreba ne može razviti u samostalno društveno središte; njegova perspektiva leži u direktnom uključivanju u gradsko područje Zagreba, kada na tom dijelu neposredne okolice grada dođe do intenzivnije stambene izgradnje.

Osnovna funkcionalna obilježja pojedinih centralnih naselja u okolici Zagreba posebno dolaze do izražaja u strukturi aktivnog stanovništva po djelatnostima. Zbirni pregled za navedena centralna naselja pokazuje da je 1961. g. na poljoprivredu otpadalo 18 posto aktivnog stanovništva.¹³² Navedena naselja se postepeno razvijaju u lokalne industrijske, trgovačko-uslužne i upravne centre za pojedine dijelove okolice grada.

Struktura aktivnog stanovništva 1961. g.

Dio okolice — naselje	Dominantne funkcije			
	Grupe djelatnosti sa najvišim udjelom aktivnog stanovništva u %			
	Industrija i ru- darstvo	Uprave	Trgovina ugostitelj- stvo, obrt i usluge	Poljopriv- reda
Sjeveroistok				
Sesvete	45			
Dugo Selo	20			
Želina			26	
Ivanić-Grad	24			
Vrbovec				49
Sjeverozapad				
Zaprešić	32			
Zabok	35			
Oroslavje	50			
Donja Stubica		26		
Veliko Trgovišće				45
Jugozapad				
Samobor	33			
Jastrebarsko			21	
Remetinec				54

131 — Sa željezničke stanice Veliko Trgovišće je 1956. g. putovalo željeznicom na rad izvan Velikog Trgovišća 718 osoba (dnevni prosjek) od čega 693 u Zagreb (izvor: S. Zuljić: »O dnevnim kretanjima radne snage u Zagreb«, u: Geografski glasnik 19, Zagreb 1957. str. 140). 1953. g. u samom Velikom Trgovišću je živjelo svega 779 aktivnih osoba.

132 — Od ukupnog broja stanovnika na poljoprivredno stanovništvo je otpadalo 16 posto.

JugoslavijaVelika Gorica
Lekenik

20

39

Zabok, Sesvete, Oroslavje i Zaprešić su već formirana industrijska naselja; Samobor je prerastao iz trgovačko-obrtnog centra u industrijski grad; Dugo Selo upravo prestaje biti poljoprivredno i postaje industrijsko naselje. U svim lokalnim centrima zagrebačke okolice je došlo do krupnih promjena u pogledu njihovih funkcija, pa prema tome i u njihovoj strukturi; u Velikom Trgovišću, Vrbovcu i Remetincu te su promjene znatno polaganije.¹³³ Uspoređenje konstatiranih tendencija razvoja, ukazuje na direktnu ovisnost o prometno-geografskim faktorima. Na određenim lokalnim prometnim čvorištima razvija se industrija, u pojedinim lokalnim centrima prevladavaju trgovačko-uslužne službe, a u naseljima koja su se dulje razvijala odvojeno od Zagreba, poljoprivreda još uvijek prevladava kao glavno zanimanje stanovništva.¹³⁴

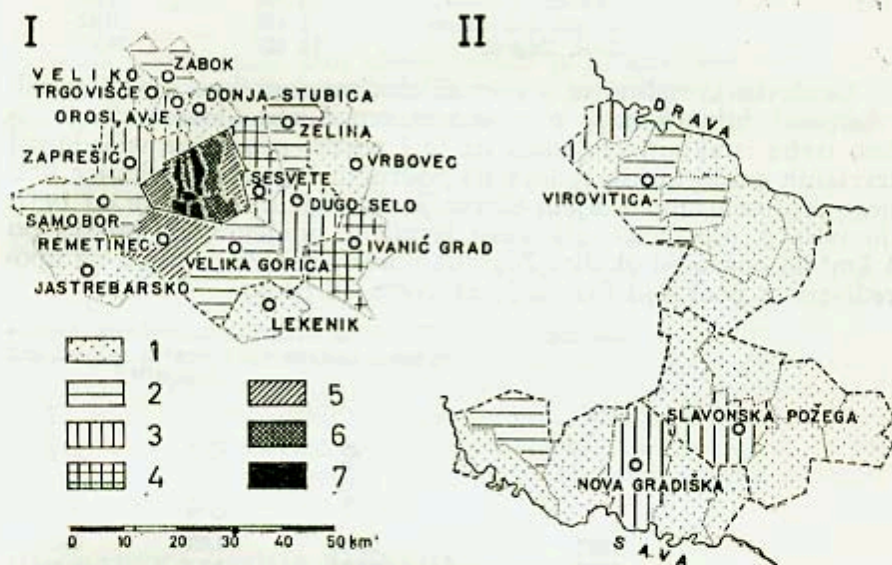
Centralna naselja nisu jedina u kojima se osjećaju utjecaji grada. Klasifikacija naselja s obzirom na strukturu stanovništva 1953. g. pokazuje, da 11 posto naselja na području zagrebačke okolice više nisu poljoprivredne jedinice; pojavljuju se prva vangradska rezidencijalna naselja, a određena naselja poprimaju obilježja manjih proizvodnih centara. Osim uslužnih djelatnosti koje su u većoj mjeri orijentirane na uža gravitaciona područja lokalnih centara, u okolici se razvijaju turistički i rekreacioni centri, čiji je razvoj odraz odgovarajućih interesa i potreba grada Zagreba. Istovremeno Zagreb kod razvoja gradske mreže prosvjetnih, zdravstvenih i drugih javnih ustanova nužno mora računati sa potrebama stanovništva pojedinih dijelova, odnosno čitave okolice. Razvoj standarda i interesi daljeg gospodarskog prosperiteta su doveli grad i okolici u direktnu međuovisnost.

Povezivanje okolice Zagreba sa gradom, iz čega je proistekla raspodjela važnih društvenih funkcija na širem području, dovodi do povećanja iznosa investicionih ulaganja na području okolice. Građevinska djelatnost u okolici Zagreba postaje znatno obimnija nego li je to slučaj u ostalim vangradskim područjima Hrvatske.

133 — Lekenik prema dosadanjem razvoju ne spada u ovu grupu naselja. Lokalna industrijska privreda je nedovoljno razvijena te tek u perspektivi treba očekivati krupnije promjene. Nakon naknadnih teritorijalno-upravnih promjena općine Lekenik, Oroslavje i Veliko Trgovišće su ukinute.

134 — Na području okolice Zagreba je naročito nakon drugog svjetskog rata došlo do krupnijih promjena u pogledu osnovnih funkcija pojedinih lokalnih centara. Razvio se sistem lokalnih centara, koji međutim još nije u potpunosti određen, jer se u njega uključuju nova naselja ili dopunjuju funkcije unutar već postojećeg sistema. Na području okolice Zagreba se ne razvijaju monofunkcionalne društvene jedinice, pa se ne može govoriti o jednoj preciznoj funkcionalnoj klasifikaciji centara već jedno o osnovnim obilježjima pojedinih centara na osnovu dominantne funkcije.

Tako je 1957. g. prosječna vrijednost izvršenih građevinskih radova na području okolice Zagreba bila znatno veća nego u uspoređivanom dijelu Slavonije (sl. 11).

Sl. 11 Prikaz prosječnih vrijednosti izvršenih građevinskih radova u okolici Zagreba, odnosno u dijelu Slavonije 1957. g. Usporedba ukazuje na tendencije većih investicionih ulaganja u okolici Zagreba.

Legenda: Prosječna vrijednost građevinskih radova po 1 km² po općinama i milijunima dinara: 1 — do 0,5, 2 — 0,6 — 1,0, 3 — 1,1 — 2,0, 4 — 2,1 — 5,0, 5 — 5,1 — 10,0, 6 — 10,1 — 100, 7 — preko 100.

I — »Okolice Zagreba«, II — »Profil Slavonije«

Fig. 11 Average investment in building constructions in the surroundings of Zagreb and in part of Slavonia in 1957. The comparison shows higher investments in the surroundings of Zagreb.

Legend: average values of construction work per square kilometre, by boroughs, in millions of dinars (1) up to 0,5, (2) 0,6 — 1,0, (3) 1,1 — 2,0, (4) 2,1 — 5,0, (5) 5,1 — 10,0, (6) 10,1 — 100, (7) over 100, (I) »the surroundings of Zagreb« (II) »the profile of Slavonia«.

Dio okolice - područje	Vrijednost građevinskih radova 1957. g. u milijunima dinara ¹⁹⁵	
	Ukupno	Prosjeak na 1 km ²
Sjeverozapad	457	0,92
Sjeveroistok	1 685	1,61

Dio okolice - područje	Vrijednost građevinskih radova 1957. g. u milijunima dinara	
	Ukupno	Prosjeak na 1 km ²
Jugozapad ¹³⁶	312	0,55
Jugoistok	249	0,49
Okolica Zagreba	2 703	1,03
»Profil Slavonije«	1 843	0,43
Grad Zagreb ¹³⁷	14 787	29,87

Građevinski radovi su u svim dijelovima zagrebačke okolice bili relativno obimniji nego u promatranom dijelu Slavonije¹³⁸. Posebno treba istaknuti činjenicu da je i porast prosječne vrijednosti izvršenih građevinskih radova na području zagrebačke okolice brži nego u promatranom dijelu Slavonije. Tako je u razdoblju od 1957. do 1960. g. prosječna vrijednost izvršenih građevinskih radova po 1 km² na području okolice Zagreba porasla za 225 posto, a na upoređivanom području Slavonije za svega 88 posto.

Godina Prosječna vrijednost izvršenih građevinskih radova po 1 km² u milijunima dinara¹³⁹

Godina	Grad Zagreb	Okolica Zagreba	»Profil Slavonije«
	1957.	29,87	1,03
1958.	22,31	1,54	0,43
1959.	29,63	1,61	0,54
1960.	40,39	3,35	0,81

Indeks porasta (1957. g. = 100)

1957.	100	100	100
1958.	75	150	100
1959.	99	156	126
1960.	135	325	188

Obimnija građevinska djelatnost uvjetuje brže promjene u izgledu naselja; istovremeno uzrokuje određene promjene u izgledu pejzaža.

136 — Bez područja općine Remetinec.

137 — Uključeno je područje općine Remetinec.

138 — I prosječna vrijednost građevinskih radova u poređenju sa brojem stanovnika je u okolici Zagreba bila viša nego u poređivanom dijelu Slavonije. 1957. g. je u okolici Zagreba na svakih 1000 stanovnika otpadalo 10 milijuna dinara utrošenih na građevinske radove, dok je taj prosjek za »profil Slavonije« iznosio 7,2 milijuna dinara. U Zagrebu je istovremeno na svakih 1000 stanovnika utrošeno za građevinske radove 39,2 milijuna dinara (izvor Statistički godišnjak FNRJ, str. 440—441).

139 — Izvor podataka: Statistički godišnjak FNRJ 1959, Beograd 1959. str. 606—615, Statistički godišnjak FNRJ 1960., Beograd 1960. str. 614—623. i Statistički godišnjak FNRJ 1961. Beograd 1961. str. 606—615.

Utjecaji grada, osim što se reflektiraju na promjene gospodarske i demografske strukture okolice¹⁴⁰, uvjetuju i promjene u vanjskim obilježjima prostora; umjesto pretežno ruralnih karakteristika, dijelovi okolice grada postepeno poprimaju obilježja intenzivno kultiviranog pejzaža. Ove su promjene najintenzivnije u neposrednoj okolini grada gdje postepeno prevladava proces urbanizacije i gdje se pojavljuju prva obilježja karakteristična za urbanizirana područja. U užoj okolini grada je proces društvene transformacije i vanjskih promjena izravni i najuočljiviji odraz uključivanja jednog vangradskog područja u funkcionalni kompleks grada.

Navedene promjene mogu se uočiti na svim pristupnim prometnim arterijama u gradu Zagrebu, oko kojih je tokom posljednjih godina započela urbanizacija. U zagrebačkom prostoru se pojavljuje šire urbanizirano područje, koje osim grada Zagreba obuhvaća i određene vangradske zone; započinje razvoj regionalnog kompleksa Zagreba koji postaje pojam teritorijalno i funkcionalno proširenog grada, a sačinjavaju ga grad Zagreb i njegova uža okolica. Dijelovi uže okolice grada postaju toliko povezani sa Zagrebom da ih treba smatrati dopunskim dijelom grada. Određene dijelove okolice grada, koji su sa Zagrebom funkcionalno povezani i koji sa njime čine jedinstveni regionalni urbani kompleks treba smatrati »gradskom regijom«¹⁴¹.

III GRADSKA REGIJA ZAGREBA

1) Prostorno razgraničenje

Nakon što dostigne odgovarajući prostorni obim i gospodarsko značenje grad pod određenim društvenim uvjetima proširuje svoje utjecaje na okolicu; utjecaji grada na okolicu posebno dolaze do izražaja kroz specifičnosti koje se pojavljuju tokom daljeg razvoja onih dijelova okolice koji na osnovu prometno-geografskih faktora inkliniraju višem stupnju povezanosti sa gradom. Osnovna sadržina promjena do kojih dolazi prilikom uklapanja jednog područja u gradsku regiju je obuhvaćena pojmom »urbanizacija«.

Pojam »urbanizacija« se odnosi na određeni proces mijenjanja jednog prostora; područje urbanizacije karakterizira prevladavanje gradskih normi života i odgovarajuće vanjske promjene u pej-

140 — Brži razvoj vangradskih područja je naročito tokom posljednjih godina u Jugoslaviji općenita pojava, ali blizina grada uvjetuje: 1) apsolutne prednosti za raniju pojavu stimulanasa i brže kretanje takvog razvoja i 2) specifične modifikacije općedruštvenog razvoja, koje određuje potreba da se uz grad u jednom kraćem roku razvije njegov komplementarni vangradski dio, koji će zajedno sa gradom činiti zaokruženu funkcionalnu cjelinu. Potreba funkcionalnog povezivanja grada i okolice uvjetuje ranije nestajanje krupnih razlika u pogledu razvijenosti vangradskih područja upravo u okolini grada.

141 — Pod gradskom regijom treba podrazumijevati fragmente okolice koji čine komplementarni dio grada.

sažu. Sam pojam urbanizacije je nedovoljan da precizno definira sve pojave povezane sa transformacijom jednog određenog prigradskog prostora u svakoj pojedinoj zemlji, jer:

— Pojam urbanizacije je prvobitno uveden u zemljama u kojima je proces mijenjanja odnosa broja gradskog i seoskog stanovništva bio vrlo brz; on se odnosio u prvom redu na širenje vangradskih stambenih zona, koje zbog velikog prostranstva, na određenom stupnju razvitka više nisu mogle biti u administrativno-političkom pogledu uključene u teritorij grada; u zemljama sa niskim postotnim udjelom gradskog stanovništva, problem urbanizacije praktički nije postojao, pa zbog toga niti nije bio teoretski definiran; razlike u društvenom razvitku uvjetuju postepeno pojavljivanje procesa urbanizacije u pojedinim zemljama; zbog toga se pojavljuju različite definicije pojma u cjelini i različiti kriteriji za teritorijalno razgraničenje urbaniziranih područja¹⁴².

142 — Problematiku razgraničenja gradskih regija iscrpno razrađuje u svojim radovima O. Boustedt («Die statistischen Probleme der Sozial-ökonomischen Topographie», u: Allg. Statist. Archiv, Bd. 35, Heft 4, 1951.; »Die Stadt und ihr Umland. Eine Untersuchung über das Raumgefüge von Stadtlandschaften», u: Raum und Wirtschaft, Forsch. — und Sitzungsberichte d. Akademie f. Raumf. und Landespl., Bd. III Bremen 1952; »Die Stadtregion; Ein Beitrag zur Abgrenzung städtischen Agglomerationen», u: Allg. Stadt. Archiv, Bd. 37, 1953, str. 11—26; »Die Stadt und ihr Umland», u: Raumforschung und Raumordnung No 1, Bad Godesberg 1953, str. 20—29; »Die Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland», u: Die Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland», Forschungs und Sitzungsberichte der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Band XIV, Raum und Bevölkerung, Bremen 1960.). O. Boustedt kod razgraničenja gradskih regija razlikuje sljedeće zone a) ključno područje, b) urbanizirana zona, c) rubna zona 1 i d) rubna zona 2 (O. Boustedt: »Wesen und Bedeutung der Stadtregionen», u: »Die Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland, Bremen 1960, str. 3). Institut national de la statistique et des études économiques pour la métropole et la France d'outre-mer, Direction regional de Paris («Dalmatione dn l'agglomeration parisienne», Paris 1959.) parisku aglomeraciju dijeli na 4 zone: a) užli gradski okrug, b) širi gradski okrug, c) privlačne zone okupljanja stanovništva i d) industrijske stambene zone. E. Meynen i F. Hoffman («Methoden zur Abgrenzung von Stadt und Umland», u: Geographisches Taschenbuch 1954/55, Wiesbaden 1955, str. 418—424) su predložili terminologiju po kojoj se gradska regija sastoji od 1) jezgro gradske regije, 2) urbanizirana zona, odnosno zona urbanizacije i 3) rubna zona gradske regije. Problemom razgraničenja gradske regije i to posebno na primjeru Kiela, koji kasnije razrađuje u opća gledanja bavi se H. Voigt («Untersuchungen über das Umland der Stadt Kiel», umnoženi manuskript, Remagen 1953., »Abgrenzungsprobleme der Stadtgebiete, Ergebnisse und Methoden von Strukturuntersuchungen der Stadtregion», Köln 1956.). Istu problematiku razrađuje na primjeru Kölna E. Sürp («Methoden zur Abgrenzung von Stadt und Umland. Ergebnisse und Versuche im Kölner Raum», u: Berichte z. dt. Landeskunde 14—1, 1954.), a na primjeru Leipziga H. Arnold («Die Abgrenzung der Stadtlandschaft. Ein Beitrag zur Stadtgeographie und Raumplanung», u: Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde, N.F. 12, Leipzig 1953, str. 71—130). Pregled radova koji tretiraju problematiku odnosa grada i okolice daju P. Schöller («Aufgaben und Probleme der Stadtgeographie», u: Erdkunde, Bd. VII, Heft 1—4, 1953, str. 161—184 i »Beiträge zur geographischen Stadtabgrenzung», u: Raumforschung 14, Jg., Heft 2—3, 1956, str. 168—171), O. Boustedt («Abgrenzung von Agglomerationen im Ausland», u: Raumforschung und Raumord-

— Pojam urbanizacije odgovara uopćenju konstataciji da se radi o određenoj transformaciji jednog područja, ali kod toga s obzirom na prvobitni izgled pejzaža treba imati u vidu dva osnovna oblika urbanizacije: a) urbanizaciju nenaseljenih prigradskih područja, pod kojim se podrazumijeva »stambena kolonizacija« slobodnih površina u okolici grada, a kod koje se najčešće radi o transformaciji jednog nenaseljenog područja u disperzne gradske stambene zone i b) urbanizaciju prvobitno poljoprivrednih područja u kojima od ranije postoje organizirana naselja, koja uzrokuje dalekosežnije promjene jer obuhvaća preorijentaciju postojećih naseljenih jedinica i stanovništva na nove oblike privređivanja i stanovanja. Rezultante navedena dva oblika urbanizacije se međusobno razlikuju. Kod urbanizacije već naseljenih a po gospodarskoj strukturi poljoprivrednih područja se dulje zadržavaju kontrasti; u krajnjoj fazi razvoja u novu strukturu se nužno uklapaju izviesni elementi prvobitne organizacije toga prostora; to se odnosi kako na strukturu prometnog sistema, tako i na parcelaciju, a vrlo često takvi utjecaji dolaze do izražaja i u specifičnim navikama stanovništva.

— Pojam urbanizacije u cjelini, u stvari obuhvaća dva po pokretačkim stimulansima različita oblika urbanizacije: a) »gradsku urbanizaciju« okolice određenog grada, koju stimuliraju tendencije teritorijalnog proširenja grada i b) »ruralnu urbanizaciju«, koju stimuliraju tendencije seoskog stanovništva da se uporedo sa svojom gospodarskom preorijentacijom približi osnovnim navikama života i stanovanja u gradu; »gradska urbanizacija« je uglavnom karakteristična za zemlje sa visokim postotnim udjelom gradskog stanovništva i sa visokim životnim standardom, gdje gradsko stanovništvo teži da stanuje izvan intenzivno izgrađenih zona grada. »Ruralna urbanizacija« je karakteristična za zemlje sa nižim postotnim udjelom gradskog stanovništva, kao i za zemlje u kojima intenzivnija urbanizacija započinje tek nakon što se promet razvio do te mjere da centripetalne snage grada kao privlačnog stambenog prostora općenito počinju slabiti¹⁴³.

nung. Heft 2—3. Bad Godesberg 1956. str. 160—166), R. Klöpffer (»Die deutsche geographische Stadt — Umland — Forschung, Entwicklung und Erfahrungen«, u: Raumforschung und Raumordnung, 14. Jg., Heft 2—3, 1956., str. 92—97), H. Fehre (»Zur Abgrenzung der Stadtregion«, u: Raumforschung und Raumordnung, 14. Jg., Heft 2—3 1956. str. 150—159) i K. Haubner (»Methoden der Raumgliederung, insbesondere im Bericht von Stadt und Umland«, u: Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland, Bremen 1960. str. 113—145). Opću problematiku razgraničenja gradske teritorije, odnosno okolice grada između ostalih tretiraju I. Rubić (»Geografsko određivanje okolice grada«, u: Geografski glasnik XI—XII, Zagreb 1950. str. 46—60), B. Stevanović (»Pojam gradske teritorije u komunalnoj statistici«, u: Statističar br. 44, Beograd 1956.) i V. Rogić (»Problem izvora i primjene metoda za određivanje geografskih međa naših gradova«, u: V Kongres geografa PNRJ, Cetinje 1959. str. 469—480).

143 — Rezultante urbanizacije u zemljama u kojima je proces intenzivnijeg razvoja gradova započeo kasnije, se u određenoj mjeri razlikuju od rezultanti urbanizacije u zemljama gdje je proces radikalne izmjene odnosa broja gradskog i seoskog stanovništva započeo ranije. Prvobitna urbanizacija je zbog slabije

Praćenje suvremenih tendencija razvoja u širem zagrebačkom prostoru pokazuje da unutar cjelokupnog područja koje se pod utjecajem razvoja grada Zagreba urbanizira treba razlikovati:

a) Područje gradske urbanizacije, koje obuhvaća prošireno područje grada Zagreba od Medvednice na sjeveru do uključivo desne obale Save na jugu i od Podsuseda na zapadu do Dubrave na istoku. Iako su na tom području postojala brojna nekada samostalna naselja¹⁴⁴, ona su ili već izgubila ili gube svoju individualnost i postepeno se uklapaju u urbanistički jedinstveni kompleks grada; znatan dio izgadnje otpada na slobodne površine, koje je s obzirom na manje povoljne uvjete za poljoprivredno iskorišćivanje, tek pretvaranje u građevne površine u potpunosti aktiviralo. Proces urbanizacije proširenog gradskog područja Zagreba još nije dovršen, ali čitavo to područje na osnovu građevinske iskoristivosti i funkcionalne povezanosti sa jezgrom Zagreba već danas treba smatrati integralnim dijelom grada. Urbanizaciju neposrednog okolnog područja uz gradsku jezgru Zagreba u stvari treba smatrati sastavnim dijelom prostornog širenja grada Zagreba.

b) Područje ruralne urbanizacije, koje obuhvaća dijelove okoliće Zagreba izvan proširenog gradskog područja Zagreba. To područje s obzirom na dimenzije Zagreba nema uvjeta da postane sastavni dio grada Zagreba¹⁴⁵, te se ne radi niti o teritorijalnom širenju grada niti o razvijanju vangradske periferije, već o određenom specifičnom razvoju jednog vangradskeg područja. Dijelovi okolice Zagreba proživljavaju tokom poslijeratnih godina krupne promjene; komponente toga razvoja se mogu poistovjetiti sa urbanizacijom, s time da tome treba dodati sve one specifičnosti koje proističu iz prvobitno ruralnog karaktera toga područja.

razvijenosti prometnih sredstava bila pretežno orijentirana na neposrednu okolinu grada; suvremene pogodnosti za brzo komuniciranje otvaraju šire mogućnosti za uključivanje prostranijih teritorijalnih kompleksa u metropolitanski organizam grada, što pogoduje širenju tendencija urbanizacije na udaljenija područja. Vremensko zaostajanje pojedinih zemalja uvjetuje da u njima prevladavaju tendencije, »ruralne urbanizacije« nasuprot »gradske urbanizacije«, koja je bila karakteristična za prethodno razdoblje kada se iz objektivnih razloga, uvjetovanih nižim stupnjem komunikativnosti, urbanizacija više odvijala u smislu stvaranja krugova vangradske periferije oko gradskih jezgri.

144 — Vidi: J. Szemán — Mappa Diocesis Zagrabienensis, 1822., Tab. IV (Fot. 1).

145 — Za dalji razvoj Zagreba postoji dovoljno građevinskih površina unutar proširenog gradskog područja, s obzirom da njegovi pojedini dijelovi do 1960. g. nisu bili u potpunosti urbanizirani. Taj teritorij je geografski raznolik do te mjere da pruža pogodnosti za optimalno zadržavanje kao i mogućnosti da zadovolji i maksimalno oprečne tendencije kod odabiranja stambenih zona. Prostriranje dijelova grada od Sljemena do savske aluvijalne ravni je osiguralo optimalnu geografsku predispoziciju Zagreba za razvitak u veliki grad u urbanistički normativni teoretski ograničavaju mogućnost da Zagreb s obzirom na svoju veličinu u bližoj perspektivi izade iz svojih današnjih već proširenih teritorijalnih okvira. Zbog toga tek pojedini manji dijelovi okolice Zagreba i to u daljoj perspektivi mogu postati dijelovi grada Zagreba, te urbanizaciju okolice Zagreba ne treba uspoređivati sa razvojem budućih gradskih predgrada,

Kod prostornog razgraničenja gradske regije Zagreba, treba imati u vidu da se radi o području u kojem prevladava proces urbanizacije; iz te činjenice treba da proisteknu određeni kriteriji na osnovu kojih se jedno takvo područje specifičnog preobražaja može prostorno izdvojiti iz teritorijalnog kompleksa okolice grada u cjelini. Analize određenih unutarnjih strukturalnih i vanjskih pejzažnih i građevinskih obilježja te funkcionalnih odnosa pokazuju, da postoje bitne razlike u razvoju između određenih dijelova okolice Zagreba i preostalog područja okolice grada: :

— Dio okolice grada je funkcionalno i po intencijama svoga gospodarskog razvitka najtijesnije povezan sa gradom Zagrebom. Ovdje se podrazumijeva razvijanje međuovisnosti između pojedinih industrijskih pogona na tom području, gravitaciona povezanost gradskog i vangradskog područja s obzirom na radnu snagu, kao i određeni stupanj ovisnosti vangradskog područja o trgovačkim uslugama i kulturno-prosvjetnim ustanovama na području grada Zagreba.

— Dio okolice grada je u kratkom vremenskom razdoblju doživio krupne vanjske promjene, što posebno dolazi do izražaja kroz definitivno nestajanje elemenata rurističke arhitekture. Suvremena građevinska djelatnost pokazuje da stanovništvo toga područja teži da dostigne »gradske« norme stanovanja; prevladavaju jednoobiteljske jedinice, ali bez dodatnih poljoprivrednih objekata i opreme, koji su bili karakteristični za ruralne stambene jedinice. Znatan dio starih ruralnih stambenih jedinica se u određenoj mjeri rekonstruirala, te brojna naselja proživljavaju krupnu transformaciju u svom vanjskom izgledu.

— Udio poljoprivrednika u ukupnom stanovništvu pojedinih naselja se smanjuje; poljoprivrednici u određenim naseljima više ne predstavljaju većinu stanovništva. Navedena osnovna strukturalna promjena naselja je povezana sa krupnim gospodarskim promjenama na koje u određenoj mjeri utiče i gravitaciona povezanost dijela radne snage sa gradom Zagrebom.

— Kretanje broja stanovnika pojedinih naselja tokom poslijeratnih godina pokazuje tendencije porasta; apsolutni porast stanovništva je veći od prirodnog priraštaja. Pojava imigracionih tendencija i smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva pokazuju da je u toku proces bitnog mijenjanja demografske strukture toga područja.

Analiza razvoja pojedinih dijelova okolice Zagreba pokazuje da su navedene promjene najuočljivije u onim područjima u kojima se:

- bitno mijenja struktura stanovništva i u kojima su
- osigurani osnovni preduvjeti za aktivan porast stanovništva.

Proces razvoja dijelova okolice Zagreba upućuje na izbor određenih kriterija na osnovu kojih se može vršiti teritorijalno raz-

već ju treba smatrati procesom razvijanja jednog vangradskog urbanog kompleksa u sklopu potencijalnog metropolitanskog organizma Zagreba.

graničenje gradske regije. Odabrani kriteriji obuhvaćaju osnovna strukturalna obilježja pojedinih naselja odnosno segmenata okoliše; za stvaranje konačnih zaključaka potrebne su komparacije za određeno vremensko razdoblje, odnosno zbirne usporedbe. Izdvajanje određenih dijelova okoliše u gradsku regiju Zagreba potvrđuje slijedeće osnovne metodološke postavke i kriterije razgraničenja:

1) *Sadržaj analize: naselja pojedinačno*

U gradsku regiju treba uključiti naselja na području uže okoliše grada u kojima je konstatirano:

a) da je udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1953. g. bio niži od 50 posto;

b) da su neposredno povezana sa gradom Zagrebom i predstavljaju sastavni dio jedinstvenog gospodarskog kompleksa koji osim gradskog područja Zagreba obuhvaća i dijelove njegove okoliše;

c) da postoji jasno uočljiva tendencija kratkoročnih promjena u vanjskom izgledu naselja; nova izgradnja pokazuje rezultate napora da se dostignu gradske norme života.

Rezultat: Izdvajanje ključne zone urbanizacije

2) *Sadržaj analize: naselja pojedinačno i zbirna promatranja grupe naselja*

Osim ključnih zona urbanizacije u gradsku regiju Zagreba treba uključiti i ona naselja koja eventualno razdvajaju na osnovu prednjih kriterija izdvojena ključna područja urbanizacije; u spojna područja treba uključiti naselja u kojima:

d) udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u načelu ne prelazi 75 posto uz uvjet da tako razgraničena šira zona urbanizacije promatrana kao cjelina nema više od 60 posto poljoprivrednog stanovništva; spojne zone moraju predstavljati funkcionalnu i gravitacionu cjelinu sa osnovnim područjem urbanizacije.

Rezultat: Izdvajanje spojnih područja

3) *Sadržaj analize: zbirni pregled izdvojenih naselja*

Kao ograničenje za razgraničenje spojnih zona koje se uključuju u gradsku regiju, treba respektirati činjenicu da cjelokupno područje urbanizacije (uža i šira zona urbanizacije) treba da ima slijedeća osnovna strukturalna obilježja:

e) ne više od 50 posto poljoprivrednog stanovništva prema stanju 1961. g.¹⁴⁶

146 — Ovdje postavljenu granicu od maksimalno 50 posto poljoprivrednog stanovništva za pojedina naselja u »osnovnom području urbanizacije« i za »gradsku regiju« kao cjelinu, treba smatrati relativnom s tim da ovaj kriterij treba uspoređivati za prosjekom za Hrvatsku. To znači da je kriterij »do 50 posto poljoprivrednog stanovništva« postavljen u skladu sa općim odnosima 1961. g., te ima ograničeno vremensko trajanje. Usporedo sa promje-

f) apsolutni porast stanovništva viši od prirodnog priraštaja, računajući kao osnovu razdoblje od 1953—1961. g.

Rezultat: korekcije razgraničenja gradske regije

Gradska regija Zagreba ne predstavlja po svojim strukturalnim obilježjima i tendencijama razvoja apsolutno jedinstveno područje. Na osnovu različite geografske predispozicije razvoj pojedinih dijelova okolice Zagreba, se međusobno razlikuje. Razlike se ističu u vremenski neujednačenom pojavljivanju impulsa urbanizacije, kao i donekle različitoj sadržini konstatiranih promjena. Zbog toga unutar kompleksa gradske regije Zagreba treba razlikovati: 1) užu i 2) širu zonu urbanizacije, unutar kojih treba razlikovati a) osnovna i b) spojna područja urbanizacije.

Na osnovu prednjih kriterija gradsku regiju Zagreba sačinjavaju slijedeća naselja:

UZA ZONA URBANIZACIJE

Naselje - područje		Indeks porasta broja stanovnika 1953 do 1961. g. ¹⁴⁷	% udio poljoprivrednog stanovništva 1961. g. ¹⁴⁷	
Osnovno područje (A)	Spojno područje (B)		A	B
Sjeverozapad				
Zaprešić		130,5		16
Šibica		114,5		40
Lužnica		135,8		28
Brdovec		117,6		20
Zdenci		113,0		19
Prudnjice		114,2		20
Prigorje B.		119,7		20
Sav. Morof		130,9		0
D. Laduč		—		26
G. Laduč		113,3		26
Šenkovec		129,2		20
Harmica		111,0		21
Ključ		106,5		19

nom postotnog udjela poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj, treba mijenjati kriterij za izdvajanje područja gradske regije; u protivnom slučaju bi na osnovu smanjenja udjela poljoprivrednog stanovništva što predstavlja opću tendenciju našeg suvremenog razvoja, dolazilo do nerealnih zaključaka o širenju prostora gradske regije. To znači da konstatacijama o promjenjenom odnosu poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva na području Hrvatske u cjelini treba prilagodavati strukturalno-demografski kriterij za razgraničenje gradske regije, s time da udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu treba da bude na području gradske regije za oko 10 posto niži od prosjeka za Hrvatsku. Takva međuovisnost omogućuje trajniju vrijednost razgraničenja i sprečava da opće strukturalne promjene na području Hrvatske ne poremete osnovne metodološke principe razgraničenja gradske regije.

147 — Izvor podataka: cit. rezultati popisa stanovništva.

Sjeverozatok

Sopnica S.	190,6	17
Sesvete	211,5	8
Gajišće	126,3	81
Se'nica S.	138,8	22
Kobiljak	169,2	23
S. Kraljevec	131,8	23
Dugo Selo	136,4	12

Jugozapad

Glogovec	119,7	27
Sv. Klara	149,7	19
Buzin	118,1	29
Lučko	118,1	26
H. Leskovac	170,4	5
Zitarsko	236,6	25
Brestovlje	146,1	14
Sv. Nedjelja	106,6	35
Kalinovica Z.	132,0	18
Strmec	102,8	29
Somobor	123,5	6
Bobovica	104,7	43
Bistrac	135,9	11
Luž	151,0	20
Bregana	196,1	8

Jugolstok

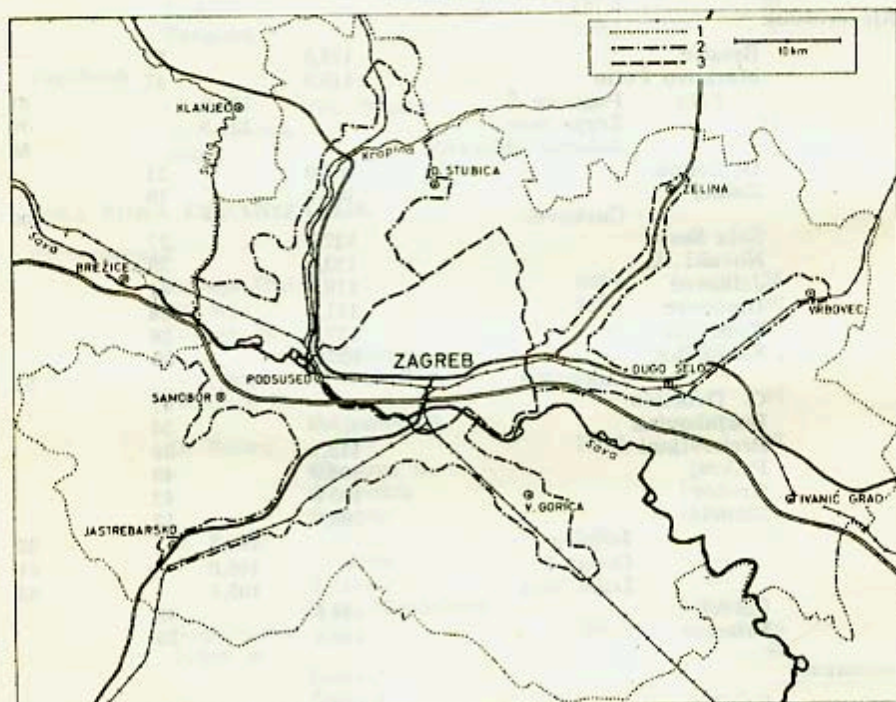
Vel. Mlaka	108,5	62
Vel. Gorica	116,8	11
Pleso	—	47

ŠIRA ZONA URBANIZACIJE**Sjeverozapad**

Drenje Brd.	102,8	26
Javorje	139,1	30
Ivanec B.	—	45
Jablanovec	101,2	61
Novaki Bistr.	—	58
Bukovje B.	—	44
Poljanica B.	—	51
D. Bistra	100,4	37
Oborovo B.	—	52
G. Bistra	100,1	52
Pojatno	113,8	56
D. Pušća	119,8	34
Hrebine	—	50
Ziebec	—	60
Mar. Magdalena	106,6	57
Kupljenovo	102,5	44
Jakovlje	—	45
Luka	—	52
Zejinč	—	52
Igrišće	—	49
Slatina S.	—	38
V. Trgovišće	105,2	41
Mokrice	—	26
Krušljevo S.	—	30
Strmec St.	—	17

Oroslavje	117,7		11
Stub. Toplice	100,4		20
Kapelšček	102,0		25
Andraševac	—		12
D. Stubica	116,4		10
Pavlovec Z.	104,9		15
Zabok	126,5		9
Repovec	115,3		30
Jakuševac Z.	111,1		34
Bragi Z.	107,1		16
Grabrovec	114,3		11
Ťisanić Jarek	111,5		22
Hum Zabočki	103,9		13
Lug Zabočki	129,0		11
Bračak	—		7
Dubrava Z.	—		15
Špičkovina	101,9		20
Grdencl	105,6		38
Stručljevo	100,7		31
	Mirkovec	104,8	52
	Zleč	—	55
Začretje	131,2		21
Sjeveroistok			
Brestje	179,5		27
Markovo Polje	118,5		47
	Popovec S.	120,9	61
	Zerjavinec	124,5	79
	Belovar—Moravče	—	69
D. Zelina	106,0		21
Zelina	106,6		19
	Čurkovec	—	100
Sela Ssv.	137,3		27
Novaki K.	122,0		39
Jelkovec	116,1		41
Dumovec	111,6		38
Kopčevac	137,9		26
Kozinščak	107,5		35
	Lukarišće	105,7	52
G. Dvorišće	—		47
Božjakovina	—		34
Brekovljani	113,1		39
Prikrāj	104,9		43
Gračec	105,9		42
Stančić	164,7		13
	Lojnica	101,4	63
	Greda P.	108,0	61
	Luka Vrb.	105,4	63
Celine	104,8		48
Vrbovec	108,6		39
Jugozapad			
Rakitje	118,1		42
Ježdovec	116,4		40
Novaki	104,7		39
Brezje	108,2		44
Kerestinec	110,8		33
Orešje	106,8		29
	Vrbovec Sam.	100,7	50
	Medsave	108,4	54

	Savraščak	—	62
	Celine Sam.	—	57
	Domaslovec	101,0	48
	Farkaševac	—	43
	Hrastina	120,6	24
	Grudna	103,0	60
	Otok Sam.	109,6	50
	Klokočevac	107,2	49
	Rude	—	28
	Podbrežje	141,6	45
	Otok Zapr.	111,3	55
	Otočec Zapr.	127,6	40
	Botinec	112,5	66
	G. Čehi	107,6	52
	D. Čehi	—	67
	Remetinec	118,6	58
	Blato	130,6	37
	Stupnik	108,2	56
	Obrež	102,9	73
	Rakov Potok	—	44
	Horvati	103,1	87
	Petkov Breg	103,3	29
	Klinča Se'o	132,8	33
	Goji Vrh	104,5	53

Sl. 12 Gradska regija Zagreba

Legenda: Razgraničenja: 1 — okolica Zagreba, 2 — prošireno gradsko područje Zagreba, 3 — Gradska regija Zagreba.

Fig. 12 The urban region of Zagreb

Legend: delimitations (1) the surroundings of Zagreb, (2) the expanded urban area of Zagreb, (3) the urban region of Zagreb.

	D. Desinec	106,5		57
	G. Desinec	102,7		81
Jastrebarsko		115,7	12	
	Hrastje		108,3	82
Gradići		110,8	31	
Kurilovec		113,1	22	
Novo Čiče		107,0	49	
	Staro Čiče		110,4	63
	Vukovina		110,7	51
Mraclin		113,9	45	
Rakitovec		—	22	
Turopolje		150,0	3	

Gradska regija Zagreba obuhvaća područje sa površinom od 709 km² (sl. 12). Na tom je području 1961. g. živjelo 106.792 stanovnika.

Gradska regija Zagreb — Osnovni podaci

Podatak	Područje				Svega
	NW	NE	SW	SE	
Broj naselja¹⁴⁸					
Uža zona	13	7	15	3	38
Šira zona	47	27	36	8	117
S v e g a	60	33	51	11	156
Broj stanovnika 1961¹⁴⁹					
Uža zona	8.931	7.224	14.867	4.423	35.445
Šira zona	31.400	11.039	22.924	5.984	71.347
S v e g a	40.331	18.263	37.791	10.407	106.792
Površina u km²¹⁵⁰					
Uža zona	50	27	67	25	169
Šira zona	240	114	149	37	540
S v e g a	290	141	216	62	709

Gradska regija Zagreba, obuhvaća 155 naselja, od čega 115 naselja čini osnovno područje urbanizacije, dok se u spojnom području koje povezuje osnovne zone urbanizacije nalazi daljih 40 naselja. Uža zona urbanizacije predstavlja uglavnom homogeni teritorijalni kompleks; u nju je kao »spojno područje« uključeno svega 1 naselje koje s obzirom na strukturu stanovništva još nije dostiglo osnovna obilježja urbanizirane jedinice. U spojna područja šire zone urbanizacije naprotiv ulaze brojnija naselja; osnovna područja urbanizacije, kao na pr. sektor Zabok — Oroslavje — Donja Stubica, Zelina, Vrbovec ili Jastrebarsko su znatnije udaljena od proširenog gradskog područja Zagreba i uže zone urbanizacije, te se proces transformacije teritorijalno većih spojnih zona odvija polaganije. U tim relativno većim spojnim zonama uočljive su sve

148 — Konstatacije o broju naselja se zasnivaju na grupiranju naseljenih područja u jedinice — naselja, koje je proveo Savezni Zavod za statistiku (izvor: »Popis stanovništva 1953., Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu«, Beograd 1958).

149 — Izvor podataka: rezultati popisa stanovništva 1961. g.

150 — Površina izračunata na osnovu specijalnih karata (sekcije Zagreb, Samobor, Cazma i Ptuj) u mjerilu 1:100.000).

osnovne promjene karakteristične za urbanizaciju gradske regije Zagreba u cjelini, ali one do 1961. g. nisu u punoj mjeri došle do izražaja u demografskim obilježjima toga područja.

Analiza općih obilježja gradske regije Zagreba kao i njena gospodarska te demografska struktura pokazuje da se radi o međusobno povezanom teritorijalnom kompleksu. Razlike između pojedinih grupa naselja su uglavnom posljedica vremenski neujednačenog razvitka, te ne dovode u pitanje zaključke koji proizlaze iz razmatranja općih tendencija razvoja jednog vangradskog teritorija urbanizacije. Praćenje tendencija razvoja toga područja pokazuje da veći dio naselja ima osnovna strukturalna i funkcionalna obilježja na osnovu kojih ih treba smatrati sastavnim dijelom gradske regije Zagreba.

Naselja gradske regije Zagreba grupirana na osnovu pojedinih kriterija za razgraničenje

Područje	Broj naselja			
	Sa manje od 50% poljoprivrednog stanovništva 1961. g. ¹⁵¹	Sa porastom stanovništva (1953—61) većim od prirodnog priraštaja ¹⁵²	Sa uočljivim promjenama u vanjskom izgledu 1961/52	Funkcionalno uklopljenih u teritorijalni kompleks gradske regije 1961. g. ¹⁵²
Uža zona				
Osnovno područje	37	33	37	37
Spojno područje	—	1	1	1
S v e g a	37	34	38	38
Šira zona				
Osnovno područje	78	45	78	78
Spojno područje	—	14	23	39
S v e g a	78	59	101	117
Gradska regija				
Osnovno područje	115	78	115	115
Spojno područje	—	15	24	40
S v e u k u p n o	115	93	139	155

Relativni odnosi su slijedeći (računajući % udio grupe naselja izdvojene na osnovu određenog kriterija, u ukupnom broju naselja):

- sa udjelom poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu manjim od 50% (1961. g.) 74% naselja
- sa porastom stanovništva višim od prirodnog priraštaja (1953 — 1961. g.) 60% naselja
- sa uočljivim promjenama u vanjskom izgledu (1961. g.) 90% naselja

151 — Zaključci izvedeni obradom osnovnih podataka o rezultatima popisa stanovništva 1953. i 1961. g.

152 — Zaključci se zasnivaju na vlastitim opažanjima i parcijalnim anketama.

— sa konstatiranim funkcionalnim vezama koje ih čine sastavnim dijelom gradske regije 100% naselja

Uspoređenja na osnovu prednje analize omogućuju sagledavanje kompozicione strukture gradske regije Zagreba. Kod stvaranja općih zaključaka treba imati u vidu da znatan dio naselja koja po izvjesnim elementima zaostaju za općim procesom razvoja otpada na manja sela i zaselke; relativno veći broj takvih jedinica u zbirnoj strukturi stanovništva čitavog područja manje dolazi do izražaja.

Promatranje cjelokupnog područja gradske regije Zagreba kao teritorijalne cjeline¹⁵³ pokazuje da se ona bitno razlikuje od preostalog dijela okolice Zagreba i ima osnovna zbirna obilježja karakteristična za područje urbanizacije:

— Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu je 1961. g. iznosio 31,30%¹⁵⁴.

— Indeks porasta broja stanovnika u razdoblju 1953. — 1961. g. je iznosio 114,0¹⁵⁵.

Prednji podaci, uz konstatirane vanjske promjene i funkcionalne odnose, upućuju na zaključak da ovdje izdvojena područja ruralne urbanizacije u okolici Zagreba treba tretirati kao jedinstveni teritorijalni kompleks, kojem s obzirom na povezanost sa gradom najbolje odgovara termin »gradska regija Zagreba«.

Konstituiranje gradske regije Zagreba kroz preobražaj dijelova okolice grada i povezivanje tako formiranog vangradskog urbaniziranog kompleksa sa gradom-jezgrom pokazuje da je u širem geografskom prostoru Zagreba nakon drugoga svjetskog rata započeo razvitak metropolitanskog organizma. Prošireno gradsko područje Zagreba i gradska regija Zagreba tokom posljednjih godina postizavaju viši stupanj funkcionalne homogenosti, te se njihov dalji razvoj odvija uz direktnu gospodarsku, funkcionalnu i urbanističko-kompozicionu međuovisnost. Cjelokupni regionalni kompleks Zagreba, podrazumijevajući kod toga grad i gradsku regiju zajedno, još nije dostigao apsolutnu koheziju; između pojedinih dijelova toga prostora još uvijek postoje znatnije strukturalne razlike¹⁵⁶, te se radi o određenom stadiju razvitka »potencijalnog metropolitanskog područja Zagreba«:

153 — Geografski i funkcionalni faktori upućuju na potrebu da se spojna područja, uz određene konstatacije o njihovom zaostajanju za općim tendencijama razvoja toga prostora, tretiraju kao sastavni dio gradske regije. Cinjenica da o takvim područjima ovisi geografski kontinuitet urbaniziranih zona u okolici grada sama po sebi upućuje na zaključak da se radi o isključivo vremenskom zaostajanju takvih područja za općim razvojem prostora iz kojeg se geografski ne mogu izdvojiti.

154 — U užoj zoni gradske regije Zagreba, udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu je iste godine iznosio 17,5 posto.

155 — U užoj zoni gradske regije Zagreba indeks porasta broja stanovnika za isto razdoblje je iznosio 128,0.

156 — Kod analize procesa urbanizacije u svakom pojedinom području treba imati u vidu da se on odvija u određenim vremenskim ciklusima, a da svaki pojedini ciklus karakteriziraju određene rezultante. Kod stvaranja zak-

Podatak	Prošireno gradsko područje Zagreba	Gradska regija Zagreba	Potencijalno metropolitansko područje Zagreba (2+3)
Broj naselja 1961. g.	55 ¹⁵⁷	155	210
Broj stanovnika 1953. g. ¹⁵⁸	357.456	93.655	451.111
Broj stanovnika 1961. g. ¹⁵⁸	437.660	106.792	544.452
Indeks porasta broja stanovnika 1953—1961. g.	122	114	121
Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1961. g. u % ¹⁵⁹	3	31	8
Površina u km ² ¹⁶⁰	268	709	977
Broj stanovnika na 1 km ² 1961. g.	1.633	151	557

Praćenje evolucije prostora gradske regije Zagreba omogućuje stvaranje osnovnih zaključaka o utjecajima grada na razvoj širih područja¹⁶¹ kao i zaključke o geografskoj predispoziciji pojedinih dijelova okolice grada za uključivanje u metropolitansko područje grada.

2) Evolucija prostora

Urbanizacija poremećuje postepenu evoluciju određenog područja, te dovodi do

a) pojave potpuno novih tendencija razvoja i

b) ranije pojave pojedinih društvenih obilježja, koja su sastavni dio općeg razvitka ali do kojih bi bez specifičnih utjecaja koje uvjetuje blizina grada, moglo doći tek u daljoj perspektivi.

Specifičnosti razvoja karakteristične za gradske regije, čija je pojava uvjetovana urbanizacijom jednog ruralnog područja dolaze do izražaja:

ljučeka treba imati u vidu: a) da jedno područje urbanizacije ne može biti definitivno razgraničeno, osim u slučajevima kada se radi o apsolutnim geografskim granicama (oba'a mora, planinski masiv i sl.) i b) da konstatirane strukturalne promjene nisu konačna rezultanta već određeni stadij jednog složenog razvoja.

157 — Računato se proširenom gradskom jezgrom Zagreba kao jednom jedničicom + 54 naselja unutar proširenog gradskog područja Zagreba, koja su do 1961. g. očuvala izvjesna obilježja individualnosti.

158 — Izvor podataka: citirane publikacije o rezultatima popisa stanovništva.

159 — Postotak izračunat na osnovu podataka o ukupnom poljoprivrednom stanovništvu.

160 — Podatak o površini proširenog gradskog područja Zagreba izračunat na osnovu dokumentacije Zavoda za statistiku NRH u Zagrebu, dok je površina gradske regije Zagreba izračunata na osnovu specijelnih karata.

161 — Teritorijalna definicija potencijalnog metropolitanskog područja Zagreba ukazuje na obim područja čiji razvoj treba planski usmjeravati uporedo sa intencijama perspektivnog razvoja grada; konstatacije o strukturalnim promjenama ukazuju na društvenu problematiku povezanu sa transformacijom jednog područja.

— u demografskim promjenama, uključujući tu strukturalne promjene, natalitet, mortalitet, migracije i gustoću naseljenosti;

— u gospodarskim promjenama, podrazumijevajući tu promjene u profesionalnoj orijentaciji stanovništva, promjene u strukturi poljoprivredne proizvodnje, prevladavanje uloge nepoljoprivrednih djelatnosti, promjenjenu strukturu potrošnje lokalnog stanovništva, promjenjenu strukturu prihoda stanovništva, te promjene u životnom standardu stanovništva;

— u sociološkim promjenama, koje se očituju u promjenama načina života, mijenjanju životnih navika i u većoj socijalnoj pokretnosti stanovništva;

— u promjenama prometno-geografskih odnosa, koje se očituju u bržoj dopuni prometne mreže, u bržem porastu kapaciteta prometnih sredstava, u većem opterećenju prometnog sistema, u porastu učestalosti stalnih dnevnih prometnih veza, te u postepenom uključivanju cjelokupnog područja gradske regije u gradski cestovni prometni sistem i gradsku opskrbno-uslužnu mrežu;

— u promjenama urbanističko-arhitektonskih obilježja naselja, obzirom da se u njima brže razvija standard života, lokalna trgovačko-uslužna mreža, transportne usluge, javne službe i raste gustoća stanovanja; promjene opće urbanističko-arhitektonske strukture su odraz težnji da se određeno vangradsko područje približi određenim pogodnostima života koje postoje na području grada;

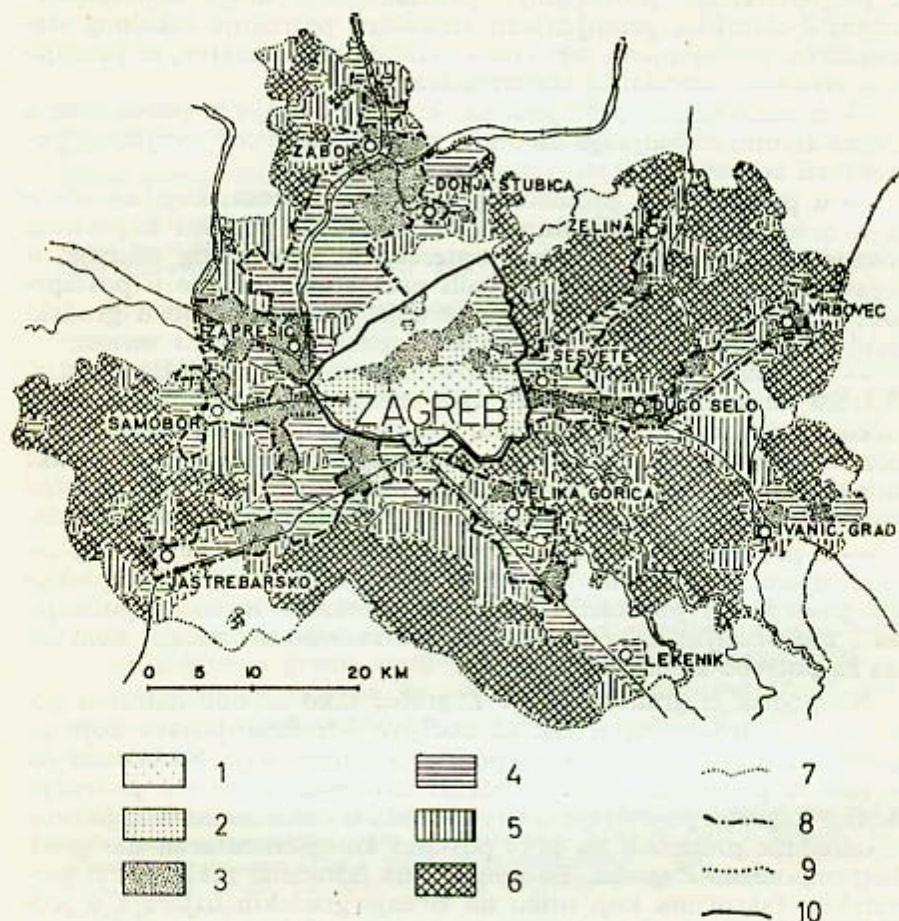
— u promjenama općeg izgleda pejzaža, koje su uvjetovane intenzivnijom izgradnjom na proširenim građevinskim kompleksima, postepenim povećanjem gustoće prometne mreže, regulacijama i melioracijama, te uređenjem rekreativno-turističkih kompleksa za potrebe stanovništva grada.

Na području gradske regije Zagreba, iako se ona nalazi u početnoj fazi urbanizacije, već su uočljive određene pojave koje su općenito karakteristične za sva područja urbanizacije. S obzirom da se radi o početnom stadiju, odrazi urbanizacije se na području okolice Zagreba pojavljuju u prvom redu u onim zonama koje imaju određene prednosti da prve postanu komplementaran dio gradskog organizma Zagreba. To upućuje na određene zaključke o geografskim faktorima koji utiču na širenje gradskih utjecaja u jednom prvobitno ruralnom području i tokom daljeg razvoja na prostornu kompoziciju metropolitanskog organizma grada.

Proces formiranja metropolitanskog organizma karakteriziraju konvergentne tendencije; u određenim elementima razvitka grad i njegova okolica se izravno dopunjuju u skladu sa potrebama da se proširenom urbanom kompleksu osigura određena funkcionalna homogenost:

— U gradu jačaju tendencije smanjivanja gustoće naseljenosti; pristupa se decentralizaciji uslužnih službi što općenito umanjuje prvobitnu pretjeranu atraktivnost glavnog gradskog središta; stambeni kompleksi se nastoje izgraditi i urediti na većim slobodnim površinama što postaje urbanistički normativ koji sam po sebi

destimulira izgradnju unutar gradske jezgre; stanovanje u jedno-obiteljskim zgradama je definitivno prihvaćeno kao jedan od oblika gradskog stanovanja, te nestaje neopravdanog apsolutnog primata koji je u prethodnom razdoblju pripadao višetažnoj stambenoj iz-

Sl. 13 Struktura stanovništva okolice Zagreba — udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1953. g.

Legenda: Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu: 1 — do 10%, 2 — 11—25%, 3 — 26—50%, 4 — 51—75%, 5 — 76—90%, 6 — 90—100%, 7 — granice oko'ice Zagreba, 8 — granice gradske regije Zagreba, 9 — uža zona urbanizacije, 10 — prošireno gradsko područje Zagreba.

Fig. 13 The population structure in the surroundings of Zagreb. Percentage of the agrarian compared with the total population in 1953.

Legend: the agrarian population in per cent of the total population (1) up to 10 per cent, (2) 11—25 per cent, (3) 26—50 per cent, (4) 51—75 per cent, (5) 76—90 per cent, (6) 90—100 per cent, (7) boundary of the surroundings of Zagreb, (8) boundary of the urban region of Zagreb, (9) the narrower zone of urbanization, (10) the expanded urban area of Zagreb.

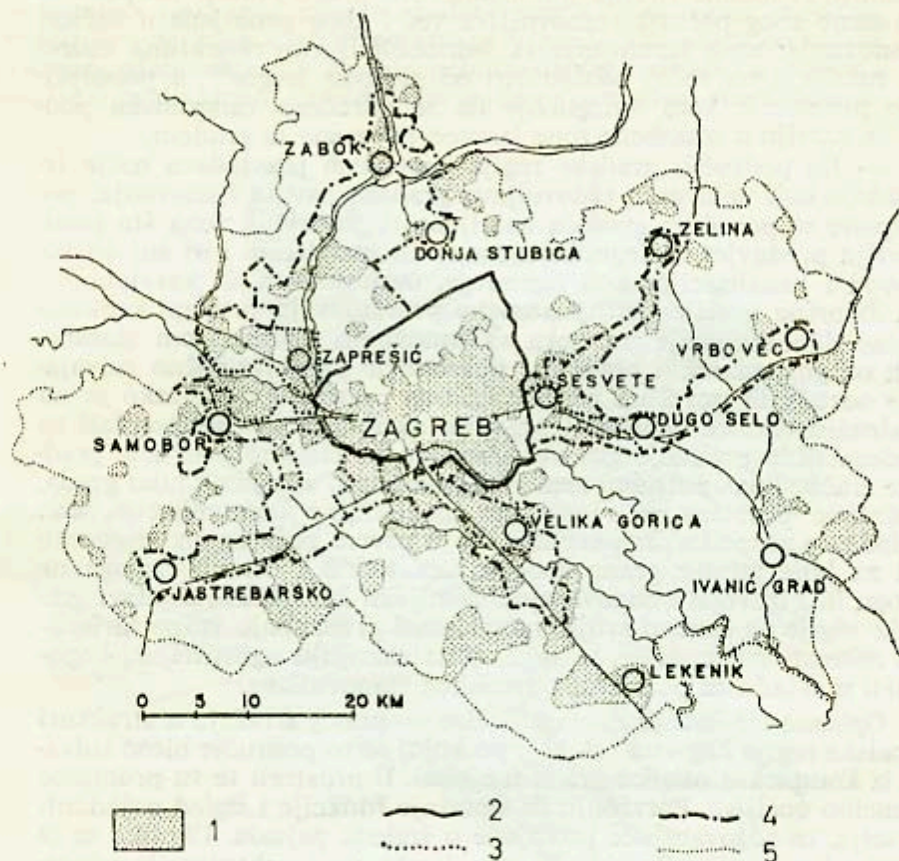
gradnji; radikalno širenje stambenih zona grada postaje neophodno ne samo zbog porasta stanovništva već i zbog promjena u načinu stanovanja; zone stanovanja sa jednoobiteljskim objektima nužno se razvijaju na većoj udaljenosti od gradske jezgre¹⁶², a poboljšanje prometnih veza omogućuje da se određena vangradska područja razviju u stambene zone izravno povezane sa gradom.

— Na području gradske regije postepeno prevladava način izgradnje koji uglavnom zadovoljava gradske navike stanovanja; postepeno se povećava gustoća naseljenosti građevnih zona što predstavlja preduvjet za izgradnju osnovnih instalacija kao što su vodovod i kanalizacija; kod izgradnje, umjesto ranijih karakteristika amorfne naseljenosti, postepeno prevladavaju principi funkcionalne diferencijacije prostora sa osnovnom distinkcijom stambenih od gospodarskih površina; posebno je karakteristično izdvajanje određenih površina rezerviranih za potrebe grada; tako se na području okolice odabiru i pravnim aktima fiksiraju rezervati za vodozaštitno područje gradskog vodovoda, zaštitno područje gradske zračne luke, potrebni zemljišni kompleksi za rječnu luku grada, potrebne površine za regionalne magistralne komunikacije, kao i dodatne gospodarske površine i to u prvom redu za one djelatnosti za koje unutar grada zbog urbanističkih i ostalih razloga ne mogu biti izdvojeni odgovarajući zemljišni kompleksi; dijelovi gradske regije na osnovu svojih mogućnosti preuzimaju važne turističko-rekreativne funkcije, te se u njima razvijaju ugostiteljski kapaciteti u skladu sa potrebama gradskog stanovništva.

Opisane tendencije razvoja dolaze do punog izražaja u strukturi gradske regije Zagreba (sl. 13), po kojoj se to područje bitno izdvaja iz kompleksa okolice grada u cjelini. U prostoru te su promjene vizuelno uočljive. Potvrđuju ih današnje funkcije i izgled pojedinih naselja, te odgovarajuće promjene u izgledu pejzaža. Ukoliko se iz kompleksa okolice Zagreba¹⁶³ izdvoji uža zona urbanizacije odnosno cijela gradska regija Zagreba kako je ovdje razgraničena, preostali dio okolice pokazuje znatno oprečna strukturalna obilježja od onih konstatiranih za područje gradske regije:

162 — Zagreb se u stvari već tokom druge polovine 19. stoljeća počeo razvijati izvan svojih tadašnjih »gradskih« okvira (L. Dobronić: »Periferija Zagreba u 19. stoljeću«, u: »Iz starog i novog Zagreba II«, Zagreb 1960. str. 271—309). Ipak se sve do drugog svjetskog rata širenje stambenih zona Zagreba izvan proširene gradske jezgre smatralo socijalnim problemom koji nije izravno povezan sa kompleksnom problematikom razvoja grada. Razvítak pauperizirane periferije južno, zapadno i istočno od gradske jezgre je u znatnoj mjeri usponavao širenje stambenih zona za jednoobiteljske zgrade u tim pravcima; jedino sjeverno od gradske jezgre došlo je do normalnog razvitka stambene zone sa nižom gustoćom naseljenosti. Zagrebačka Dubrava je bila jedino svjesno koncipirano naselje individualnog stanovanja, kojemu su počam od osnovne koncepcije bili osigurani urbanističko-komunalni preduvjeti da postane sastavni dio grada (V. Ladović: »Pregled razvoja Zagrebačke Dubrave«, u: »Iz starog i novog Zagreba II«, Zagreb 1930. str. 299—309).

163 — Upoređivani podaci o strukturi okolice Zagreba su u skladu sa ranije datom teritorijalnom definicijom toga područja.

Sl. 14 Kretanje broja stanovnika na području okolice Zagreba u razdoblju 1880—1953. g. — zone konstantnog porasta stanovništva. Kao vremenske jedinice uzeta su razdoblja 1880—1910, 1910—1931, 1931—1948 i 1948—1953. Uočljivi su utjecaji grada Zagreba i prometnih faktora na prostornu dispoziciju područja sa porastom stanovništva.

Legenda: 1 — područja sa porastom broja stanovnika, 2 — granica proširenog gradskog područja Zagreba, 3 — uža zona urbanizacije, 4 — granica gradske regije Zagreba, 5 — granica okolice Zagreba.

Fig. 14 The numerical population changes in the surroundings of Zagreb from 1880 to 1953. The zones of continuous numerical increase. As time units were taken the periods 1880—1910, 1910—1931, 1931—1948 and 1948—1953. The influences of Zagreb and of the transport facilities upon the distribution of the areas with numerically increased populations are obvious.

Legend: (1) areas with numerically increased population, (2) boundaries of the expanded District of Zagreb, (3) the narrower zone of urbanization, (4) boundaries of the urban region of Zagreb, (5) boundaries of the surroundings of Zagreb.

Elementi upoređenja	Područje ¹⁶⁴		Preostali dio okolića Zagreba	
	Užja zona urbanizacije	Gradska regija	Izvanužja zona urbanizacije	Izvanužja dijela regije
Površina u km ²	169	709	2759	2219
Broj naselja	38	155	658	540
Broj stanovnika:				
1953. godine	27636	93656	238578	172609
1961. godine	35445	103792	237777	166430
Indeks kretanja broja stanovnika 1953—1961	128	114	99,6	96,4
Gustoća naseljenosti na 1 km ² 1961. g.	210	151	86	75
Prosječna površina u km ² koja otpada na 1 naselje	4,45	4,57	4,19	4,11
Prosječni broj stanovnika koji je otpadao 1961. g. na 1 naselje	933	689	361	308
Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu	17,5	31,3	60,5	70,1

Za dijelove gradske regije Zagreba karakterističan je konstantan porast broja stanovnika već od kraja 19. stoljeća (sl. 14). U razdoblju 1953—1961. g. prosječni porast broja stanovnika je bio najviši u užoj zoni urbanizacije, a na cijelom području gradske regije u cjelini je bio iznad prosječnog prirodnog priraštaja (sl. 15). Preostali dio okolića Zagreba karakterizira minimalan porast broja stanovnika koji se može smatrati stagnacijom. Gustoća naseljenosti je općenito u porastu na cijelom području gradske regije, a posebno u užoj zoni urbanizacije. Prosječni broj stanovnika koji otpada na 1 naselje je 1961. g. bio najviši u užoj zoni urbanizacije, a znatno niži u preostalom dijelu okolića Zagreba. Kada se to usporedi sa podatkom da kod prosječne površine koja otpada na 1 naselje između gradske regije i preostalog dijela okolića postoje male razlike, dolazi se do zaključka da je u naseljima na području gradske regije općenito došlo do veće koncentracije stanovništva. Posebno su karakteristične strukturalne razlike koje postoje između gradske regije i preostalog dijela okolića Zagreba. U užoj zoni urbanizacije na poljoprivredno stanovništvo je otpadalo 1961. g. svega 17,5 posto, na području cijele gradske regije 31,3 posto, a na preostalom području okolića Zagreba čak 70,1 posto od ukupnog broja stanovnika.

Veća gustoća naseljenosti i strukturalne promjene utiču na brže mijenjanje izgleda naselja na području gradske regije Zagreba. Nekadnja poljoprivredna naselja, ukoliko u njima nije došlo do raz-

164 — Izvor podataka o stanovništvu i broju naselja: citirani rezultati popisa stanovništva 1953. i 1961. g.; osnovni podaci o površini okolića Zagreba: »Političko-teritorijalna podjela i imenik naselja«, Zagreb 1956.; površina gradske regije Zagreba izračunata na osnovu specijalnih kazeta.

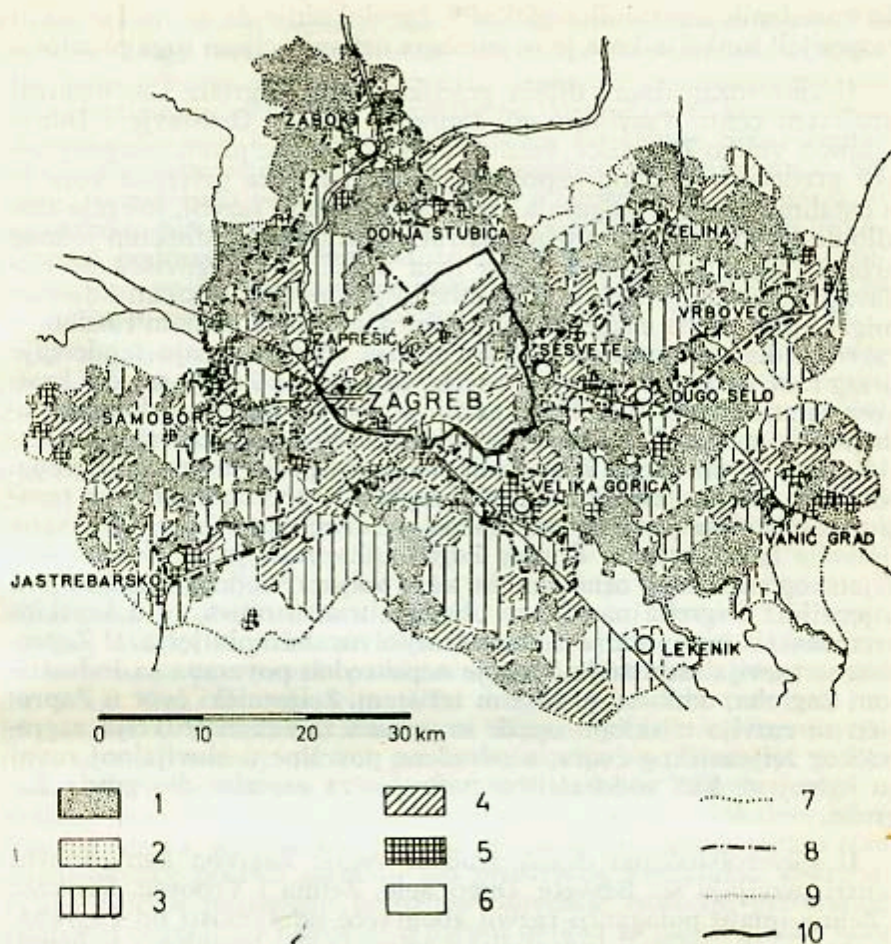
voja lokalne industrije, poprimaju osnovna obilježja pretežno stambenih jedinica. Proces transformacije nekada samostalnih a po prvobitnoj gospodarskoj orijentaciji poljoprivrednih naselja u stambene jedinice koje treba da predstavljaju sastavni dio funkcionalno jedinstvenog regionalnog kompleksa Zagreba, još nije u potpunosti dovršen. U većini naselja još nije došlo do odgovarajuće koncentracije stanovništva¹⁶⁵, koja bi u većoj mjeri stimulirala bržu preraspodjelu funkcija između grada i gradske regije. Razvoj od malih individualnih naselja u veće urbanističke cjeline, i prijelaz od jedne aforfne mreže naselja na određeni sistem međusobno diferenciranih jedinica¹⁶⁶, predstavlja osnovno obilježje urbanizacije jednog prvobitno ruralnog područja.

Na području gradske regije Zagreba, i to pretežno kao rezultanta razvoja nakon drugog svjetskog rata, izdvojio se osnovni sistem centara koji čine: Zaprešić, Sesvete, Dugo Selo, Velika Gorica, Donja Stubica, Zelina i Vrbovec u široj zoni urbanizacije. Samobor, Velika Gorica, Dugo Selo, Zelina, Vrbovec i Donja Stubica su kroz određeni vremenski period vršili funkcije upravnih centara višeg stupnja¹⁶⁷, ali su za njihov razvoj daleko važniji bili stimulanzi koji su proistekli iz prenošenja gospodarskih i pojedinih drugih funkcija Zagreba na njegovu okolicu. O tome najbolje govori činjenica da su pojedina naselja još u 19. stoljeću preuzela upravne funkcije, a da su se tendencije njihovog progresivnog razvoja pojavile tek nakon što su se impulsi razvoja Zagreba proširili na dijelove njegove okolice. Posebno je karakteristično da je usporedo sa porastom važnosti prostora u okolici Zagreba, došlo do dopune sistema lokalnih centara; u taj sistem su se uključila pojedina po funkciji ranije manje značajna a po strukturi pretežno poljoprivredna naselja, kao što su: Zaprešić, Sesvete, Zabok i Oroslavje. Tokom razvoja nestaje razlika koje su u skladu sa prvobitnim funkcijama postojale izme-

165 — Unutar šireg urbaniziranog kompleksa osnovnu jedinicu predstavlja »susjedstvo«. Susjedstvo je osnovna stambena zajednica stanovništva koja u svom sastavu ima osnovne opskrbeno-uslužne djelatnosti i službe. Općenito se smatra da takva jedinica-susjedstvo treba imati maksimalno 7—10.000 stanovnika. Pojedini autori smatraju da osnovna stambena jedinica, ukoliko se želi razviti u zaokruženu funkcionalnu cjelinu mora biti još i znatno veća (C. L. a u w e i sur.: »Paris et agglomeration parisienne I. L'espace social dans une grande cité«, Paris 1952. str. 60; M. Q u o i s t: »L'homme dans la ville«, Paris 1952.).

166 — Za ruralna područja je karakterističan sistem naselja u kojem se iz funkcionalno uglavnom identičnih poljoprivrednih jedinica izdvajaju samo trgovišta. Usporedo sa urbanizacijom, koju prati porast gustoće stanovanja, javlja se potreba ponovne funkcionalne klasifikacije naselja, a tim što se tokom daljeg razvoja izdvajaju viši od osnovnih centara, te jedinice sa proizvodnim djelatnostima od isključivo stambenih jedinica. Na taj način se vrši određena namjenska distribucija prostora i klasifikacija osnovnih urbanističkih mikrojedinica po funkcijama. Na području gradske regije Zagreba mogu se konstatirati početni oblici takve složene interne strukture, što posebno dolazi do izražaja u diferenciranom razvoju naselja toga područja.

167 — Citirana naselja su prije nove teritorijalno-upravne podjele izvršene 1955. g. bila sjedišta kotareva.

Sl. 15 Kretanje broja stanovnika na području okolice Zagreba u razdoblju 1848—1953. g. izraženo u relativnim vrijednostima.

Legenda: % porasta odnosno smanjenja broja stanovnika: 1 — područja u kojima se broj stanovnika smanjio, 2 — područja u kojima je broj stanovnika ostao nepromijenjen, 3 — porast 0,1 — 1,0; 4 — porast 1,1 — 5,0; 5 — porast više od 5,1%; 6 — nenaseljena područja; 7 — granica uže zone urbanizacije; 8 — granica gradske regije Zagreba; 9 — granica okolice Zagreba, 10 — granica proširenog gradskog područja Zagreba.

Fig. 15 Changes in the number of population in the surroundings of Zagreb from 1848 to 1958 expressed in relative values Legend, percentages of increase and decrease in the number of inhabitants (1) areas where the number of the inhabitants decreased, (2) areas where the number of the inhabitants remained unchanged, (3) increase of 0.1 — 1.0, (4) increase of 1.1 — 5.0, (5) increase over 5.1 per cent, (6) areas without settlements, (7) boundary of the narrower zone of urbanization (8) boundary of the urban zone of Zagreb, (9) boundary of the surroundings of Zagreb, (10) boundary of the expanded urban District of Zagreb.

du navedenih centralnih naselja¹⁶⁸, što dokazuje da se radi o novoj raspodjeli funkcija koja je uvjetovana urbanizacijom toga prostora.

U sjeverozapadnom dijelu gradske regije Zagreba kao osnovni društveni centri razvijaju se: Zaprešić, Zabok, Oroslavje i Donja Stubice. Veliko Trgovišće, iako za to ima osnovne prometno-geografske prednosti, se zbog nepostojanja industrijske privrede koja je u ostalim centrima osigurala stimulanse za brži razvoj, još nije razvilo do mjere da bi se moglo smatrati formiranom jedinicom jednog urbaniziranog kompleksa. Zbog toga u Velikom Trgovišću prevladavaju tendencije razvoja u stambenu jedinicu sa visokim udjelom migrirajuće radne snage. Donja Stubica se u prethodnom razdoblju razvijala kao upravni centar, a u novije vrijeme jačaju tendencije bržeg razvijanja privrednih funkcija. Oroslavje i Zabok su se u kratkom vremenskom razdoblju razvili iz seoskih naselja u lokalne industrijske centre. Do takvog je razvoja došlo pod izravnim utjecajima koji su proistekli iz gospodarskog prosperiteta grada Zagreba. Naročito nakon 1955. g. u Zaboku započinje proces intenzivne transformacije naselja, koje postepeno preuzima proširene društvene funkcije za širi prostor Donjeg Zagorja. Zaprešić je sve do drugoga svjetskog rata imao osnovna obilježja poljoprivrednog naselja: pod utjecajima Zagreba naselje se ubrzano transformira, te u kratkim vremenskim intervalima nestaje ranijih ruralnih obilježja. U Zaprešiću se razvija industrija, koja je neposredno povezana sa industrijom Zagreba, odnosno gradskim tržištem. Željeznički čvor u Zaprešiću se razvija u sklopu općih smjernica za rekonstrukciju zagrebačkog željezničkog čvora, a određene površine u aluvijalnoj ravni su izdvojene kao vodozaštitno područje za zapadni dio grada Zagreba.

U sjeveroistočnom dijelu gradske regije Zagreba kao osnovni centri razvijaju se: Sesvete, Dugo Selo, Zelina i Vrbovec. Vrbovec i Zelina imaju polaganiji razvoj zbog veće udaljenosti od Zagreba. U oba naselja postoji industrijska privreda. Prehrambena industrija u Vrbovcu je izravno upućena na tržište u Zagrebu, a centralni dio naselja već je poprimio osnovna obilježja urbane jezgre, od koje se tendencije urbanizacije u skladu sa porastom gospodarskog značenja naselja šire na okolno područje. U Zelini je posebno naglašena turističko-rekreativna funkcija naselja. Kupalište u Zelini je sastavni dio turističko-rekreativne mreže grada Zagreba. Intenzitet prometne cirkulacije sa Zagrebom je u stalnom porastu. Dugo Selo se u bližoj prošlosti jedino na osnovu upravnih funkcija razlikovalo od svoje šire poljoprivredne okolice; tokom poslijeratnih godina doživljava radikalne promjene; prednje se odnosi kako na gospodarsku strukturu naselja tako i na njegov vanjski izgled.

168 — U novom sistemu centara Zaprešić postaje ravnopravan Dugom Selu, a Zabok — Donjoj Stubici. Pojedina ranije manje značajna naselja, na osnovu promjena koje su izazvane prostornim razmještajem industrije, dobivaju veće značenje od nekadašnjih upravnih centara u tom području.

U naselju se razvija industrijska privreda izravno povezana sa Zagrebom; Dugo Selo je uključeno u gradsku prometnu cirkulaciju koju održava gradsko prometno poduzeće te predstavlja dio uže urbanizirane zone, koja se pruža od istočne međe grada Zagreba preko Sesveta i Sesevskog Kraljevca do Dugog Sela. Unutar navedenog urbaniziranog kompleksa posebno značenje imaju Sesvete. Industrijski pogoni u Sesvetama i Sesevskom Kraljevcu su neposredno povezani, čak i u upravnom pogledu, sa srodnim industrijskim poduzećima u Zagrebu. Iz lokalnog prometnog čvora, koji je inicirao pojavu prvobitnog poljoprivrednog naselja, Sesvete se razvijaju u važnu gospodarsku jedinicu gradske regije Zagreba.

U jugoistočnom dijelu gradske regije Zagreba osnovni je centar Velika Gorica. Naselje ima dulju trgovišno-upravnu tradiciju. Za okolice Zagreba je karakteristično da su tradicionalni trgovišni centri imali sporiji razvoj ukoliko se radilo o bitnijem mijenjanju njihove prvobitne društvene strukture. Razlozi leže u činjenici da su se u razdoblju intenzivnijeg investiranja nakon prvog svjetskog rata za lokaciju sitno kapitalističkih pogona odabirala u prvom redu nerazvijena naselja; bitne su bile eventualne prednosti prometnog položaja. Tako su kroz to razdoblje izgrađeni industrijski pogoni u Zaboku i Oroslavju, a ne u Donjoj Stubici.¹⁶⁹ U neposrednoj okolini Zagreba na lokaciju industrije su utjecale prednosti koje su se postizavale približavanjem industrijskih pogona gradu. Zbog toga se industrija prije drugog svjetskog rata razvijala pretežno u Sesvetama, a manje u Dugom Selu. Pod sličnim uvjetima u jugoistočnoj okolini grada industrija se pojavljuje ranije u Sv. Klari, Remetincu i Stupniku koji su bliže Zagrebu, nego u Velikoj Gorici¹⁷⁰. Velika Gorica ima dulju tradiciju lokalnog društvenog centra, pa je nakon razvoja gradskih prometnih veza u tom dijelu okolice postala sastavni dio proširenog kompleksa Zagreba. Velika Gorica postepeno preuzima određene funkcije proširenog gradskog organizma Zagreba; u njenoj okolini se nalazi zračna luka grada, a kod Male Mlake glavno vodoopskrbno područje Zagreba, te je ovaj prostor izravno povezan sa gradom Zagrebom.

Jastrebarsko i Samobor su osnovni centri jugozapadnog dijela gradske regije Zagreba. Jastrebarsko se pod sličnim okolnostima kao i Velika Gorica, kasnije uključilo u gospodarski kompleks Zag-

169 — Mogućnosti osigurenja potrebne radne snage su u sva tri navedena naselja bile uglavnom iste, ali bi zbog višeg stupnja razvijenosti naselja lokacija u Donjoj Stubici s obzirom na troškove za radnu snagu bila manje rentabilna. Na lokaciju industrije u Oroslavju djelimično je utjecala i činjenica da su tamo postojala dva dvorca u dobrom građevinskom stanju, od kojih je jedan bio preuređen u tvornički pogon, a drugi je tadašnji investitor Prpić pretvorio u svoju rezidenciju.

170 — Manje naglašene potrebe za preorijentaciju dijela stanovništva na rad u industriju bile su jedan od razloga da je razvoj industrije u Velikoj Gorici započeo znatno kasnije nego na pr. u Oroslavju i Zaboku, gdje je viši stupanj agrarne prenaseljenosti u razdoblju između prvog i drugog svjetskog rata stimulirao razvoj manjih industrijskih pogona.

reba. Uz već istaknutu individualnost koja je karakteristična za sva trgovišta u okolici Zagreba, kod Jastrebarskog je na takvu relativnu izoliranost utjecala i veća prometna udaljenost od Zagreba. Tokom posljednjih godina u Jastrebarskom se razvijaju gospodarske i određene specijalne funkcije koje ga definitivno uključuju u regionalni kompleks grada Zagreba¹⁷¹. Samobor je najrazvijenije lokalno središte na području gradske regije Zagreba. Razvoju Samobora su pogodovali specifični pozitivni preduvjeti, koji su proistekli iz gospodarske i kulturne tradicije naselja, te višestrukih prednosti za izravnu povezanost sa gradom. U prethodnom razdoblju povezivanja sa gradom Zagrebom je prevladavalo značenje turističko-rekreativnih veza za što Samobor i okolica imaju povoljne uvjete; u kasnijem razdoblju raste značenje gospodarskih veza. Zbog toga povezanost Samobora sa Zagrebom ima najdulji vremenski kontinuitet, što se odrazilo na viši stupanj razvijenosti toga naselja u cjelini. Samobor se u prošlosti razvijao u prvom redu kao gospodarsko središte¹⁷², a upravno-političke funkcije se javljaju kasnije u već formiranom gospodarskom središtu; zbog toga se Samobor razlikuje od ostalih tradicionalnih upravnih centara u okolici Zagreba, kao što su Velika Gorica, Jastrebarsko, Donja Stubica i Zelina, u kojima je tek na osnovu porasta gospodarskog značenja što je bilo inicirano razvojem Zagreba, moglo doći do bržeg općeg progressa.

Od navedenih lokalnih centara na području gradske regije Zagreba jedino Samobor ima osnovna obilježja grada¹⁷³. Ostala centralna naselja ne pokazuju tendencije da se razvijaju u individualna gradska naselja¹⁷⁴. Blizina velikog grada destimulira razvoj samostalnih gradskih naselja, jer faktor racionalnosti uvjetuje prepu-

171 — Još kod teritorijalno-upravnog razgraničenja provedenog 1955. g. odnos Jastrebarskog prema Zagrebu je bio u tolikoj mjeri nejasan, da ono nije bilo uključeno u kotar Zagreb, već u kotar Karlovac. Nakon ponovne analize funkcionalnih i gospodarskih odnosa Jastrebarskog prema zagrebačkom gospodarskom kompleksu, dolazi do revizije teritorijalno-upravnih odnosa, te je početkom 1961. g. općina Jastrebarsko priključena »Gradu Zagrebu« (teritorijalno-upravni pojam »Grad Zagreb« ovdje odgovara pojmu »Kotar Zagreb«).

172 — Tokom prve polovine 19. stoljeća u Samoboru i njegovoj okolici još je uvijek prevladavalo značenje rudarstva i to na osnovu eksploatacije željeza na mjestima nekadašnje eksploatacije bakra u Rudama. Neposredno nakon opadanja značenja rudarstva pojavljuju se prve industrijske djelatnosti (drvena industrija proizvodnja stakla i industrija građevinskog materijala).

173 — U našoj zemlji ne može se primijetiti jednostavna statistička diferencijacija grada od sela na osnovu broja stanovnika. I u našim prilikama najtačnija je konstatacija da je za »...geografa najznačajniji kriterij za definiciju urbanog nasuprot neurbanog naselja funkcija koju dato naselje vrši za područje izvan njegovih granica« (P. James i C. Jones: »American Geography: Inventory and Prospect«, Syracuse 1954., str. 145—146). U načelu se urbano naselje razlikuje od ruralnog po a) raznorodnosti funkcija i b) po morfološkoj mještanjenosti koja proističe iz potrebe da se vrši zonska distribucija gradskog prostora za pojedine namjene. Ovim osnovnim razlikama treba podrediti statističke kriterije.

174 — Donja Stubica i Velika Gorica su u bližoj prošlosti pokazivali tendencije da se razvijaju u samostalna urbana naselja, ali su njihove unutarnje gos-

štanje određenih funkcija Zagrebu¹⁷⁵. Takve tendencije predstavljaju specifičnu popratnu pojavu urbanizacije. Centralna naselja na području gradske regije Zagreba se razvijaju u trgovačko-uslužne i lokalne proizvodne centre pojedinih urbaniziranih zona, za koje vrše određene gospodarske i opće društvene funkcije. Ona redovito ne predstavljaju izrazito razgraničene urbane jedinice, već se tokom razvoja uklapaju u prostorno šire urbanizirane komplekse. Unutar opisanog sistema centara posebno se izdvaja jedino Samobor.

Samobor je jedino centralno naselje na području gradske regije Zagreba koje ima izvjesna obilježja samostalnosti. Prometna udaljenost centra Samobora od centra Zagreba iznosi 21 km, te se ne radi o prometnim faktorima koji bi uvjetovali takvo izdvajanje Samobora; specifični društveni faktori, a posebno gospodarska i kulturna tradicija naselja su osigurali preduvjete za poseban položaj Samobora unutar prostora gradske regije Zagreba¹⁷⁶. Primjer Samobora pokazuje da naselja koja su kroz dulje vremensko razdoblje samostalno vršila značajnije gospodarske i upravne funkcije i nakon što dođu u određenu ovisnost o općem razvoju grada — jezgre u čijoj se domeni utjecaja nalaze, ne gube u potpunosti svoju individualnost. Suvremeni odnosi prema Zagrebu kao i tendencije razvitka pokazuju da je Samobor satelitski grad¹⁷⁷. Osnovna obilježja Samobora kao satelitskog grada obuhvaćaju:

podarske snage za takav razvoj bile nedovoljne. Tokom posljednjih godina Jastrebarsko i Zabok pokazuju slične tendencije, ali i u ovom slučaju gospodarski stimulansi proizlaze iz općeg razvitka proširenog gospodarskog kompleksa Zagreba, što samo po sebi u određenoj mjeri negira individualnost ovih naselja.

175 — Kod programskog dimenzioniranja raznih specijaliziranih službi u Zagrebu, redovito se računa sa potrebama stanovništva u užoj okolici grada jer manje prometne udaljenosti čine nepotrebnim da se određene specijalizirane službe razvijaju na više lokaliteta. To se posebno odnosi na kulturno-prosvjetne i zdravstvene ustanove višeg stupnja.

176 — Vidi — S. Zuljić: »Samobor — geografska uvjetovanost položaja i funkcije«, u: Geografski glasnik XIV—XV, Zagreb 1953. str. 101—111.

177 — U stranoj literaturi se za gradove na području gradskih regija, već prema osnovnoj sadržini odnosa prema gradu-jezgri, upotrebljavaju razni termini kao što su: »Satelite«, »Trabant«, »Schlafstadt«, »Gartenstadt«, »Städtische Ableger« i dr. (Vidi: W. Werner: »Stadtländschaft, Stadtregion, Regionalplanung. Kritische Bemerkungen zur Bedeutung regionaler Begriffe«, u: »Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland«, Raum und Bevölkerung 1, Bremen 1960. str. 91—112). Kao osnovno treba konstatirati razlike koje postoje između planiranih »odušnih gradova« i onih gradova koji su se nakon određenog razdoblja samostalnog razvoja uklopili u metropolitanski organizam jednog velikog grada. Kao primjer planiranih odušnih gradova mogu poslužiti satelitski gradovi u okolici Londona i Nowa Hufa kod Krakowa (vidi: A. Ciborowski: »L'urbanisme polonais«, Varšava 1956.). Razvoj planiranih odušnih gradova je rezultat svjesne akcije da se kroz osamostaljenje jednog predgrada ili izgradnjom potpuno nove urbane jezgre, riješi problem pretjerane koncentracije stanovništva, odnosno gospodarskih funkcija u gradu-jezgri. Zbog toga je za takva naselja gotovo redovito karakterističan visoki stupanj »specijalizacije«. Grad-jezgra u takvim slučajevima najčešće zadržava »cen-

— određeno preklapanje elemenata ovisnosti o gradu jezgri sa elementima samostalnosti u pogledu funkcija koje vrši za svoje neposredno gravitaciono područje;

— određeni kontinuitet razvoja kod čega je karakteristično da proširenje utjecaja Zagreba ne umanjuje prvobitno značenje Samobora kao lokalnog gravitacionog centra; utjecaji Zagreba samo modificiraju značenje Samobora¹⁷⁸.

— porast stanovništva, koji je iznad prosjeka za vangradske zone urbanizacije¹⁷⁹, na što utiče veća privlačnost urbane jezgre Samobora formirane u prethodnom razdoblju¹⁸⁰.

Kao jedna od najuočljivijih pojava povezana sa urbanizacijom dijelova okolice Zagreba, ističe se postepeno nestajanje jasnog

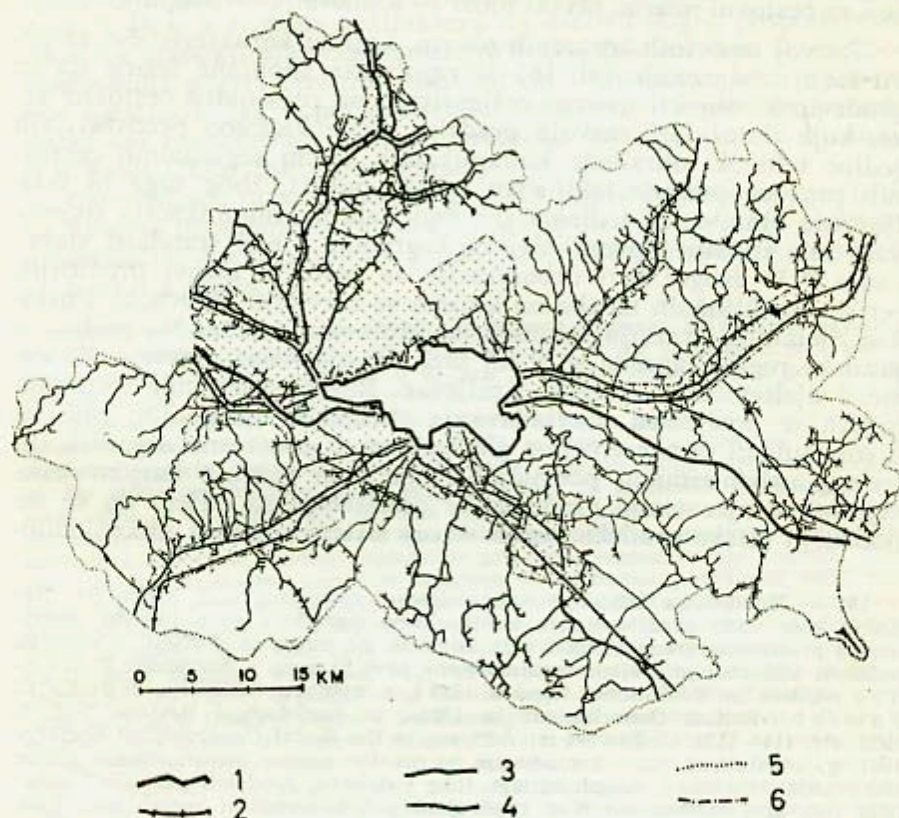
tralne kontrolne ustanove« (C. Huntington i A. Carlson: »The Geographic Basis of Society«, New York 1938. str. 412). Obratan je slučaj kada jedna već u prethodnom razdoblju formirana urbana jezgra tokom normalnog razvoja preuzme određene funkcije izdvojene iz grada-jezgre i na osnovu promjena međudnosa postane satelitski grad. Razvijanjem planiranih satelitskih gradova u okolici Londona postigla se uglavnom fizička decentralizacija Londona, ali na pr. ne i kulturna, što pokazuje da kod redistribucije funkcija unutar jednog metropolitanskog područja postoje bitne razlike između novih planiranih urbanih jezgri i onih koje imaju dulju tradiciju. U okolici Zagreba nema planiranih »odušnih gradova«, iako sticajem specifičnih okolnosti naselje u Bregani koje je izgrađeno nakon drugog svjetskog rata, u načelu odgovara teoretskoj definiciji odušnog naselja. U koliko bi došlo do daljeg razvijanja gospodarskih funkcija Bregane, ona bi se razvila u planirano satelitsko naselje Zagreba. Uspoređenje razlika koje postoje u razvitku Samobora odnosno Bregane, ukazuje na osnovne razlike koje postoje u funkcijama satelitskog grada koji se razvio u okviru normalne evolucije i planerski koncipiranog odušnog naselja.

178 — Uvjeti razvoja satelitskog grada se općenito razlikuju od uvjeta, koje u tom pogledu ima jedno u funkcionalnom pogledu samostalno gradsko naselje. Uspoređenje Samobora sa na pr. Daruvarom pokazuje, da Daruvar ima razvijenije gravitacione odnose sa svojom okolicom nego li je to slučaj kod Samobora, aš sa funkcije Samobora, kompleksno promatrajući njegovo značenje unutar regionalnog kompleksa Zagreba, znatno šire.

179 — Kroz razdoblje od 1953. do 1961. g. broj stanovnika gradske regije Zagreba se povećao za 14 posto; broj stanovnika grada Zagreba se istovremeno povećao za 22 posto, a Samobora za 24 posto.

180 — O. Boustedt (»Die Stadtregionen in der Bundesrepublik Deutschland«, Bremen 1960. str. 29) predlaže slijedeće kriterije na osnovu kojih se određeno naselje može klasificirati kao »trabant«: a) broj stanovnika, s time da tek kada pređe 10.000 stanovnika trabantno naselje može biti smatrano gradom i to ukoliko u njemu na poljoprivredno stanovništvo ne otpada više od 10 posto ukupnog broja stanovnika, b) određen stupanj samostalnosti potvrđen upošljavanjem migrirajuće radne snage sa područja okolice s time da broj uposlenih osoba u samom naselju ne bude bitno manji od migrirajuće radne snage iz trabantnog naselja u grad-jezgru, c) potvrđeno centralno značenje na osnovu određene funkcije, što treba da bude vidljivo iz strukture zaposlenosti. Očito je da isključivo brojčani podaci ne mogu biti jedini mjerodavni kod bilo kakve kompleksne klasifikacije naselja, jer bi to s jedne strane vodilo u šematizam, a s druge strane isključilo sve one specifične faktore koji se redovito pojavljuju u svakom pojedinom području urbanizacije. Geografske metode klasifikacije naselja i razgraničenja njihovih utjecaja nužno moraju uz numeričke kriterije sadržavati i sve one geografske spoznaje koje su uobičajenim statističkim metodama ne mogu iskazati.

razgraničenja između pojedinih naselja. Nekada samostalna naselja: Zaprešić, Sibice, Brdovec, Prigorje, Donji Laduč, Gornji Laduč, Šenkovec i Harmica već su se spojili u jedan urbanizirani aglomerat, koji se proteže zapadno od Zagreba na duljini od 14 km. Na isti način se izgrađuje istočni cestovni niz od Dubrave preko Seseveta, Kobiljaka i Sesevskog Kraljevca do Dugog Sela.

Sl. 16 Prometna mreža na području okolice Zagreba. Usporedba strukture prometne mreže sa teritorijalnim prostiranjem gradske regije Zagreba ukazuje na izravne utjecaje prometa na pravce širenja urbanizacije i formiranje gradske regije.

Legenda: 1 — automobilske magistrale, 2 — željezničke pruge, 3 — regionalne cestovne veze, 4 — lokalne ceste, 5 — granica okolice Zagreba, 6 — granica gradske regije Zagreba.

Fig. 16 The transport network in the surroundings of Zagreb. The comparison of the transport network with the expansion of the urban region of Zagreb shows the direct influence of the transport facilities upon the direction of the spread of urbanization and upon the formation of the urban region.

Legend: (1) motor roads, (2) railway lines, (3) regional roads, (4) local roads, (5) boundary of the surroundings of Zagreb, (6) boundary of the urban region of Zagreb.

U tom cestovnom nizu postoje kraći slobodni sektori koji se nakon uspostavljanja gradske autobusne veze do Dugog Sela sa gradskom gustom autobusnih stajališta, ubrzano popunjuju. Na pravcu od Podsuseda do Samobora preostalo je neizgrađeno svega 2,5 km, pa da i ovaj pravac poprimi osnovna obilježja jednog urbaniziranog cestovnog niza¹⁸¹. Intenzivna urbanizacija karakteristična je i za cestovni pravac savski most — Remetinec — Stupnik.

Razvoj amorfnih cestovnih nizova, koji su karakteristični za prvu fazu urbanizacije (sl. 16) je rezultanta spontane težnje da se građevinski objekti izravno orijentiraju na regionalne cestovne veze, koje u toj fazi razvoja gradske regije Zagreba predstavljaju jedine tehnički obrađene komunikacije. Izvan regionalnih cestovnih pravaca postoje isključivo seoski putovi; zbog toga bi udaljavanje stambenih jedinica od regionalnih komunikacija uvjetovalo niži stupanj povezanosti sa Zagrebom i niži standard stanovanja.¹⁸² U drugoj fazi urbanizacije se cestovni nizovi proširuju, jer se oko ključnih tačaka na kojima se razvijaju trgovačke i službene djelatnosti razvija sekundarna prometna mreža. Na području gradske regije Zagreba se u toj fazi razvoja nalazi Sesvete, Zaprešić, i djelomično Sesvetski Kraljevac. Razvoj amorfnih cestovnih nizova je posljedica prevladavanja stihijskih tendencija; one su u suprotnosti sa suvremenim gledanjima na prostornu organizaciju jednog urbaniziranog područja. Treću fazu razvoja karakterizira svjesno usmjeravanje građevinske djelatnosti sa ciljem da se na području čitave gradske regije stvori sistem urbanih mikrojedini-

181 — Tendencije izgradnje urbaniziranog cestovnog niza preko Sv. Nedjelje koje vode uspostavljanju kontinuirane izgrađene zone između Samobora i proširenog gradskog područja Zagreba, ne mogu se dovesti u vezu sa pojmom konurbacije. Pojam »konurbation« prvi je uveo u literaturu P. G. Giddens («Cities in Evolution», London 1915.), a njegovu definiciju razradio C. Fawcett («British Conurbations in 1921», u: Sociological Review, Vol. 4, 1922. str. 111—112). C. Fawcett u »Address to the Royal Geographical Society« 1931. g. konstatira: »... konurbacija je prostor zauzet kontinuiranim nizom stanovanja, tvornica i drugih zgrada, luka i dokova, gradskih parkova i igrališta itd., koji međusobno nisu razdvojeni poljoprivrednim zemljištem; ipak u mnogo slučajeva u ovoj zemlji takvo urbano područje obuhvaća i ograničene površine koje se još uvijek koriste za poljoprivredu«. Osnovna razlika između pojmova »urbanizacija« i »konurbacija« je u tome što se pojam »konurbacija« odnosi na ona područja urbanizacije u kojima osim grada-jezgre postoji jedno ili više sekundarnih urbanih nukleusa, te proces urbanizacije završava spajanjem dva ili više gradskih naselja u jedinstveni urbanizirani kompleks. Ukoliko između dva grada postoje tako velike razlike u pogledu njihovih društvenih utjecaja na okolni prostor kao što je to slučaj kod Zagreba i Samobora, tada se radi o jednostavnoj urbanizaciji, koju pokreće isključivo grad-jezgra.

182 — Na području gradske regije Zagreba je na razvoj amorfnih urbaniziranih cestovnih nizova utjecala i činjenica što u tom području nije provedena određena politika parcelacije. Dijelovi okolice Zagreba su još u razdoblju kada su predstavljali apsolutno poljoprivredno područje dostigli nadprosječnu gustoću naseljenosti. Sloboda kontinuirane diobe zemljišta na osnovu prava nasljedstva je dovela do velike usitjenosti poljoprivrednog zemljišta, posebno u zonama uz regionalne komunikacije; posjedi koji su se već sastojali od neko-

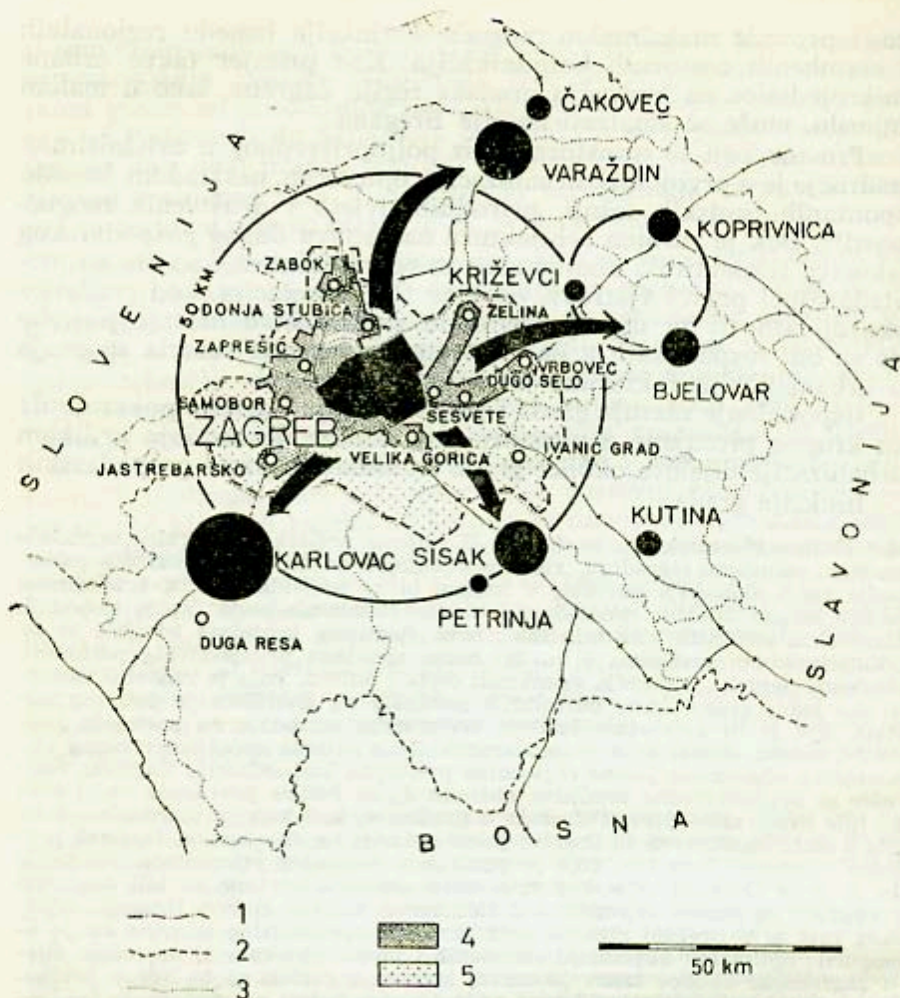
ca, i provede maksimalno moguća distinkcija između regionalnih i stambenih cestovnih komunikacija. Kao primjer takve urbane mikrojedinice na području gradske regije Zagreba, iako u malom mjerilu, može se smatrati naselje Bregana.

Prostor koji se transformira iz poljoprivrednog u urbanizirano područje je u prvoj fazi urbanizacije opterećen neskladom između spontanijih ljudskih težnji, prirodnih uvjeta i društvenih mogućnosti¹⁸³. Dok je ruralna arhitektura na osnovu dugog gospodarskog iskustva respektirala dominantne prirodne faktore, kao što su prevladavajući pravci vjetrova, osobine tla i insolacija, kod građevinske djelatnosti za nepoljoprivredno stanovništvo nestaje potrebe da se oni respektiraju a da istovremeno još nije sazrela spoznaja o urbanističkim faktorima lokacije.

Uspoređenje razvoja grada i gradske regije Zagreba pokazuje da su krupne promjene u prostoru koje dolaze do izražaja prilikom urbanizacije dijelova okolice grada rezultanta porasta gospodarskih funkcija grada.

Iako čestica, višestruko su se dijelili. U vrijeme prelaska sa ruralne izgradnje na čistu stambenu izgradnju, više nisu postojali uvjeti za organizirane parcelacije većih slobodnih površina u kojima bi se projektantski uz građevinske čestice mogao također predvidjeti i sistem stambenih cesta. Većih slobodnih kompleksa zemljišta više nije bilo; nova stambena izgradnja odvija se na poljoprivrednim česticama i na taj način spontano prilagođavala postojećoj strukturi parcela. Izgradnja stambenih cesta i putova, koja je redovito sastavni dio jedne organizirane parcelacije zemljišta na gradilištu, je potpuno izostala. Sve je to uvjetovalo izravnu orijentaciju izgradnje na postojeću prometnu mrežu, unutar koje je za komunikativne potrebe nepoljoprivrednog stanovništva odgovarala jedino regionalna pristupna komunikacija Zagrebu. Najčešće se poljoprivredno zemljište, obzirom da su čestice površinska već i onako bile male, samo prekvalificiralo u gradilište; kod toga je eventualno dolazila u obzir legalizirana ili ilegalna preparcelacija na više čestice. Izuzetak predstavljaju naselje Dubrava, gdje je postojanje tadašnjeg veleposjeda omogućilo da se prije Drugoga svjetskog rata izvrši parcelacija; time su bili osigurani preduvjeti za razvoj organiziranog stambenog naselja. Nakon Drugoga svjetskog rata je u Bregani stvoren fond zemljišta općenarodne imovine što je omogućilo optimalnu dispoziciju stambenih i javnih objekata. U najvećem dijelu zagrebačke okolice takav je razvoj izostao, a razlozi za to leže u prethodnoj intenzivnoj eksploataciji toga područja; tek nakon prevladavanja tendencija urbanizacije osigurana je materijalna i kulturna baza za njegovu internu reorganizaciju. Takav se tok razvoja može smatrati karakterističnim za područja »ruralne urbanizacije«.

183 — Izgled »prirodnog prostora« je rezultanta jednog zakonitog prirodnog razvoja. Nasuprot tome, djelovanje ljudi, koji su osnovni faktor kod formiranja »kulturnog prostora«, ne dovodi nužno do uspostavljanja određenog reda. Upravo u zonama urbanizacije eventualne disharmonije karakteristične za »kulturni prostor« najviše dolaze do izražaja. Dok u »poljoprivrednom prostoru« postoji logičan napor za uklapanje u prirodne anorganske i biotičke preduvjete, u »urbaniziranom prostoru« takav regulator razvoja manje dolazi do izražaja (pojam »prostor«, podrazumijevajući kod toga njegov vanjski izgled, se ovdje poistovjetuje sa njemačkim pojmom »Landschaft« ili francuskim »paysage«). C. Lauwe u želji da naglasi prioritarno značenje društvenih faktora koji utiču na formiranje vanjskih obilježja određenog prostora, upotrebljava termin »l'espace social«. Između ostalog konstatira da čak i visina plaća radnika utiče na izgradnju kuća, pa prema tome i na izgled područja u kojem prevladavaju određene kategorije stanovništva (C. Lauwe i sur.: »Paris et l'agglomération parisienne I«, str. 19).

Sl. 17 Shematski prikaz društvenih utjecaja Zagreba na razvoj sjeverne Hrvatske. Kružno oko Zagreba razvija se pod izravnim utjecajima Zagreba sistem regionalnih centara užih područja. Okolica Zagreba doživljava strukturalne promjene pod utjecajima grada. Unutar kompleksa okolice, po svojim specifičnim obilježjima i tendencijama, izdvaja se područje urbanizacije. To se područje izravno povezuje sa gradom, te poprima karakteristike gradske regije Zagreba.

Legenda: 1 — državna granica, 2 — republička granica, 3 — granice kotareva, 4 — područje gradske regije Zagreba, 5 — područje izdvojeno kao okolica Zagreba.

Fig. 17 The social influence of Zagreb upon the development of northern Croatia shown in outlines. A system of nearer chief settlements of smaller areas is developing concentrically round Zagreb and under its direct influence. The surroundings of Zagreb are undergoing structural changes under the influence of the town. An area of urbanization stands out with its specific characteristics and tendencies within the

— teritorijalnog proširenje grada, čime se proširuje opseg gradskih međa a s time i opseg njegovih utjecaja na okolno područje;

— osiguranja društvenih preduvjeta za prostorno razdvajanje mjesta stanovanja od mjesta rada.

Primjer Zagreba pokazuje da proces formiranja gradske regije nije u uzročnoj ovisnosti isključivo o veličini grada. Jednako su važni i ostali faktori. Bez osiguranja preduvjeta za veću pokretnost stanovništva koja otvara mogućnosti za disperziju stambenih zona uz istovremeno osiguranje uvjeta za funkcionalnu jedinstvenost, grad i dijelovi njegove okolice ne mogu dostići određeni stupanj kohezije na osnovu kojeg bi se mogli smatrati jedinstvenim urbanim kompleksom. Za disperziju stanovništva otvaraju se mogućnosti tek nakon decentralizacije dijela gospodarskih funkcija na području okolice grada. Zbog toga se početni impulsi urbanizacije gradske regije Zagreba nakon drugog svjetskog rata ne mogu dovoditi u vezu isključivo sa tada dostignutom veličinom Zagreba, već i sa određenim podudaranjem svih osnovnih faktora koji uvjetuju formiranje jednog metropolitanskog područja¹⁸⁴.

Centripetalne i centrifugalne tendencije, čiji intenzitet djelovanja određuje razvoj jednog velikog grada, uvjetuju specifičnu evoluciju dijelova njegove okolice. Geografski faktori utiču na prostornu dispoziciju funkcija; oni na taj način usmjeravaju pravce širenja gradskih utjecaja (sl. 17.) na okolna područja, što u određenoj fazi razvitka rezultira izravnim uključivanjem dijelova okolice u prošireni gospodarski kompleks grada. Osnovno je obilježje uporednog razvoja gradske regije i grada, da neposredna gradska okolica prestaje biti sekundarno važna prostorna jedinica — jednostrano ovisna o gradu. Umjesto standardnih gravitacionih odnosa, između grada-jezgre i gradske regije se razvija viši stupanj funkcionalnog jedinstva i to do te mjere da ono postaje preduvjet daljeg progresa grada.

complex of the surroundings. The territory is directly continuous with the town and assumes the character of the urban region of Zagreb.

Legend: (1) national boundary, (2) republican boundary, (3) district boundaries, (4) the territory of the urban region of Zagreb, (5) the territory delimited as the surroundings of Zagreb.

184 — Donja granica veličine grada kod koje započinje proces formiranja gradske regije se općenito postepeno smanjuje u skladu sa općim društvenim razvojem. Nakon drugoga svjetskog rata pojavljuju se konture gradskih regija oko Ljubljene i Sarajeva, iako ovi gradovi imaju manje od 200.000 stanovnika. Zagreb u vrijeme kada je bio grad sa manje od 200.000 stanovnika nije bio u tolikoj mjeri povezan sa svojom okolicom da bi se na tadanjem stupnju njegovog razvitka moglo govoriti o njegovoj gradskoj regiji. Promjenjeni uvjeti razvitka vangradskih područja, a posebno razvoj prometa uvjetuju da se progresivni društveni utjecaji grada na okolna područja brže šire. Pod današnjim uvjetima dovoljna je koncentracija od 100.000 stanovnika pa da grad, ukoliko za to postoji određena geografska predispozicija okolnog područja, višestruko proširi svoje utjecaje na širi okolni prostor.

Gradska regija i grad se tokom razvoja sjedinjuju u jedinstveni urbani kompleks. Jedinstvo se očituje u funkcionalnoj povezanosti; istovremeno postoje razlike u vanjskim prostornim obilježjima koje proističu iz složene prostorne dispozicije funkcija unutar regionalnog kompleksa grada u cjelini. Umjesto jednostrane ovisnosti okolice o gradu ili obratno, prevladava njihova međuovisnost. Umjesto daljeg intenzivnog koncentriranja društvenih funkcija u gradu-jezgri, pristupa se iskorišćivanju pogodnosti za disperznu organizaciju društvenih aktivnosti koje postoje na području gradske regije. Zbog toga gradska regija po izgledu pejzaža i po tendencijama koje se u njoj javljaju, predstavlja specifičan kulturni prostor i specifičan urbani kompleks. Na njegovo teritorijalno širenje, prostornu organizaciju i vanjski izgled utiče grad, koji na određenom stupnju razvitka postaje geografski faktor od primarnog značenja za dalji razvoj određenog okolnog prostora.

Grad kao faktor razvoja šireg područja

Razvoj grada i njegovo značenje su u određenoj mjeri odraz važnosti geografskog položaja na kojem je fundirana prvobitna jezgra naselja. Valorizacija određenog geografskog lokaliteta doživljava usporedo sa promjenama u društvenoj strukturi šireg prostora u kojem se grad nalazi, značajnije kvalitativne promjene. Analiza razvoja Zagreba pokazuje da su na važnosti položaja grada pozitivno utjecali:

- političko-geografske promjene, koje su istakle primarno društveno značenje Zagreba u jednom širem geografskom prostoru;
- tehnički razvoj prometa, koji je u daljoj mjeri naglasio čvorišno prometno-geografsko značenje Zagreba u širem prostoru, čime su bili osigurani preduvjeti za gospodarski prosperitet grada;
- društvene promjene, koje su osigurale uvjete za progresivnu društvenu ulogu Zagreba unutar jugoslavenskog državnog prostora;
- razvoj građevinske tehnike, koji je omogućio da se na jednom složenom fiziogeografskom prostoru formira jedinstveni gradski organizam sa pozitivnom predispozicijom za razvoj u veliki grad;
- promjene u društvenim odnosima, koje su odredile izravno funkcionalno povezivanje dijelova okolice sa gradom Zagrebom, što je s obzirom na dostignuti stupanj razvitka Zagreba predstavljalo neophodnu dopunu njegovog prostornog i radnog potencijala i na osnovu toga osnovni preduvjet njegovog daljeg prosperiteta.

Grad je na osnovu svojih funkcija nukleus gravitacionih međuodnosa u određenom prostoru. Gravitacioni odnosi grada i njegove okolice tokom društvenog razvoja doživljavaju određene promjene. Suvremene promjene posebno karakterizira činjenica da umjesto ranijih jednostavnih gravitacionih odnosa, koji su se zasnivali

pretežno na političko-upravnim i trgovačkim funkcijama grada, definitivno prevladavaju radno-proizvodni odnosi koji povezanosti grada i dijelova njegove okolice daju proširenu društvenu sadržinu.

Primjer Zagreba pokazuje da na određenom stupnju razvitka velikog grada prestaju djelovati faktori jednostavne gravitacione povezanosti; umjesto njih pojavljuju se novi oblici odnosa grada sa njegovom neposrednom okolicom; s obzirom da se radi o recipročnim tendencijama povezivanja funkcija grada sa funkcijama koje se razvijaju na području njegove neposredne okolice, uvjetuju direktno povezivanje grada i određenog vangradskog područja u jednu kompozicionu funkcionalnu cjelinu. U neposrednoj okolini grada se razvijaju funkcije, koje se u tom prostoru, promatrajući ga izolirano od grada, ne bi pojavile. Zbog toga takav prostor gubi svoju individualnost i postaje gradska regija. Gradska regija participira u funkcijama grada i na taj način postaje sastavni dio jednog proširenog urbanog kompleksa; u skladu sa svojim promijenjenim značenjem doživljava odgovarajuće promjene u strukturi i vanjskom izgledu prostora.

Primjer Zagreba pokazuje da je za formiranje gradske regije od bitnog značenja:

— stupanj razvijenosti grada i postojanje aktivnih tendencija daljeg progresa, te multifunkcionalna struktura grada, koja pod određenim uvjetima inicira distribuciju određenih djelatnosti službi u jednom širem prostoru;

— gospodarska predispozicija dijelova okolice grada, koja pogoduje procesu prerastanja prvobitne gravitacione, u viši stupanj funkcionalne povezanosti sa gradom;

— fiziografska struktura dijelova okolice grada koja određuje mogućnost za proširenu distribuciju pojedinih funkcija izvan grada-jezgre; određena prirodna obilježja stimuliraju izdvajanje pojedinih gospodarskih, prometnih, turističko-rekreativnih i specijalnih funkcija, te stambenih zona izvan grada-jezgre.

Prirodna obilježja okolice grada uvjetuju mogućnosti da se realiziraju društveni stimulansi za formiranje gradske regije. Struktura prometne mreže u okolini Zagreba je uglavnom rezultanta utjecaja prirodnih elemenata, pa je i teritorijalno prostiranje gradske regije Zagreba, koja se konstituirala pod utjecajima prometno-geografskih faktora, u određenoj mjeri odraz fiziogeografskih raščlanjenosti toga područja. Prirodna obilježja okolice grada su ne samo na osnovu apsolutne, već u određenim slučajevima također i na osnovu relativne valorizacije, od primarnog značenja za prostorno širenje gradskih utjecaja pa prema tome i za prostornu razvijenost gradske regije. Apsolutna valorizacija prostora upućuje na zaključke o predispoziciji okolice Zagreba za određene namjene, a relativna na zaključke o određenim kontrastima u odnosu na

gradski teritorij koji mogu biti odlučni za specifične tendencije izdvajanja pojedinih funkcija¹⁸⁵.

Fiziogeografska obilježja osim što utiču na prostorno-urbanističku kompoziciju grada, određuju i do koje se mjere grad može razvijati unutar određenih gradskih međa. Prirodna sredina usmjerava razvoj grada ne samo u prostornom već i u funkcionalnom pogledu; za složenu društvenu strukturu grada koja imperativno traži zonsku distribuciju funkcija, moraju se odabirati površine sa određenim prednostima za svaku pojedinu namjenu. Fizička razčlanjenost prostora grada Zagreba pruža u tom pogledu izrazite prednosti, te proširenu distribuciju funkcija u širem urbanom kompleksu Zagreba ne treba smatrati rezultantom kritične ograničenosti prostornog kapaciteta grada. Razvoj regionalnog urbanog kompleksa grada je iniciran u prvom redu društvenim faktorima, s time da su prirodna obilježja grada i dijelova njegove okolice osigurala osnovnu predispoziciju za njihov uspoředni razvoj.

Dijelovi okolice Zagreba su na osnovu dominantnih prirodnih elemenata u gravitacionom pogledu izravno usmjereni Zagrebu. Savska aluvijalna ravan je na osnovu hidrografskih obilježja rijeke Save upravo kod Zagreba pružala najpovoljnije uvjete za prometno povezivanje pravcem sjeveroistok-jugozapad. Medvedničko prigorje predstavlja neposredno prirodno zaleđe Zagreba, te je na osnovu njihove geografske korespondentnosti formirano prvobitno naselje iz kojeg se kasnije razvio Zagreb. Pružanje Medvednice i pravac toka rijeke Save diktiraju prometno korespondirajuće prostora u porječju Krapine i lonjsko-čazmanske zavale preko Zagreba; na citirane osnovne pravce veže se i gravitacija iz širih prostora, te su svi lokalni prometni pristupi Zagrebu s obzirom da su bili zadani prirodnim faktorima, tokom razvoja proširene prometne cirkulacije preuzeli i šire regionalne funkcije. Geografska raščlanjenost proširenog gradskog područja Zagreba je uvjetovala pojavu sekundarnih prometnih čvorišta na području okolice grada, oko kojih se još u fazi prvih impulsa gospodarskog prosperiteta Zagreba fundiraju nukleusi lokalnih gospodarskih središta. Time su stvoreni preduvjeti za definitivno funkcionalno povezivanje Zagreba i dijelova njegove okolice u jedinstveni gospodarski kompleks. Dijelovi okolice Zagreba su na osnovu uvjeta određenih fiziogeografskim elementima participirali u prometnim funkcijama Zagreba; to je pogodovalo njihovom funkcionalnom povezivanju sa gradom i bilo od prvorazrednog značenja za prostornu konstituciju gradske regije Zagreba.

185 — Sjeveroistočna ekspozicija samoborske okolice nasuprot južne ekspozicije medvedničkog prigorja, uvjetuje određene klimatske razlike između ova dva prostora. Svježija klima tokom ljeta u samoborskoj okolici pruža određene prednosti za turističko-rekreativne funkcije toga dijela gradske regije. Industrija u dolini potoka Bregane je locirana na osnovu relativnih prednosti odabrane lokacije, pa se i naselje u Bregani razvija na osnovu relativne valorizacije toga prostora.

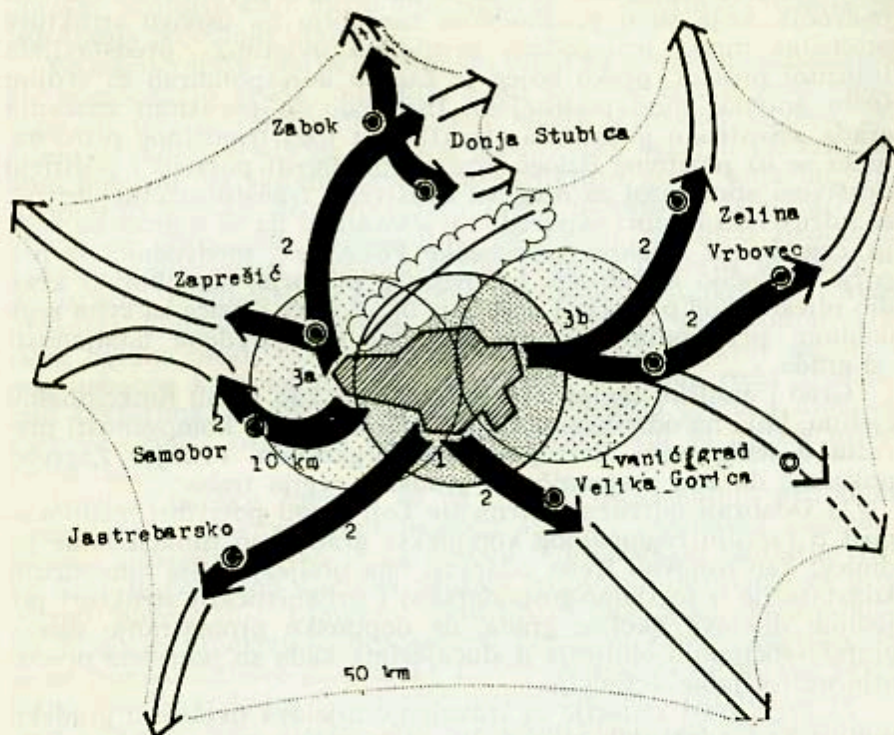
U gradsku regiju Zagreba su se uključila u prvom redu sva ona područja, koja su u predhodnom razdoblju na osnovu strukture prometne mreže prilagođena prirodnim uvjetima predstavljala tranzitni prostor, preko kojeg je Zagreb korespondirao sa svojim širim gravitacionim područjem. Usporedo sa porastom značenja grada, višestruko je porasla atraktivnost toga tranzitnog prostora, te su se uz pozitivne fiziogeografske prednosti pojavili i pozitivni društveni stimulansi za njegovu društvenu transformaciju. Prirodni i društveni faktori usporedo, uvjetovali su da se u gradsku regiju Zagreba uz dijelove zagrebačke Posavine i medvedničkog prigorja uključilo i područje brdovečkog prigorja, samoborski kraj, dio plješivičkog prigorja i područje oko Velike Gorice sa svim regionalnim pristupnim cestama Zagrebu do određene udaljenosti od grada.

Grad i gradsku regiju treba promatrati kao jednu funkcionalnu cjelinu, koja na određenom stupnju funkcionalne homogenosti pre-rasta u jedinstveni metropolitanski organizam. Primjer Zagreba pokazuje da kod razgraničenja gradskih regija treba:

1) Odabrati određene elemente koji mogu potvrditi međuovisnost u razvoju regionalnog kompleksa grada kao funkcionalne jedinice; kao osnovno treba odabrati ona obilježja koja omogućuju konstatacije o socijalno-gospodarskoj i urbanističkoj strukturi pojedinih dijelova okolice grada, uz dopunsko promatranje demografsko-socijalnih obilježja u slučajevima kada su potrebne preciznije teritorijalne definicije.

2) Precizirati kriterije za izdvajanje dijelova okolice u gradsku regiju; kod odabranih elemenata, za razgraničenje gradske regije treba primijeniti kriterije na osnovu kojih u područjima urbanizacije udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu treba da iznosi manje od 50 posto; prosječni apsolutni porast broja stanovnika istovremeno treba u načelu da bude veći od prosječnog prirodnog priraštaja.

3) Odlučiti se za metodologiju koja odgovara našem stupnju društvene razvijenosti; metodologija razgraničenja treba da predvidi sumarnu studiju područja izdvojenog u gradsku regiju i ciklusne modifikacije postavljenih kriterija radi njihovog usklađivanja sa općim razvojem širih političko-gospodarskih cjelina; sumarna studija na osnovu kriterija postavljenih za gradsku regiju u cjelini, precizira granice dozvoljenih odstupanja od osnovnih kriterija, kada se radi o uključivanju u gradsku regiju spojnih područja, tj. dijelova okolice koji još nisu dostigli sva osnovna obilježja jednog urbaniziranog teritorija; periodičke promjene pojedinih kriterija, posebno onih koji tretiraju strukturu stanovništva, osiguravaju kontinuitet u promatranju evolucije jednog područja urbanizacije, jer se time eliminiraju utjecaji opće društvenog razvoja šireg područja; razgraničenje postaje stabilnije, a teritorijalno proširenje gradske regije kraj takve metodologije ostaje ovisno isključivo o promjenama u domeni internih metropolitanskih, a ne širih vanjskih utjecaja.

Sl. 18 Shematski prikaz osnovnih pravaca urbanizacije dijelova okolice Zagreba. Tendencije urbanizacije se prostorno šire: 1) koncentrično oko grada, 2) uz glavne izlazne prometne komunikacije; u kasnijim fazama razvoja kompleks urbanizacije se prostorno širi: 3) koncentrično oko a) zapadnog i b) istočnog sekundarnog prometnog čvorišta. U zapadnom krugu je urbanizacija u toku, dok se u istočnom krugu izvan osnovnog prometnog smjera mogu konstatirati tek početne tendencije urbanizacije.

Fig. 18 The basic directions of urbanization of parts of the surroundings of Zagreb in outlines. The tendencies of the spread of urbanization: (1) concentrically round the town, (2) along the main lines of communication. During the later stages the development of the complex of urbanization spreads (3) concentrically (a) round the western and (b) round the eastern secondary communication centres. In the western circle, urbanization is under way, while in the eastern circle only the beginning tendency of urbanization can be observed away from the main line of communication.

Analize odnosa grada Zagreba sa njegovim širim i užim gravitacionim područjem i povezanosti gradskog područja sa okolicom te međuovisnosti grada i gradske regije, pokazuju da grad na određenom stupnju svoga razvitka postaje društveni faktor od prvorazrednog značenja za dalji razvitak šireg okolnog područja (sl. 18). Ovu konstataciju potvrđuje činjenica:

— što se na području sjeverne Hrvatske formirao sistem centara podređen primarnom značenju geografskog položaja Zagreba; Kar-

lovac, Sisak i Varaždin proširuju svoje funkcije lokalnih regionalnih centara pod snažnim utjecajima korespondentnih funkcija koje proističu iz progresivnog rasta društvenog značenja Zagreba;

— što se na području okolice Zagreba brže odvija proces gospodarskog razvitka i ranije pojavljuju interne strukturalne promjene, karakteristične za suvremeni razvoj našeg državnog prostora; blizina grada i gravitaciona povezanost jednog ruralnog područja izravno sa velikim gradom, uvjetuju brže prenošenje tekovina gospodarskog, kulturnog i tehničkog progressa u jedno ruralno područje;

— što se na području gradske regije Zagreba odvija proces urbanizacije koji je izravna posljedica direktnog prenošenja određenih funkcija, koje su prvobitno tendirale isključivoj koncentraciji u gradskom prostoru, na jedno vangradsko prvobitno ruralno područje; na taj način grad se pojavljuje kao društveni faktor koji direktno utječe na radikalnu — internu strukturalnu i vanjsku prostornu — transformaciju jednog šireg prostora.

Analiza razvoja grada Zagreba i njegovih današnjih funkcija pokazuje da veliki gradovi na osnovu svojih političkih, gospodarskih, prometnih i kulturnih funkcija, a nakon što dostignu određeni stupanj razvijenosti, postaju važna žarišta društvenog progressa suvremene države. Zbog višeg stupnja koncentracije društvenih snaga, a na osnovu geografskog smještaja koji im je osigurao čvorišno značenje unutar interregionalnog prometnog sistema, veliki gradovi predstavljaju ključne tačke u sistemu društvenih centara na području države iz čega proističu njihovi specifični utjecaji na šire geografske prostore.

Primjer Zagreba pokazuje da je pojava grada povezana sa određenim prvobitnim regionalnim razmještajem gospodarskog potencijala, koji su uvjetovali prirodni elementi i faktori. Funkcija povezivanja regionalnih prostornih cjelina sa različitim fiziogeografskim obilježjima, a povezano s time i sa različitom gospodarskom strukturom, uvjetovala je da se Zagreb razvije u važan prometno-gospodarski čvor; to je predstavljalo osnovni faktor za njegov razvoj iz regionalnog centra užeg područja u veliki grad. Povezivanje širih geografskih prostora uvjetovalo je razvoj funkcija koje prelaze okvire zadane lokalnim regionalnim faktorima na osnovu kojih se Zagreb prvobitno pojavio kao centralno naselje; dalja koncentracija proširenih društvenih funkcija je rezultirala progresivnim rastom grada do mjere da se on više ne može razgraničiti jednostavnim gradskim međama. Na suvremenom stupnju razvoja svaka dalja dopuna društvenih funkcija Zagreba rezultira ponovnom valorizacijom njegovog šireg geografskog prostora; taj prostor postepeno preuzima određene funkcije čiji je razvoj neposredno ili posredno uvjetovan geografskim položajem i društvenim značenjem Zagreba.

Suvremeni razvoj nagovještuje perspektivu u kojoj će znatan dio stanovništva države živjeti u gradovima odnosno urbanizira-

nim prostorima. Takav strukturalni preobražaj zemlje je neminovno; gospodarski progres Jugoslavije rezultira bržim promjenama odnosa poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, što izravno pokreće proces mijenjanja relativnih odnosa seoskog i gradskog stanovništva. Primjer Zagreba pokazuje da kompleksne promjene strukture naše države najbrže dolaze do izražaja na području koje je pod izravnim utjecajem velikih gradova. Analiza širenja gradskih utjecaja Zagreba na okolni prostor pokazuje koji geografski faktori i u kojoj mjeri na takav razvoj utječu i koje su rezultante društvenih utjecaja velikih gradova na šire geografske prostore.

Summary

ZAGREB AND ITS SURROUNDINGS

Part II

by

S. Zuljić

The territorial definition of the term »the surroundings of Zagreb« depends upon the degree of the functional and gravitational connections of the various areas with the City of Zagreb. Natural and social factors have produced various degrees of connections between the individual areas on the one and Zagreb on the other hand. The territory of the surroundings of the city therefore cannot coincide with one or more administrative districts or with natural geographical regions. The very disregard of generally accepted criteria leads to preliminary conclusions from the specific factors that influence the mutual relationships between the city and its surroundings.

The census of 1961 shows that the surroundings of Zagreb had 273,222 inhabitants and covered an area of 2,928 square kilometres, which means an average density of 93 inhabitants per square kilometre. The data referring to the population and settlements round Zagreb show differences in development from the other non-urban territories. All the examined periods reveal that the surroundings of Zagreb had had a greater average population increase than the other non-urban territories of Croatia. The number of purely agrarian settlements is decreasing. In the surroundings of Zagreb the first non-agrarian villages have appeared, settlements of rural character where agriculture is no longer the chief occupation of their inhabitants. The differences noticed during the development of various parts of the surroundings reveal a manifold dependence of the modern development upon social factors originating in the structure of the urban organism of Zagreb.

The increase of the labour potential of the surroundings of Zagreb caused by the natural population increase and, to a definite degree, by redundant labour from agriculture is an important factor in the development of the industry in and round Zagreb. During the preceding stage of development this led to the concentration of industrial plants in Zagreb while the present stage shows an increasing tendency to disperse industrial plants over a wider area. In 1960 the surroundings of Zagreb showed 34 local industrial firms and twelve plants of firms in Zagreb. The industrial development is changing the economical structure of the surroundings of Zagreb as a whole. The structural differences between the various parts of these surroundings show that the influence of the town does not spread uniformly in all directions. The development depends upon the local suitability of the various parts for the integration into the widened economic system of the large town.

For the last 100 years the surroundings of Zagreb have been a source of emigration. Between 1880 and 1961 70,000 inhabitants left them. The same method of comparing the actual changes in the number of inhabitants with the natural increase allows the conclusion that during the same time over 300,000 inhabitants moved into Zagreb. This shows that the absorbent power of Zagreb was an important factor in the changes of the population number in a wider territory and particularly in the surroundings of the town. The analysis of the population changes in structure and distribution in the surroundings of Zagreb regularly reveals the influence of the town. Certainly, not all the changes can be attributed to this influence but it is a fact that the development of the surroundings of the town is influenced by specific factors. They modify the development in a way that gradually makes the town and its surroundings complementary parts of a single integrated social complex. If the general social conditions are favourable, the town, at a definite degree of development, transfers parts of its economic activities to its surroundings.

Besides influencing the changes in the economic and demographic structure of its surroundings the town also produces changes in the external features of the territory. The dominant rural characteristic of the surroundings is replaced by signs of an intensely cultivated landscape. The territory of Zagreb shows the development of larger urban areas which are spreading into certain non-urban zones. Certain parts of the surroundings of Zagreb are functionally connected with it, and together with the town form a single urban complex, which should be considered as an »urban region«. In accordance with the here applied criterion the urban region of Zagreb comprises parts of its surroundings, of which the following can be stated:

- The share of their agrarian population is below 50 per cent of the total.

- They are directly connected with the City of Zagreb and are part of the unified economic complex of Zagreb.
- They show a clearly obvious tendency towards swift changes in the aspect of their settlements, resulting in an urban standard of the life of their inhabitants.

The urban region of Zagreb includes not only zones of clearly urban character but also connecting areas, i. e., rural settlements separating the urban zones included in the region in accordance with the mentioned criteria.

The city and its urban region form a regional complex that may be considered the potential metropolitan area of Zagreb. Its characteristic data are as follows.

Data	The City of Zagreb	Urban region	Potential area metropolitan
Number of inhabitants in 1961	437,660	106,792	544,452
Area in square kilometres	268	709	977
Increase in the number of inhabitants between 1953 and 1961, 1953 = 100	122	114	121
Share of the agrarian population in the total, in per cent	3	31	8

The analysis of the development of the urban region permits conclusions regarding the influence of the town upon wider areas as well as regarding the geographical predisposition of the various parts of its surroundings for the inclusion into the metropolitan area of the town. By its landscapes and the tendencies appearing in it, the urban region forms a specific cultural and a specific urban complex. Its territorial expansion, regional organization and outward appearance are influenced by the town, which at a definite degree of development becomes a geographical factor of primary importance for the further development of a definite area around it. This conclusion is proved by the following facts:

- In northern Croatia a system of centres has been formed which is subordinated to the dominant position of Zagreb.
- In the surroundings of Zagreb the process of economic development is quicker, and the internal structural changes significant for the entire present development of the national territory appear sooner in the surroundings of Zagreb.
- The urban region shows a process of urbanization, which is the direct consequence of the transfer of certain activities, initially tending to be concentrated within the town, to non-urban, formerly rural, areas.

The analysis of the development of Zagreb and its present activities shows that large towns are becoming important centres of social progress in a modern state because of their political, economical, transport and cultural activities.

The modern development heralds a future where a considerable part of the population lives in towns or urbanized areas. This structural transformation of the country is inevitable. The economic progress of Yugoslavia results in quicker changes in the ratio between the agrarian and the non-agrarian population, which directly initiates the process of changes in the relationship between the rural and urban populations. The example of Zagreb shows that the complex changes in the structure of Yugoslavia manifest themselves quickest in areas that are under the direct influence of large towns. The analysis of the spreading of urban influences upon the surroundings shows what geographical factors and to what degree influence this development, and this analysis also shows what the results are of the social influences of large towns upon wider geographical regions.